

The background is a collage of four colored rectangular areas: top-left is orange with a faint classical portrait; top-right is red with a repeating crest pattern; bottom-left is blue with a faint image of people in historical dress; bottom-right is purple with a faint image of a person's head. The central text is on a white tilted rectangle.

Historie

Jazykověda

**JAK
SE DĚLÁ
VĚDA**

na
**Filozofické
fakultě JU**

Literatura

Umění

JAK SE DĚLÁ VĚDA

**na
Filozofické
fakultě JU**

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Jak se dělá věda na Filozofické fakultě JU. -- 1. vydání. -- České Budějovice:
Nakladatelství Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2020. -- 187 stran
Obsahuje bibliografie

ISBN 978-80-7394-823-8 (vázáno)

* 378.14 * 1/3+7/9 * 93/94 * 81'1 * 82 * 72/76 * (437.319) * (048.8) * (047.53)

- Jihočeská univerzita. Filozofická fakulta
- vysokoškolské studium -- Česko
- humanitní vědy -- Česko
- dějiny
- lingvistika
- literatura
- výtvarné umění
- České Budějovice (Česko)
- studie
- rozhovory

00 - Věda. Všeobecnosti. Základy vědy a kultury. Vědecká práce [12]

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Tato publikace vznikla za podpory Evropských strukturálních fondů, konkrétně v rámci projektu Rozvoj JU – Kapacity pro VaV, reg. č. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_028/0006192 z Operačního programu Výzkum, vývoj a vzdělávání řešeného na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

- © Petr A. Bílek, Václav Bůžek, Martin Dvořák, Václav Grubhoffer, Ondřej Chvojka, Alena Jaklová, Martin Kaplický, Pavel Král, Ladislav Nagy, Vladimír Papoušek, Ondřej Pešek, Jitka Radimská, Marie Ryantová, Michal Šroněk, Dalibor Tureček
- © Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2020
- © Nakladatelství Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2020

ISBN: 978-80-7394-823-8

Tato e-kniha je PDF verzí publikace vydané v tištěné podobě v roce 2020.

Úvodní slovo — 10

Vladimír Papoušek

Jak byla „stvořena“ věda — 12

Všechno je závislé na jazyku (rozhovor) — 21

Seznam obrazových příloh — 181

Úvodní slovo

Petr A. Bílek – Martin Dvořák – Pavel Král (*editoři*)

Každý specialista ve svém oboru se během života opakovaně setkává s tím, že chce svoji práci přiblížit i lidem, kteří o daném oboru příliš mnoho nevědí nebo dokonce věří mýtům, jež o něm kolují. Jak srozumitelně vysvětlit, proč je právě Mona Lisa nejslavnějším portrétem všech dob, proč archeologie fascinuje zdánlivě bezvýznamný střípek keramiky vykopaný v lese nebo jak to, že náš mateřský jazyk, kterému všichni rozumíme a kterým se domlouváme už od dětství, je například oproti angličtině o tolik komplikovanější při osvojování, zatímco slovenštině se podobá v gramatice i ve slovní zásobě? Obdobných otázek ve společnosti koluje celá řada.

Každý vědní obor, který se dnes na našich vysokých školách pěstuje, má svou historii a svou metodiku bádání, některé obory k sobě mají velmi blízko a jiné naopak daleko, všechny ale spojuje snaha o jejich rozvoj a také touha jednotlivé poznatky zpřístupnit veřejnosti, a to nejen té odborné, ale též laické – jak mimo jiné dokládá tato kniha.

Humanitní vědy, rozvíjející se na filozofických fakultách, mají ve společnosti poněkud jiné postavení než vědy přírodní. Jejich přímý užitek pro lidstvo totiž nebývá vždy okamžitý a například v mediálních sdělovacích prostředcích jim není věnováno tolik prostoru. Přitom nikdo nepochybuje o důležitosti znalostí cizích jazyků, historie, kulturního dědictví či přípravy budoucích učitelů.

Na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích funguje hned několik špičkových pracovišť zaměřujících se nejen na výuku studentů, ale především na vědu. Rozvoj vědy vždy patřil a stále patří mezi silné oblasti, jimiž se naše fakulta prezentuje. Kniha, kterou držíte v ruce, patří

k oněm vědeckým výstupům. Není však orientována na čtenáře rekrutující se z odborné komunity, nýbrž na čtenáře laické, kteří se o humanitní obory zajímají buď proto, že jde o jejich koníček či zájem, anebo proto, že o některém z těchto oborů uvažují jako o své budoucí profesi.

Smyslem knihy je představit dané vědní obory v popularizační formě. To znamená přístupnou formou zprostředkovat nejen odborné poznatky, ale také zvyklosti oboru, přiblížit pilíře, na nichž daný obor stojí a které jej jako vědu legitimizují.

Na začátku svého snažení jsme si dali za cíl pokusit se co nejlépe odpovědět na otázku: Jak se dělá věda na filozofické fakultě? K tomu účelu proběhl v roce 2019 cyklus dvanácti popularizačních přednášek pro širší veřejnost, jejichž obsah tvoří náplň této knihy. Najdete v ní však i něco navíc. Především jsme každý příspěvek doplnili o kratší rozhovory s jednotlivými přednášejícími, kteří ve svých oborech patří mezi přední osobnosti a renomované specialisty a zároveň jsou také zkušenými pedagogy. Proto se ve zmíněných rozhovorech mimo jiné dočtete, jaké to je dané obory studovat a co vzdělávání se v nich obnáší.

Na otázku „Jak se dělá věda?“ nelze odpovědět jednou větou. Každý z vědních oborů, které vám chceme přiblížit, má svá specifika z hlediska toho, jak jej studovat i jak se v něm uplatnit. Každý z nich je atraktivní jiným způsobem, každý z nich přináší trochu jiné dobrodružství a svým absolventům nabízí různé možnosti, kam se na životní cestě dál vydat. Otázku „Jak se dělá věda?“ tedy touto knihou nevyčerpáváme, naopak ji otevíráme, což je vždy základním prvkem každého osobního putování za vzděláním.

prof. PaedDr. Vladimír Papoušek, CSc.

Narodil se v Českých Budějovicích. Na tamní Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity absolvoval obory český jazyk a výtvarná výchova. Původně pracoval jako středoškolský kantor, zkraje 90. let byl pak zaměstnán na Jihočeské univerzitě, čímž zahájil svou akademickou kariéru. Habilitoval se roku 2003, o tři roky později byl jmenován profesorem. Je jedním z iniciátorů založení Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, od jejího oficiálního zřízení roku 2006 zde nepřetržitě působí dodnes, mezi lety 2011–2019 ji vedl jako děkan, v současnosti je ředitelem Ústavu bohemistiky tamtéž. Patří mezi přední experty na literární teorii a dějiny české literatury. Široce se zabýval literaturou českých exulantů v USA, kde čerpal materiál k tomuto tématu během několika svých studijních pobytů, hlavní oblastí jeho odborného zájmu je však česká literatura první poloviny 20. století. Byl vedoucím kolektivu autorů, jenž připravil trojdílný cyklus nazvaný *Dějiny nové moderny*, inovativně mapující dějiny české literatury mezi lety 1905–1947 – za něj obdržel roku 2011 ocenění Magnesia Litera za odbornou publikaci. V rámci literární teorie se zabývá neopragmatickými impulzy pro možnosti analýzy literárních děl a jevů, věnuje se analytické filozofii a inspiruje se západními vlivy literární vědy. Příležitostně se zabýval překlady odborných textů z angličtiny do češtiny, několikrát vystupoval v rozhlasu a televizi, publikuje v Čechách i v zahraničí a je členem řady vědeckých grémií.

Jak byla „stvořena“ věda

Vladimír Papoušek

Obvykle, když se člověk ocitne na neznámém místě, pokouší se vyznat ve své situaci, pokouší se ohledat svou pozici vůči onomu místu, zjistit jeho vlastnosti, otestovat, zda mu hrozí nějaké nebezpečí, jak se prakticky zachovat, aby v dané situaci a na daném místě dokázal uhájit sám sebe, svou existenci.

Podobně se chovají a chovala i celá lidská společenství. Svět je neznámé, temné místo, kde se lidé ocitají a pokoušejí se v něm co nejlépe přežít. Hloubka temnoty ovšem byla zdrcující, proto bylo nezbytné vymyslet způsoby, jak se s ní vyrovnat. Nejprve kmenoví šamani a mágové hledali vztah mezi jednotlivostmi a ohromující rozlehlostí a proměnlivostí skutečnosti tak, že se pokoušeli ovládnout svět pomocí primitivních kejkľů. Například tím, že přeložili dvě kosti přes sebe a pronesli nějakou formuli, způsobili třeba uklidnění živľů, změnu počasí nebo štěstí v lovu.

Poté byly příčiny proměn nevyzpytatelné skutečnosti přičítány různým božstvům, která měla podobu zvířat či byla kombinací zvířecích a lidských prvků. A ještě později vzniká představa jediného Boha, který má různá jména, různě se projevuje v různých kulturách, ale v oné různosti je mu vlastní to, že je první a poslední příčinou všeho.

Teologické systémy mají rozličnou podobu a jednu společnou nevýhodu – nejsou příliš praktické pro každodenní život člověka. Vedle těchto velkých interpretací všeho vznikaly už od dob magických jiné vědomosti o onom neznámém jsoucnu obklopujícím člověka. Měly podobu vědění, například vědění toho, jak postavit chatrč nebo dům, aby byly dostatečně pevné, vědění, jak upéci chľéb, vyrobit nástroje, nebo vědění toho, jakou rostlinu je dobré přiložit na ránu, aby se co nejdříve zahojila. A také vědění toho, jak změřit půdorys domu, jak spočítat úrodu nebo jak porovnávat hodnoty při vzájemném obchodování.

Je potřeba zmínit jednu zásadní a revoluční věc, a tou je zrod znaku, ať už později nabere podobu abecedy, nebo matematických symbolů. Je to právě znak, a posléze systém znaků, který umožní vznik metod k uchování vědění: například zářez na tyči či hrubě opracované větvi značící míru nebo několik zářezů označujících počet nádob s obilím, olejem či medem.

První řečtí filozofové rozvíjeli své názory ponejvíce v diskusích, a nikoliv jejich zapisováním. Přitom jen díky zápisu víme, že v minulosti žili Anaximenes, Anaximandros nebo Sokrates. Posledně jmenovaný psaní mnoho nepřál, raději mluvil, a jen díky jeho žákovi Platonovi víme, že existoval, a hlavně, co si myslel a o čem učil. Už Egypťané věděli, jak vytvořit míru pro odměření základny a tvaru pyramidy, uměli také spočítat, kolik dělníků musí sehnat a kolik potřebují piva a chľeba pro svou obživu – navíc tyto údaje uměli zaznamenat, stejně jako Fénicičané nebo Asyřané.

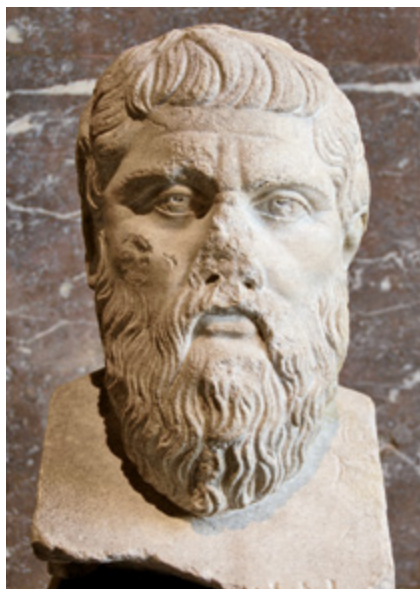
Ale teprve Řekové přinášejí to, co dodnes nazýváme filozofií. Filozofie není věda, nýbrž komplexní způsob myšlení o světě, jehož správnost či nesprávnost chtěl Aristoteles kontrolovat logikou, tedy naukou o pravdivosti a nepravdivosti vět či výroků. Vedle této starosti o jistou čistotu sebe sama ovšem měla filozofie ve svých klasických dobách tu vlastnost, že dokázala produkovat poznatky o přírodě a společnosti, které se staly základem přírodních i společenských věd. Aristoteles i Platon

milovali vědění a matematiku. Platon měl dokonce nad svou školou nápis, jenž hlásal cosi jako: „Kdo se nekamarádíte s matematikou, tak vůbec nevstupujte.“ Jde samozřejmě o mou parafrázi, ale smysl je přibližně správný. Platon jistě nevyžadoval rychlého počtáře, nýbrž někoho, kdo uvažuje logicky a dokáže pracovat s abstrakcí, tedy se znaky, za nimiž nejsou vidět jednotlivé věci či objekty.

Myšlení o světě vedle metafyzických představ, zda svět stvořil Bůh, nebo je jeho základem bez tvaré nekonečno, oheň či pára, produkovalo i praktičtější poznatky, jež se díky logice a matematickým zákonitostem dařilo ověřovat – například Archimedův zákon o tíze kapaliny tělesem vytlačené, Pythagorova věta nebo euklidovské zákonitosti geometrie plošných útvarů a těles. Vedle těchto prověřitelných zákonitostí produkuje filozofie i poznání méně předvídatelné, ale nepochybně významné pro daná společenství, jako jsou poznatky v oblasti rétoriky, poetiky nebo estetiky, pokoušející se vysvětlit, co je básnictví, jazyk, vjem krásna. Objevují se historikové, kteří reflektují události minulosti a pořádají je do chronologických řad příčin a následků.

Učenci a filozofové mají široký záběr zájmů od antiky přes středověk až do dob novověku. A díky tomuto bohatému spektru učenecké zvědavosti dochází k mohutnému kupení poznatků, často náhodných objevů v oblastech tak odlišných, jako jsou lékařství, optika, chemie nebo fyzika a astronomie.

V evropské civilizaci, která zdělila poznání řecké i římské kultury, vedle hebrejské citlivosti vůči tajemstvím jsou postupně dochází k situaci, kdy hromadění poznatků volá po radikální změně, a sice z toho důvodu, že toto množství vědomostí přestává být zvladatelné v rámci studia jednotlivce, jakkoliv nadaného a pracovitého. Proto je nezbytné nové uspořádání tohoto zapisovaného a postupně ověřovaného vědění. Nastává období oddělování jednotlivých odvětví poznatků od mateřského stromu filozofie a zároveň boj těchto nově vzniklých klonů s teologickými systémy, jejichž učení často odporuje poznání. Oběti této konfrontace sice odvolávají (Galileo Galilei), případně končí upálením na hranici (Giordano Bruno), ale proces vitálního pohybu nových klonů vědění se zdá být nezadržitelný. A jakkoliv teologové nejprve brání jejich bujení násilím a později snahou o absorpci (což

Obr. 1.
Platon
(cca 427–347 př. n. l.).
Busta ze sbírek
muzea v Louvru.

je proces, který, zdá se, dodnes není ukončen), pohyb sám už nelze zastavit. Rodí se věda, jejíž dominance postupně rozbije svět ustálených teologických představ. Jestliže garance poznání není tak úplně ztotožňována s božím stvořením, je potřeba najít jistý princip oddělující jednotlivé oblasti poznání a zároveň poskytující určitou univerzalizující legitimitu vědecké zvědavosti a jejím výsledkům.

Tu na několik století přináší učenec René Descartes. Descartes studoval nejprve scholastickou filozofii a později přírodní vědy. Tato studia ho ale neuspokojovala, neboť si uvědomoval, že tyto vědy nejsou imunní vůči zpochybňování ze strany skeptiků, jejichž ústřední myšlenkou byla nejistota ohledně jakéhokoliv poznání. A proto se Descartes obrátil k filozofii pojaté oproti scholastické filozofii jako logika a matematika. Jeho základní filozofická otázka zní: Co nelze zpochybnit? Odpovídá si, že zpochybnit nelze to, že myslí. Odtud pak pochází jeho klíčový soud: *Cogito ergo sum* – *Myslím, tedy jsem*. A dále odvozuje: Jestliže jsem a myslím, pak můžu vnímat svět kolem sebe a myslet o něm. Tento logický vstup individua do světa uděluje jedinci jistotu o schopnostech vlastního úsudku o realitě.

Zde se rodí vlivné karteziánské přesvědčení o možnosti poznávat svět a encyklopedicky o něm pořádat poznatky tak, aby člověk postupně šel k čemuś, co lze nazvat úplným nebo relativně úplným univerzálním věděním o světě. Zdá se, že všechny problémy jsou zdárně vyřešeny a úplné poznání je jen otázkou času. Vědci jsou plni optimismu – a nejen oni. Když v 19. století postupně slábne vliv církve a hlavně jejich represivních mechanismů, lze pozorovat zrod téměř fanatického obdivu k vědě. Vědeckému poznání mají být podstoupeny i takové jevy, jako jsou duchové a posmrtný život (např. francouzský vědec Camille Flammarion ke zkoumání posmrtného života přistupoval stejně tak důsledně jako ke svým zkoumáním v oblasti astronomie). Spisovatelé jako Jules Verne ve svých fantastických románech předvídají dalekosáhlé objevy, ale hlavně dávají najevo všemocnost vědeckého poznání. Jak slábne víra v božské stvoření, sílí stejnou měrou víra ve všemocnost vědy. Věda se stává svého druhu monstrem, k němuž se „modlí“ vědci i laičtí, politikové, podnikatelé, umělci. Vzniká představa vědy jako všemocného nástroje schopného

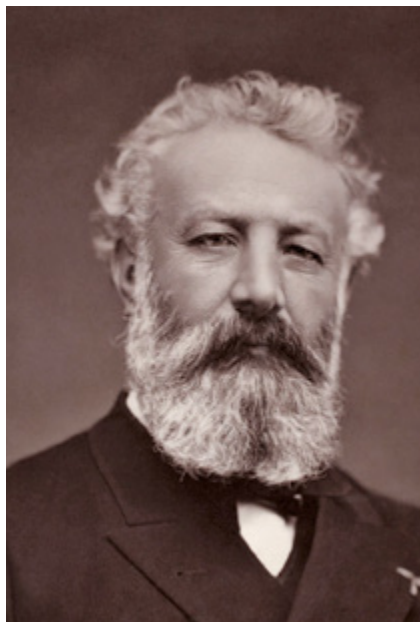
Obr. 2.
Portrét Reného
Descartese
(1596–1650)
od Franse Halse
z poloviny 17. sto-
letí ze sbírek mu-
zea v Louvru.

vyřešit veškeré problémy lidstva. Vědeckým poznáním se zaklínají tvůrci reklam, stejně jako pouťoví prodavači.

Co se ale skutečně děje mimo toto panoptikum všemožných nadějí a věř? Především se ukáže, že jisté obory, zejména přírodních věd, získávají obrovskou dynamiku a přinášejí množství praktických výsledků pro lékařství, techniku a pro rozvoj průmyslové výroby, což vede k tomu, že všichni, kdo jsou zainteresováni právě na tomto poli, získávají nebezpečný pocit moci. Humanitní vědy se jeví jako cosi bezmocného, cosi bez schopnosti produkovat praktické výsledky použitelné ve společnosti. Nejprve tomu humanitní vědy čelí snahou získat stejný respekt jako vědy přírodní tím, že najdou metody poznání, které budou stejně předvídaté, jako jsou nalézané zákonitosti ve vědách o přírodě. To se ukáže jako cesta, jež nikam nevede. Zklamání pak ústí v rezignaci na logiku a základní metodologie. Následkem je nekonečné bujení různých mezioborů, na univerzitách dodnes pěstovaných, aniž je zřejmý jejich předmět, metodologie nebo smysl. Z humanitních věd se tak stává spíše areál svévolných rozprávěnek, spekulativních konceptů, institucionálně trpěných, nicméně nezískávajících patřičnou autoritu a často právem kritizovaných z pozic věd o přírodě. A to dokonce natolik, že je jim upíráno nazývat se „vědou“.

V angličtině si termín *sciences* vyhrazují právě jen ty obory, jež se vztahují k přírodě, a jen ty, které produkují „užitečné“ výsledky. Zatímco vědění o člověku, s výjimkou medicíny, je označováno jako *humanities*. Do jisté míry je tento stav pochopitelný ve světle bezradné mnohosti často produkované těmi, kdo jsou institucionalizováni jako ti, co bádají o lidských a společenských aktivitách a u nichž tlak institucí vyvolává potřebu opravňovat svou roli i za cenu toho, že jejich rozprava bude postrádat jakýkoliv znak autentického myšlení o světě, jakoukoliv logickou argumentaci či jakékoliv reálné analýzy zkoumaných stavů. K tomu jsou navíc logika a argument nahrazovány ideologickými východisky, uměle vytvářeným názvoslovím.

Obr. 3.

Jules Verne
(1828–1905).
Fotografie od
Étienna Carjata
z roku 1884.

Tento stav stále prožíváme, pořád je tu přehršel genderových studií, všelijakých politologií, humanistik produkujících další a další klony. Humanitní vědy se zdají být jen jakýmsi nesmytelnými skvrnami na civilizaci směřující k dalším a dalším sebezlepšením díky té opravdové vědě, jež přináší nové technologie, nové způsoby léčení chorob, nové možnosti růstu produkce. To, co se tak bouřlivě začalo rozvíjet s novověkem, co přežilo i pád descartovské víry a stále kráčelo k novým úspěchům (tedy ona věda, která se skládá z takového počtu různých oblastí poznávání, teorií a metodologií, že je obtížné vůbec uvažovat o vědě jako o jediném celku), se ocitlo ve 20. a 21. století na významném rozcestí – nebo, lépe řečeno, ve významné krizi.

Je nutné si v této souvislosti uvědomit jeden zásadní moment, a totiž že poznávání a úkoly, co poznávat a jak, už si nekladou vědci či učenci, ale že tyto úkoly jsou určovány zvnějšku – mocenskými autoritami. Je potřeba zvýšit produkci plodin, jsou potřeba nové technologie, nové zbraně nebo nová odposlouchávací zařízení pro špiony – kdo najde řešení a bude spolupracovat, ten dostane peníze. Ti, kdo mají pocit nadřazenosti nad poznáním, jež neprodukuje právě tyto benefity, si neuvědomují, že sami pracují jako námezdní dělníci nebo otroci pro systém, který je platí. Omílané fráze o svobodě bádání tady už dávno neplatí.

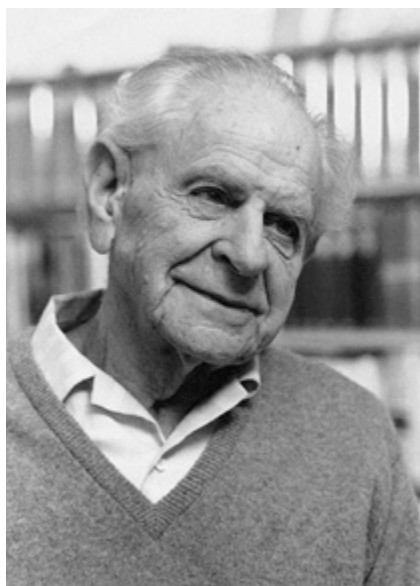
Možná, že úkol skutečných humanitních věd, věnujících se myšlení o člověku a jeho znacích v uměleckých dílech, činech nebo řeči, je právě v této reflexi vědění jako svobodného prostoru neovládaného mocí. Zároveň je možné, že humanitní vědy mohou pomoci reflexi věd o přírodě. Pokud se ovšem respekt humanitních věd má zvýšit alespoň na tu úroveň, aby se spojení slov „věda“ a „humanitní“ stalo legitimním a obecně uznávaným, je nezbytné, aby humanitní vědy samy byly schopny hluboké sebereflexe a také očisty od parazitujících klonů, které skutečné bádání pouze simulují a reálně představují jen obory prázdnoty vyplněné slovníky nic neříkajících pseudopojmů a rétorických gest. Tyto klony připomínají jisté druhy společenských tanců, ale nijak neusilují o skutečnost a její zákonitosti, což je snad základním patosem vědeckého poznání.

Pokud by se taková sebereflexe podařila a pokud by se podařilo definovat základní fundament humanitních věd, který lze spatřovat ve filozofii, historii, filologii, sociologii a psychologii, a pokud by uvnitř tohoto konvolutu došlo k projasnění toho, co je předmětem a co metodologií bádání o předmětu, co je logická argumentace, co je hypotéza a teorie a jak tyto teorie ověřovat (což jsou vlastnosti, které si vědy o přírodě zachovaly a na opačné straně se poněkud rozpustily v anarchii slovníků věd humanitních), pak by existovala i naděje, že humanitní vědy mohou legitimizovat svou autoritu i tím, že pomohou v reflexi samotným vědám o přírodě, dnes tolik dominujícím.

Jak? Především tím, že budou upozorňovat na problematické sebevědomí přírodovědců, na jejich přílišné spoléhání se na to, že jejich hra prostě zatím funguje. Ono totiž sebevědomí otištěné do evropské civilizace Reném Descartesem a jeho karteziánským systémem dosud nijak nezmezelo a tvoří základ přesvědčení mnoha vědeckých týmů, že jejich aktivita je skutečným, nezpochybnitelným poznáním univerza. Ale jejich dotek s realitou, s přírodou a jejími zákonitostmi je komunikován vždy nějakými znaky – řečí přirozeného jazyka nebo řečí umělého jazyka matematiky. A jakkoliv se jazyk matematiky osvědčil při řešení řady vědeckých problémů, jeho přesnost není nekonečná, jak dokázal například už filozof a matematik Kurt Gödel na začátku 30. let minulého století. Ještě problematičtější je pak přirozený jazyk, jehož způsob označování nespočívá v tom, že by významy slov byly přivěšovány jednoduše na objekty a situace vnějšího světa. Jazyk nereprezentuje univerzum, ale sebe sama a způsob, jak je používán. Mnozí filozofové vědy si tyto

problémy uvědomovali – třeba Karl Popper, který upozornil na to, že vědecká teorie neukazuje na správnost jejího řešení skutečnosti, nýbrž na správnost či nesprávnost teorie samotné. A dodal, že každá skutečná vědecká teorie musí podléhat falzifikaci. Tím není míněno něco falešného, ale míní se tím postup, jak to, co teorie tvrdí, ověřovat, respektive zpochybňovat. Není náhodou, že Popper vycházel ze základních principů logiky. Thomas Kuhn, vlivný filozof, který byl též vystudovaným přírodovědcem, ve svém slavném díle *Struktura vědeckých revolucí* obrátil pozornost k historickému vývoji vědy a ke způsobům řešení vědeckých problémů na základě obecně přijímaných pravidel, na základě určitého vzoru, který zamezuje tomu, aby si vědec kladl jiné otázky než ty, které náleží danému „hrovému programu“. A řada vlivných humanitních autorit 20. století, jako byli Michel Foucault, Jacques Derrida, Ludwig Wittgenstein, John Austin, Bertrand Russell, Donald Davidson nebo Willard Quine, ukazuje ve svém díle právě na problematiku jazyka a jeho vztahu ke skutečnosti. Nepřímo tak tyto osobnosti upozorňovaly na fakt, že i přírodní vědy jsou jistým typem „řečových her“ s přijatými pravidly, strategiemi a také s různorodým potenciálem záměrů sahajících daleko za oblasti řešených problémů a dotýkajících se politiky, ideologie, dobové víry a různých typů společenských přesvědčení.

Tento „útok“ na sebevědomí přírodních věd se jich samotných zatím příliš nedotkl, protože už jsou v zajetí zadaných vnějších úkolů. V zajetí hry, která pro ně samotné může být ničující, hra, která spočívá v permanentním ratingu, obvykle prováděném těmi, kteří sami nikdy nic nevybádali. Jde o jednotlivce, kteří rádi vytvářejí žebříčky citovanosti, vlivu časopisů, „H indexů“ a podobně, protože tito „časoměřiči“ mají moc a vliv na rozdělování prostředků na vědecká bádání. A vědci na tuto hru přistoupili, někteří s odporem, jiní se směšnou sebezhlíživostí opřenu o výši vlastní citovanosti. Na druhé straně vpád jisté anarchie zpochybňující nezpochybnitelnost vědeckého zkoumání světa dodal kuráž mnoha producentům humanitních klonů, které se institucionálně pomnožily především v druhé polovině 20. století a stále se mají čile k světu.

Obr. 4.
Karl Popper
(1902–1994) na
fotografii z roku
1990 od foto-
grafky Lucindy
Douglas-Men-
ziesové.

Prostá, naivní otázka, kolik oněch žebříčkových hvězd přineslo něco zásadního lidskému poznání, stejně jako otázka, jaký benefit má lidstvo z parazitických klonů humanitních věd, skončí nepochybně rozpaky těch, kdo budou odpovídat. A jak by obstál v dnešním světě takový Sokrates, který nic nepsal, nebo Ludwig Wittgenstein, který toho napsal tak málo? Přesto oba patří k významným figurám lidského poznání, jakkoliv neznáme jejich „H index“.

Vzájemné nerespektování různých přístupů k lidskému vědění, k realitě, v níž je zjevné, že neexistuje jedna velká věda hodnotitelná jednotnými parametry, ale že je mnoho různých věd s různými metodami poznání, je projevem hlouposti nebo přinejmenším nepřilíživě vědeckého a tunelového vidění. Descartesův omyl, že fakt je *cosi*, co lze empiricky evidovat v realitě, byl dostatečně vyvrácen. Přesto mnohde dominuje přesvědčení, že právě toto vlastnictví faktů dává jistým vědcům pocit nadřazenosti a moci, která je ovšem zničující. Moc nepochází z vlastnictví pravd, nýbrž z falešného přesvědčení o nich, které je vnuceno okolím. Moc obvykle nemají vědci, jakkoliv si to někteří mohou namalovat, nýbrž systém, jemuž slouží a od něhož přijímají úkoly spolu s platbou.

Jistě, bylo by naivní si představovat, že současný stav rozkolu a krize, stav útisku svobodného bádání, o němž se neustále mluví v projevech akademiků, rektorů a dalších potentátů, lze změnit nějakým jednoduchým způsobem. Domnívám se, že jediná možnost změny, jež by nebyla radikální, ale zároveň by vedla k jistému zachování důstojného stavu rovnováhy, spočívá právě v oné sebereflexi a ve vzájemném respektu mezi světem věd o přírodě a světem věd humanitních. Zatímco humanitní badatelé by namísto rozmnožování slovníků o další a další pochybné pojmy měli obrátit pozornost k logice, k argumentu, k věrohodnému tvoření teorie, která je oponovatelná, respektive falzifikovatelná, přírodovědci by si naopak měli uvědomit skutečnost, že lidské poznání není záležitostí maximální znalosti o jistém genomu nebo o chování sluníček sedmítečných, ale rozlévá se do širě definované jazykem a kulturní společenskou praxí. Především by si pak každý, kdo se dovtýká neznámého světa přírodních nebo společenských procesů, měl uvědomovat sám sebe a svou

Obr. 5.
Thomas Samuel
Kuhn (1922–1996)
na kresbě od
malíře vystu-
pujícího pod
pseudonymem
Davi.trip.

pozici jako existenci disponující svobodou vlastního poznávání, vlastního autentického vztahu k realitě, a ne jako subjekt, který je pouhým převodním kolečkem v definovaném herním plánu, „fachidiotem“ plnícím předepsané úkoly.

Humanitní vědci mohou díky přírodním vědám čerpat nástroje ze světa moderních technologií a využívat například počítačové metody pro různé analýzy a statistiky, které by sami nevymysleli. Stejně tak na druhé straně ti, co pracují právě v těchto oborech vzdálených filozofii, filologii či historii, by pro vlastní prospěch a pro možnost uchování vlastní svobody měli reflektovat například omezenost své vlastní historické situace, stejně jako svou závislost na světě znaků, na světě přirozeného jazyka. Obojí je dobré pro zachování osobní svobody badatele, který je zaujat svými otázkami vyvěrajícími z tajemného světa kolem něho, nikoliv z příkazu vyšší moci.

Mám za to, že skutečný vědec jakéhokoliv oboru musí být přesvědčen o tom, že stojíme tváří v tvář světu stejně temnému, jaký byl na počátku lidského poznání. A skutečný vědec je spojením udiveného zvědavce a snílka, tedy snílka, který je schopen svou imaginaci podřizovat pravidlům hry, logice a metodě.

Doporučená literatura k tématu

DESCARTES, René. *Rozprava o metodě: jak vést správně rozum a hledat pravdu ve vědách*. Praha: OIKOYMENH, 2016.

KUHN, Thomas Samuel. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH, 1997.

POPPER, Karl. *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH, 1997.

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: OIKOYMENH, 2017.

Všechno je závislé na jazyku

Vladimír Papoušek

Podle jakých vodítek by se měli studenti řídit při volbě, zda studovat humanitní, anebo přírodní vědy?

Otázka je, zda se dneska studenti při výběru oboru ke studiu řídí podle tohoto vzorce, anebo zda ten vzorec není třeba spíše ekonomický, tedy zda se neřídí tím, v jakém povolání je čeká lepší platové ohodnocení. Odpovím Platónem, respektive známým slovním spojením „platonická láska“. Tato láska původně nesouvisela s láskou tělesnou nebo duševní, Platón tím myslel, že máme milovat vzdělání. Student by si měl primárně položit otázku, zdali chce být vzdělán a zdali se chce poddat tomu, co má rád. Někdo může mít rád malování a mít k němu talent, tak se může stát dobrým malířem, kdo má rád matematiku, měl by volit matematiku, někdo tíhne k historii, někdo k jazykům a tak dál. Podle toho by ta volba měla probíhat. To znamená, že by v tom jistá erotika měla být, ale měla by to být erotika týkající se vzdělání, vědění – chci něco vědět, chci se něco naučit.

V současné společnosti často převládá dojem, že humanitní vědy nejsou lidstvu příliš prospěšné. Jakými cestami můžeme tento předsudek odbourat? A jak mohou být nápomocni studenti těchto oborů?

Taková otázka má samozřejmě několik rovin. Ta první spočívá v tom, že mluvit o něčem, znamená mít moc. Když se třeba naučím nějaký jazyk, tak jsem mocen toho jazyka. Ve společnosti velice záleží na tom, kdo má moc ovládat určité veřejné mínění a veřejný diskurz, a pokud veřejné mínění ovládají ti, kteří říkají třeba to, že potřebujeme nové technologie, pak samozřejmě

dominanta toho diskurzu spočívá v tom, že společnost toto přijímá a říká si, že potřebuje technicky vzdělané lidi. V takovém stavu společnosti pak ti, kteří se zabývají například archeologií nebo historií, bývají bráni za méně významné. Myslím si, že jde o velký omyl.

Důležité je rozlišovat, co jsou humanitní vědy a co jsou společenské vědy. Ty klasické humanitní vědy jsou v podstatě filozofie, historie, filologie a vědy o umění. To je ten základ humanitních věd. Je zřejmé, že kdokoliv se jim bude chtít věnovat, tak bude muset vynaložit velké úsilí, jelikož například nastudovat nový jazyk, naučit se ho, porozumět mu, to dá strašně moc práce. Problém ovšem je, že se v tom ranku humanitních a společenských věd objevuje spousta různých mutací. Jako mutují různé buňky nebo bakterie, tak zmutovaly i některé obory do různých cross-overů, jež jsou často nesrozumitelné, ale zároveň jsou velice snadno studovatelné právě proto, že nevyžadují příliš mnoho úsilí. Jde o jeden z opravdu velkých problémů, že vlastně oborů, které nejsou příliš vědecky podložené, je velmi mnoho, společnost na to potom samozřejmě reaguje a říká, že v ní je spousta lidí, o nichž nevíme, co studují a co pak umí. Nechci ty obory na tomto místě přímo jmenovat, věřím totiž, že každý máme ponětí o tom, které typy společensko-humanitních oblastí například velmi problematicky hledají předmět svého zájmu, toho, co by měly zkoumat. Tyto obory institucionálně bohužel existují a rozmnožily se, pochopitelně to pak mezi lidmi nevzbuzuje příliš velkou důvěru. Domnívám se, že správná cesta je akcentovat právě ty klasické humanitní vědy, které opravdu vyžadují nějaké vzdělání, něco se naučit, protože

v tom, že něco umíme a něco zvládáme, pak získáváme obrovskou možnost s těmi znalostmi dál pracovat.

Pochopitelně tu musí být nějaký vědecký předmět, co zkoumat, musí tu být prostor pro kladení otázek, které ta disciplína nabízí. Pokud nabízí pouze umělé otázky, pak to není úplně dobré.

V čem mohou pomoci studenti humanitních oborů? Nejlépe asi v tom, že se opravdu budou poctivě učit a dokáží v nich vyniknout, protože pokud máme výborné překladatele, historiky, literární historiky, filozofy a další představitele těchto disciplín, tak jejich uplatnění je pak zcela zřejmé.

Ve své přednášce tvrdíte, že humanitní vědy se zabývají především produkty lidského myšlení, a že jsou tím pádem vklíněny do jazyka. Je to podle vás ten hlavní důvod, proč se těmito vědami zabývat?

Ano, je to klíčové. A je to klíčové dokonce i pro vědy přírodní, protože i tyto vědy jsou komunikovány jazykem. Na cokoliv se v našem světě, v naší tzv. objektivní realitě podíváme, o tom chceme pravděpodobně také někomu něco sdělit.

A sdělovat musíme jazykem, bez něhož se neobejdeme. Není náhodou, že někteří filozofové 20. století, a často šlo o filozofy mající velmi blízko k matematice, začali najednou mluvit o jakémsi „obratu k jazyku“. Uvědomili si jednu zásadní věc, totiž že nejprve musíme pochopit, jak o světě uvažujeme a jak o něm mluvíme. Je tu nějaký objektivní svět, který před námi leží, pak je tu svět naší subjektivity, něco si myslíme a máme nějaké pocity, ale pak je svět třetí, svět naší intersubjektivity, to znamená to, co si sdělujeme s ostatními. To všechno je závislé na jazyku.

Co se týče humanitních disciplín, zde je nutné vědět, že se samozřejmě od věd přírodních radikálně odlišují. Přírodní vědy jsou často atomické, to znamená, že sbírají jednotlivé důkazy o jednotlivých záležitostech objektivního světa, zatímco například historie a další humanitní vědy jsou v podstatě vědy holistické, musíme se neustále ptát, jaký mají tvar, jak v nějakém období probíhala řeč například o politice, o válce nebo o literatuře a tak dále. Jsou zde jiné metody, jiné přístupy k věcem, které nejsou samozřejmě o nic méně důležité než přístupy ve vědách přírodních. Oba metodické přístupy však musí být přísně logické.

h

Historie

26—71

j

Jazykověda

72—101

l

Literatura

102—135

u

Umění

136—180

Historie

prof. PhDr. Václav Bůžek, CSc.

Narodil se v Českém Krumlově. Historii vystudoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Docentem českých dějin se stal v roce 1992, profesorem byl jmenován o sedm let později. Téměř celý profesní život strávil na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, nejdříve na Katedře historie Pedagogické fakulty, od roku 2006 na Historickém ústavu Filozofické fakulty, jehož je ředitelem. V letech 2004–2011 byl rektorem Jihočeské univerzity, na konci svého funkčního období obdržel stříbrnou pamětní medaili města České Budějovice za mimořádné zásluhy o rozvoj univerzitního života. Specializuje se na české a středoevropské dějiny raného novověku, zvláště 16. a 17. století, dále na dějiny šlechty, rezidencí a dvorů, každodenní kultury. Zabývá se také historickoantropologickými přístupy k dějinám společnosti českých zemí v kontextu dějin habsburské monarchie. Patří mezi přední české historiky, jak dokládají mimo jiné členství v řadě vědeckých grémií, výčet získaných vědeckých grantů, bohatá publikační činnost i četná vystoupení v televizním pořadu *Historie.cs* vysílaném Českou televizí.

doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc.

Pochází z jižních Čech. Archivnictví a pomocné vědy historické vystudovala na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, docentkou je od roku 2005. Po studiu působila jako archivářka a kurátorka – vědecká pracovnice v Archivu Národního muzea, od roku 2001 byla vedoucí Oddělení rukopisů a starých tisků Knihovny Národního muzea. V roce 1999 začala externě působit na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, nejprve jako odborná asistentka a poté jako docentka na Historickém ústavu, od roku 2006 jako ředitelka na Ústavu archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty. Je specialistkou v oblastech dějin raného novověku, pomocných věd historických, raně novověkých a novověkých ego-dokumentů, soustavně připravuje a publikuje různé edice historických pramenů. Od roku 2014 je držitelkou medaile ministra vnitra Za zásluhy o české archivnictví a v letech 2008–2014 předsedala České archivní společnosti, v jejímž výboru dlouhodobě působí, stejně jako ve výboru Sdružení historiků ČR (tajemnice, místopředsedkyně). Badatelská činnost a různá zahraniční stipendia ji zavedla do mnoha archivů a knihoven v řadě evropských zemí. Jako přední česká historička a archivářka několikrát vystupovala v České televizi a Českém rozhlase.

doc. Mgr. Ondřej Chvojka, Ph.D.

Narodil se v Českých Budějovicích. Archeologii a historii vystudoval na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, kde roku 2006 také úspěšně získal doktorát za disertační práci „Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové“. Pracovně působí jednak v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích, jednak na Archeologickém ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, jehož je v současné době ředitelem. Specializací jeho vědeckovýzkumné činnosti je pravěk, úzce se zabývá dobou bronzovou v jihočeském regionu i v širším středoevropském okruhu. Docentem se stal v roce 2013, ve své habilitační práci se věnoval rovinným sídlištím doby bronzové v hornodunajském kulturním okruhu.

Václav Bůžek

**Jakou řečí mluvil slon
na císařském dvoře Maxmiliána II.? — 31**

Historie je jedna velká otázka, jedno velké dobrodružství (rozhovor) — 43

Marie Ryantová

**K čemu jsou pomocné vědy historické aneb
Jak odhalit tajemství jednoho náhrobního
kamene v Tridentu — 45**

Archivnictví spojuje minulost s přítomností a budoucností (rozhovor) — 57

Ondřej Chvojka

**VELMOŽI, NÁČELNÍCI, KNÍŽATA...
Existovaly v jihočeském pravěku elity
a umíme je archeologicky zachytit? — 59**

Každý archeologický výzkum je unikátní a jiný (rozhovor) — 71

Jakou řečí mluvil slon na císařském dvoře Maxmiliána II.?

Václav Bůžek

Po Středozemním moři se počátkem novověku plavily z Pyrenejského poloostrova do nizozemských a italských přístavů koráby španělských a portugalských králů, které převážely cizokrajná zvířata, subtropické rostliny, drahé kameny a jiné předměty z jejich zámořských kolonií. Zvláště z Antverp a Janova putovaly exotické věci ve druhé polovině 16. století po souši nebo po řekách na císařský dvůr do Vídně či Prahy, kde získávaly výrazně symbolickou funkci. Nejčastěji sloužily jako dary k upevnění příbuzenských vazeb mezi rakouskými a španělskými Habsburky.

Propaganda

Jako *propaganda* se označuje forma prezentace manipulující s veřejným míněním. Raně novověkým panovníkům sloužila k vytváření obrazů jejich ideálního chování, které přispívaly k upevnění vladařské prestiže.

Darovaná exotická zvířata vystupovala v alegoricky pojatých slavnostech na císařském dvoře, kde se proměňovala v nástroje politické **propagandy**, která velebila křesťanské ctnosti panovníka a oslavovala jednotu obou větví habsburské dynastie. Mezi obdobné dary patřil slon, jenž sehrál důležitou roli v programu slavností Maxmiliána II. (1527–1576). Symbolická řeč cizokrajného tlustokožce dokázala oslovit nejen vladaře, ale její poselství bylo dobře srozumitelné i přihlížejícím divákům. Svědectví o její podobě obsahují písemné a především obrazové prameny, které tvoří společně s nepočetnou literaturou základní východisko představené interpretace. Ta se pokouší odpovědět na otázku, jakou řečí mluvil slon na císařském dvoře Maxmiliána II.?

Obr. 1.
Oslava statečnosti
Maxmiliána II.
na rytině *Typus
seu imago* (1571).

Roku 1571 zobrazil Jost Amman na rytině nazvané *Typus seu imago* alegorickou oslavu pozemské vlády Maxmiliána II. Ústřední postavou byl císař, jenž klečel jedním kolenem na polštáři umístěném na vyvýšeném místě pod baldachýnem na okraji nebeské klenby. Symboly jeho vlády ztělesňovaly meč v pravé ruce a bible v levé. Okraje císařského pláště přidržovaly ženské postavy Spravedlnosti a Naděje. Nad Maxmiliánem II. se vznášela v nebeské klenbě císařská koruna, kterou na jeho hlavu přinášela z Olympu dvouhlavá orlice. Postavy Spravedlnosti a Naděje upíraly zrak na císařovu osobní devizu *Deus providebit*, která připomínala, že Maxmilián II. pečoval s boží ochranou v zemích své vlády o *obecné dobré*.

Alegorické dílo oslavovalo Maxmiliána II. jako spravedlivého, moudrého a statečného vládce. Jeho moc vycházela z boží milosti, navazovala na tradici předků a opírala se o sedm **křesťanských ctností**. Úctu ke starobylosti rodu, z něž Maxmilián II. pocházel, ztělesňovala poblíž jeho vyobrazení na

okraji nebeské klenby mužská postava ve zbroji představující *Magnanimi Remi nepotes*, jež velebila vnuky Rema jako bájného zakladatele Říma, k jehož odkazu se Habsburkové hlásili.

Z obsahu latinského nápisu v horní části rytiny nepřímě vyplynulo, že dosavadní životní poutí Maxmiliána II. měla blízko k příběhu Aenea. Hrdina Vergiliovy básně prožil na výpravě za poznáním života řadu střetů s rozmanitými božstvy, aby se usadil v Latii, kde se zrodily jeho nové jistoty. Ačkoliv Maxmilián II. na své dosavadní životní pouti rovněž bloudil, protože naslouchal v Římsko-německé

říši katolíkům i protestantům, nakonec směřoval svou pozemskou cestu k jistotám římské víry, ale neodmítal stoupence reformace.

Maxmiliánovu vladařskou návaznost na odkaz předků na rytině dokládaly postavy krále Davida, dále Samsona a Šalomouna. David ztělesňoval v alegorické oslavě vlády Maxmiliána II. úsilí o vybudování základů habsburského panství v Evropě. To bylo spjato s vladařskými skutky Maxmiliána I., Karla V. a Ferdinanda I., tedy děda, strýce a otce Maxmiliána II. Postavy Samsona a Šalomouna odkazovaly na statečnost jejich vnuka, synovce a syna v bojích proti nepřítelům křesťanské vlády. Současně oslavovaly jeho státnické skutky. V panteonu postav znázorňujících kořeny vladařské moci Maxmiliána II. se vedle Davida, Samsona a Šalomouna objevili ještě čtyři bibličtí proroci – Ezechiel, Izajáš, Jeremiáš a Daniel.

Symboły sedmi křesťanských ctností obklopovaly Maxmiliána II. z obou stran jeho čestného místa na rytině. Postavy znázorňující atributy Míru, Moudrosti a Vítězství, které podpíraly místo Maxmiliána II. na okraji nebeské klenby, oslavovaly jeho vladařské kroky. Aby mohl svými pozemskými skutky sehrávat roli moudrého vladaře, ochránce křesťanského světa a spravedlivého míru, dával při rozhodování přednost Svornosti před rozepřemi, řídil se zbožným hlasem Spravedlnosti, choval se podle představ křesťanské obce a naslouchal názorům moudrých mužů. V přední části rytiny znázorňovalo tyto ideální vladařské hodnoty několik modlících se postav v antických a renesančních oděvech. Jejich oči upřeně hleděly k Maxmiliánovi II.

Oba latinské nápisy v dolní části rytiny potvrdily obsah její obrazové výzdoby. Alegorickou oslavu pozemské vlády Maxmiliána II. rámoval odkaz bájných předků Habsburků. Na své cestě k císařské moci byl oslavován jako ctnostný křesťanský rytíř, jenž svou moudrou vládou a pevným katolickým

přesvědčením chránil Evropu před vpádem osmanských Turků. K obraně křesťanského území přistupoval podle jednání prvních římských císařů, kteří bránili svou říši před nájezdy barbarských Gótů.

Alegorie velkolepé oslavy Maxmiliána II. jako přesvědčeného stoupence katolické víry, ctnostného křesťanského rytíře, ochránce *obecného dobrého* a statečného mírotvorce vykazovala na rytině stereotypní rysy dobové katolické propagandy. Jeho obraz jako ideálního křesťanského panovníka se podstatně odlišoval od kritického pohledu historiček a historiků na jeho vládu, kterou převzal v červenci 1564 po smrti svého otce Ferdinanda I. v Římsko-německé říši, Království českém, Království uherském, Dolních a Horních Rakousích.

Oslavu dynastické svornosti v protikladu k alegorickému obrazu jeho ideální vlády narušovaly nejen napjaté vztahy mezi španělskými a rakouskými Habsburky, ale také rozdělení dědictví po Ferdinandovi I. mezi pozůstalé syny a jejich odlišný postoj k posilování katolické víry. Navzdory rodinné tradici, výchově a sňatku s přesvědčenou katoličkou Marií Habsburskou, sestrou španělského krále Filipa II., se Maxmilián II. přikláněl, na rozdíl od mladších bratrů Ferdinanda Tyrolského a Karla Štýrského, ke kompromisům mezi stoupenci římské víry a reformace. Jeho vladařský ideál představovalo pokojné soužití umírněných katolíků a umírněných protestantů v nábožensky rozštěpené Římsko-německé říši, o jejíž politickou jednotu však nepřestal nikdy usilovat.

V září 1566 navíc utrpěla vážné trhliny Maxmiliánova válečná pověst, protože nevydal rozkaz habsburskému vojsku, aby podpořilo obránce pevnosti Szigetvár, již dobyl turecký sultán Sülejman I. V následujících letech využívala habsburská propaganda různých symbolických prostředků, aby vylepšila obraz středoevropského vladaře jako křesťanského rytíře statečně bojujícího proti osmanským Turkům. Stranou propagandistického zájmu nezůstával v programu dvorských slavností slon a další exotická zvířata, která Maxmilián II. dostával darem od svých příbuzných z Portugalska a Španělska.

Na pozvání Maxmiliána II. přijeli na konci února 1570 do Prahy jeho mladší bratr Ferdinand Tyrolský a několik knížat z Římsko-německé říše, mezi nimiž zaujímali čestná místa Albrecht V. Bavorský a August Saský. Navzdory rozdílné víře chtěli v hlavním městě Království českého společně oslavit masopust a zasnoubení nejstarší Maxmiliánovy dcery Anny se španělským králem Filipem II. Několikadenní slavnosti, které začaly na Staroměstském náměstí 26. února 1570 házením kopí na prsten, měly propagandistické poslání. Tomuto záměru odpovídal program velkolepého rytířského turnaje. Výzdobu kolbiště a kostýmy bojovníků navrhl Maxmiliánův dvorský malíř Giuseppe Arcimboldo. O průběhu turnaje se dochovalo několik dobových popisů a vyobrazení, které umožnily objasnit jeho hluboce promyšlený alegorický program.

Na kolbišti vyrostla umělá hora, která působila na užaslé diváky jako sopka, protože chrlila oheň, kouř a kameny. Někteří účastníci turnaje dokonce přirovnávali horu uprostřed Staroměstského náměstí k soptící Etně. Horu zdobili vyřezávané kamzíci, po kamenech pobíhaly živé veverka. Ze skal vylétaly napodobeniny havranů s červenými zobáky a ocasy z bažantích per. Z jeskyně uvnitř umělé hory vycházel průvod mužských postav v rytířské zbroji, které byly připraveny k boji. Roli ochránců kolbiště převzali Ferdinand Tyrolský, Karel II. z Hohenzollernu a Andreas Teufel z Guntersdorfu, kteří se vzájemně znali z rytířských turnajů a vojenských tažení proti osmanským Turkům do Uher. Proti mužům v rytířských zbrojích se náhle zjevil šestinohý drak, jemuž šlehaly z tlamy plameny. Kolem draka pobíhaly divoké Medúzy připomínající nestvůry s jedovatými hady na hlavě místo vlasů. Drak táhl vůz se žárlivou Médeiou pronásledující svého manžela Iasona. Nejprve na Medúzy neúspěšně zaútočil Perseus, jehož příjezd na okřídleném Pegasovi způsobil údiv přihlížejících diváků. Když Perseus v boji neuspěl, spojil na kolbišti síly s muži v rytířské zbroji, kteří zahájili svůj výstup koňským

baletem. Hudební doprovod obstarávalo šest hudebníků, kteří hráli na loutnu, pozoun, housle, harfu, píšťalu a nástroj zvaný trommel.

Následnému střetu Persea a mužů v rytířské zbroji s Medúzami a Médeiou předcházela příchod slona na turnajové kolbiště. Jeho přítomnost vyvolávala úžas, protože šlo o prvního živého tlustokožce, kterého bylo možné v Praze spatřit. Podle dobového popisu svědka události Zirfea Schwartzkünstlera a vyobrazení v graduálu *Sixta z Ottersdorfu* zdobila slona čabraka z červeného sametu se zlatými prýmkami a zvonek na krku. Na hřbetě nesl pancíř, helm, štít, toulec, šíp, luk, šavle a praporec. Bílá a červená barva jednoho z praporců odkazovala k dynastickým barvám Habsburků. Podle scénáře turnajového zápasu šlo o válečné trofeje řeckých hrdinů Iasona, Meleagra, Thesea a Zetha, kteří se vyznamenali v bojích proti nestvůrám.

Zirfeo Schwartzkünstler ztotožnil tlustokožce s osobním slonem indického krále Póra. Daniel Adam z Veleslavína ve svém pozdějším záznamu o turnaji na Staroměstském náměstí napsal, že na hřbetě slona viděl válečné trofeje řeckých hrdinů a dokonce postavu v kostýmu, která představovala přímo krále Póra. Indický válečník prokázal mimořádnou udatnost a vojenské zkušenosti v bitvě u řeky Hydaspés proti Alexandru Velikému roku 326 př. Kr. Ačkoliv Pórus na bojišti nakonec prohrál, makedonský král oceňoval jeho důmyslnou vojenskou taktiku, která vycházela z promyšleného bojového nasazení asi 200 válečných slonů. Při vjezdu na turnajové kolbiště slon před Maxmiliánem II. a jeho manželkou poklekl, aby jim indický král Pórus mohl vzdát hold. Praporec v barvách Habsburků, umístěný na dobře viditelném místě mezi válečnými trofejemi na hřbetě slona, nenechával diváky turnaje na pochybách, že Maxmilián II. se hlásil k vojenskému odkazu Alexandra Velikého, který porazil statečného indického krále.

Příchod slona na kolbiště představoval zlomový okamžik v dalším průběhu turnaje. Statečnost řeckých hrdinů a udatnost makedonského krále posílily odhodlání bojovníků v rytířské zbroji, jimž vydali ochránci kolbiště pokyn, aby společně s Perseem vyrazili do rozhodujícího útoku v zápasu s drakem, Médeiou, Medúzami a hady. Vzájemná nevraživost slona, draka a hada byla na kolbišti alegorickým vyjádřením odvěkého nepřátelství mezi Kristem a ďáblem. V obecné rovině představovala zápas dobra (zbožnosti) a zla (bezbožnosti). Podle antické a křesťanské tradice odkazující k činům Alexandra Velikého a Judy Makabejského ztělesňoval slon válečné schopnosti slavných vojevůdců prokázané v bitvách proti nepřítelům jejich víry.

V turnaji na Staroměstském náměstí šlo o alegorickou inscenaci soudobého náboženského konfliktu mezi křesťany a muslimy, kteří se střetávali na bitevních polích v jihovýchodní Evropě a ve vodách Středomoří. Maxmilián II. se zasloužil dva roky před konáním turnaje na Staroměstském náměstí v Praze o uzavření mírového příměří se sultánem, které po více než dvě desetiletí dočasně přispělo k uklidnění situace na uherském bojišti. Propagandistický význam turnaje na Staroměstském náměstí zesílil lev v kleci odkazující na znak Království českého. Jeho přítomnost oslavovala moc, statečnost a sílu českého krále Maxmiliána II., jenž si uvědomoval svou spoluzodpovědnost za obranu habsburské monarchie před vpády osmanských Turků.

Shodné motivy lva, slona a bojovníků na koních v rytířských zbrojích se objevily ve výzdobě čestné brány na Koňském trhu ve Vídni, jíž Maxmilián II. projížděl při svém slavnostním vjezdu do metropole na Dunaji, kam poprvé vstupoval 16. března 1563 s hodností rakouského vévody, českého a zvoleného uherského krále. Lev se svatováclavskou korunou na hlavě měl místo na vrcholu čestné brány. Z pohledu vjíždějících jezdců levá přední končetina lva držela znak Království uherského, o jeho pravou přední končetinu se opíral znak Dolních Rakous. Slon byl vymalován z pohledu jezdců na pravém podstavci čestné brány, levý podstavec zdobil nosorožec.

Obr. 2.

Slon, lev a nosorožec
ve výzdobě čestné
brány na Koňském
trhu ve Vídni (1563).

Počátkem 16. století choval nosorožce z Gujratu a slona z Goa ve svých zvěřincích portugalský král Manuel I. Obě exotická zvířata obdržel od vazalů z kolonií v jihovýchodní Asii. Přestože považoval v souladu s antickou tradicí slona za vládce světa, nacházel v inscenacích zvířecích zápasů na jeho dvoře tento tlustokožec přemohitele v nosorožci. Dary prvních indických slonů a nosorožců zprostředkovala z Lisabonu na dvůr španělských králů do Valladolidu portugalská královna Kateřina, jež byla tetou Maxmiliána II.

Vyobrazení slona a nosorožce ve výzdobě podstavců čestné brány vysílalo při slavnostním vjezdu Maxmiliána II. do Vídně symbolické svědectví o územním rozsahu vlády španělské větve Habsburků,

Obr. 3.

Vyobrazení slona při slavnostním vjezdu Maxmiliána II. do Špýru (1570).

který překračoval hranice Evropy a tvořil pilíř pomyslné vlády nad světem. Začlenění lva se svato-václavskou korunou, uherským a dolnorakouským zemským znakem do symbolické výzdoby čest-né brány se slonem a nosorožcem oslavovalo politickou jednotu obou větví Habsburků, již měl Max-milián II. upevnit svými vladařskými skutky ve středoevropské monarchii.

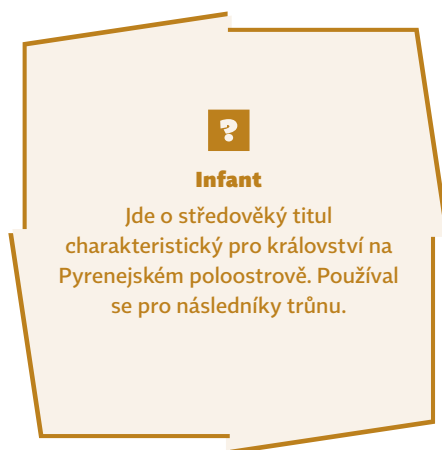
V každodenní politické praxi však naráželo posilování vojenské pověsti Maxmiliána II. koncem 60. let 16. století na řadu překážek. Ačkoliv panovník vážně přemýšlel o možném přístupu Římsko-německé říše k Svaté lize vytvořené proti Osmanům, nedokázal pro svůj záměr získat podpo-ru mladších bratrů a většiny kurfiřtů. Odpůrci jeho návrhu se obávali zvýšených finančních vý-dajů na obranu střední Evropy před osmanskými vpády. Současně nezakrývali strach z nových válečných střetů, protože přístupem ke Svaté lize by Římsko-německá říše porušila podmínky mírového příměří se sultánem. O Maxmiliánově záměru se mělo jednat od července do prosin-ce 1570 na říšském sněmu ve Špýru. Ačkoliv panovník odcestoval z Prahy dva týdny po skonče-ní turnaje na Staroměstském náměstí, vzhledem ke slavnostním vjezdům do říšských měst při-jel do Špýru teprve 18. června 1570.

K početnému doprovodu Maxmiliána II. na cestě v Římsko-německé říši patřil slon, který vystupo-val v hlavním městě Království českého. Při slavnostním vjezdu císaře do Norimberka kráčel 7. červ-na 1570 před slonem jeho indický ošetřovatel (mahout) s výrazně snědou pletí. Hřbet slona pokrýval pestrobarevný koberec se střapci, jeho krk zdobil přepychový obojek, zřejmě ze stříbra. Za hlavou slona seděla postava muže v renesančním kostýmu s kloboukem na hlavě a bičem v pravé ruce.

V propagandistické rovině přispíval slon při slavnostním vjezdu Maxmiliána II. do říšského mės-ta k představení středoevropského vladaře jako křesťanského bojovníka obdařeného rytířskými ctnostmi a odhodlaného bránit Kristovu víru se zbraní v ruce. Přítomnost slona ve Špýru doložil jednolistový anonymní leták. Vyobrazení slona doprovázejí údaje o stáří tlustokožce, jeho výšce, pohlaví, velikosti jednotlivých částí těla a potravě. Navzdory soustředěnému úsilí habsburské pro-pagandy o vylepšení válečné pověsti Maxmiliána II. skončily jeho politické snahy o přístup Římsko-německé říše ke Svaté lize na kurfiřtských shromážděních ve Fuldě (1568) a Mühlhausenu (1572) odkladem a na říšských sněmech ve Špýru (1570) a Řezně (1576) naprostým neúspěchem.

K představení Habsburků v rolích obránců křesťanství před útoky jejich náboženských nepřátel Maxmilián II. znovu využil rytířský turnaj, který se uskutečnil ve Vídni 28. srpna 1571 při oslavách svatby jeho nejmladšího bratra Karla a Marie Bavorské. Na kolbišti vedly vzájemný zápas bohyně Juno (manželka Jupitera) a bohyně Evropa (dcera krále Agenora). Bohyni Junonu podporovali králové Afriky, Ameriky a Asie. Když tito králové chtěli ovládnout kolbiště, přispěchaly bohyně Evropy na pomoc její čtyři dcery (Itálie, Španělsko, Francie a Německo) a bohyně lovu Diana s doprovodem mužů v kostýmech zvířat, mezi nimiž opět nechyběl živý slon. Podle tehdejšího svědectví Ottavia Strady zdobila hřbet slona čabraka z pštrosího peří. Vedle slona a dalších zvířat v doprovodu Diany podpořila bojující Evropu s králi Afriky, Ameriky a Asie bohyně Viktoria s postavami čtyř kardinálních ctností. Spravedlnost, obezřetnost, statečnost a mírnost tvořily pilíře sebeprezentace Maxmiliána II. v roli obránce křesťanské víry a ochránce *obecného dobrého* v zemích jeho vlády. Alegorický zápas vrcholil vítězstvím křesťanské Evropy, která porazila na turnajovém kolbišti Afriku, Ameriku a Asii. O šest týdnů později slavili evropští křesťané své skutečné vítězství v námořní bitvě nad Osmany u Lepanta.

V Praze, v Norimberku, ve Špýru a ve Vídni vystupoval při rytířských turnajích a slavnostních vjezdech Maxmiliána II. slon Emanuel, který byl poslán po roce 1561 lodí z portugalské kolonie v indickém Goa na královský dvůr do Lisabonu. V rezidenci portugalských králů založil tradici chovu slonů počátkem 16. století Manuel I. V jeho stájích se chovali sloni, které dostával jako daň od vládců z Goa, Cejlonu a dalších portugalských koloniálních území v jihovýchodní Asii. Stáje se slony zdědila Manuelova snacha, portugalská královna Kateřina. Slona Emanuela darovala na podzim 1562 svému dospívajícímu vnukovi, španělskému **infantu** Karlovi studujícímu na univerzitě v Alcalá de Henares.

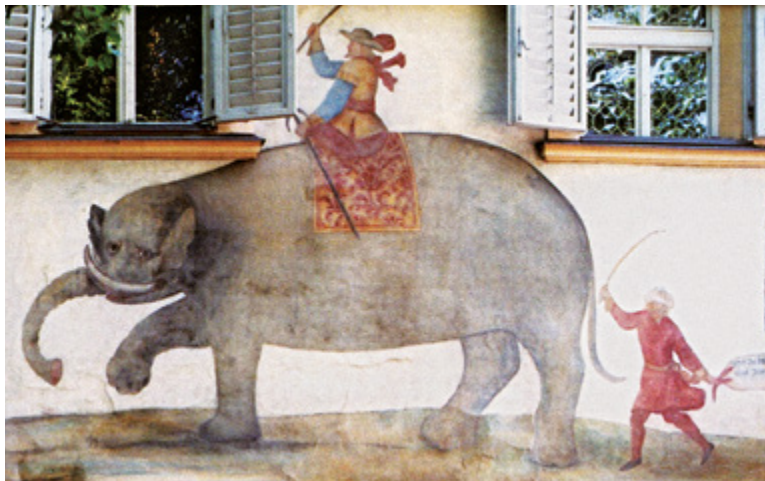
Infant

Jde o středověký titul charakteristický pro království na Pyrenejském poloostrově. Používal se pro následníky trůnu.

Na jaře 1563 projevil o slona zájem Maxmilián II., rozšiřující chov exotických zvířat v Ebersdorfu u Vídně, kde budoval zvěřinec. Maxmiliánovy snahy podpořil španělský král Filip II., jenž vydal souhlas, aby z neznámého španělského přístavu vyplula v srpnu 1563 loď se slonem Emanuelelem, opicemi a dalšími exotickými zvířaty určenými pro císařský zvěřinec. Po přistání v nizozemském přístavu

Obr. 4.

Slon Sülejman
na fasádě renesan-
čního hostince
v Brixenu.

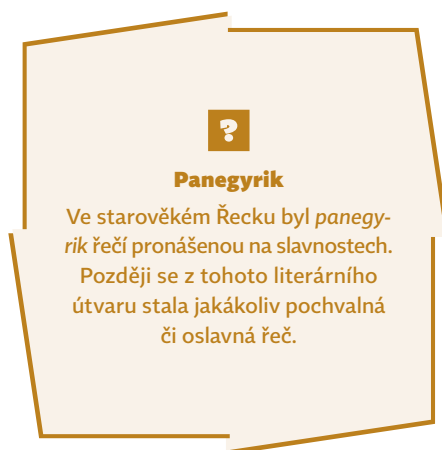
Zeeland slon putoval v září 1563 do Antverp. Slona zdobil barevný koberec, na jeho hřbetě seděl indický mahout v plášti španělského střihu se železným bičem v ruce. Z Antverp se vydal slon na cestu přes Brusel, Kolín nad Rýnem a Olomouc do Vídně, kam přišel koncem listopadu 1563. V Ebersdorfu ho skutečně Maxmilián II. umístil do svého zvěřince, jak zamýšlel. Tam pobýval nejméně do roku 1576, kdy ze seznamů dvorských služebníků vymizelo jméno jeho ošetřovatele.

Slon Emanuel nahradil ve Vídni staršího slona Sülejmana, jenž žil na dvoře Maxmiliána II. od března 1552 do prosince 1553. Jméno obdržel podle sultána, protože Maxmilián II. předpokládal, že úhlavního nepřítele křesťanů si ochočí stejně rychle jako darované exotické zvíře. Slon pocházel z Cejlonu, odkud byl brzy po narození poslán v roce 1542 lodí do Lisabonu. O sedm let později věnovala mladého slona portugalská královna Kateřina svému čtyřletému vnukovi, španělskému infantu Karlovi jako živou hračku. Slon překonal vzdálenost 500 kilometrů mezi Lisabonem a Valladolidem v doprovodu svých dvou indických mahoutů. Ve Valladolidu pobýval do podzimu 1551. Tehdy ho daroval Filip II. svému bratranci Maxmiliánovi II., jenž opouštěl společně s manželkou Marií hlavní kastilské město, kde dočasně sídlil jako místodržitel ve Španělsku. Přestože se nedokázal vyrovnat s přísným katolickým prostředím, obdivoval nádheru exotických zvířat a rostlin ze zámořských kolonií španělských a portugalských králů, které si dával v 60. letech 16. století posílat z Pyrenejského poloostrova do Vídně.

Indičtí mahoutové přivedli slona Sülejmana z Valladolidu do Barcelony, kde ho naložili na loď, v níž Maxmilián II. a jeho manželka odpluli 20. října 1551 přes Středozemní moře do Janova. Když loď přistála 13. listopadu 1551 v tomto velkém přístavu, očekávalo královský pár velkolepé uvítání šlechticů z českých a rakouských zemí. O dva týdny později se vydali Maxmilián II., jeho manželka a desítky dvořanů v kočárech na cestu z Janova přes Milán, Cremonu, Mantovu, Trident, Bolzano, Brixen a Brenner do Innsbrucku. Pomalý postup výpravy v horské krajině způsobovaly těžké nákladní vozy a slon, jehož nohy byly omotány kůží s podpatky, které ho chránily před ostrými kameny. Denně ušel okolo 30 kilometrů. V Tridentu přivítali účastníci probíhajícího církevního koncilu Maxmiliána II. ohňostrojem. Jeho součástí byl dřevěný slon, z něhož vylétávaly gejzíry světél. V Brixenu se výprava rozdělila. Maxmilián II., jeho manželka a dvořani přijeli do Innsbrucku mezi 24. a 31. prosincem 1551,

nákladní vozy a slon o týden později. Exotické zvíře v doprovodu dvou mahoutů připomíná v Brixenu jejich vyobrazení na fasádě původně renesančního hostince.

Po zastávce v Innsbrucku přivedli mahouti slona Sülejmana 24. ledna 1552 ve Wasserburgu na loď. Plavba po řece Inn začala vzhledem k nemoci Maxmiliána II. o tři týdny později. Mohutné zvíře sklídilo obdiv v Pasově, odkud se plavilo lodí po Dunaji do Lince. V hornorakouské metropoli připomíná slona renesanční reliéf na domě tehdejšího starosty Jörga Huttera staršího. Do Vídně doplula loď s Maxmiliánem II., jeho manželkou, dvořany a slonem 6. března 1552. O dva měsíce později patřil slon k doprovodu Maxmiliána II. při jeho slavnostním vjezdu do Vídně. V oslavných básních ztělesňovalo exotické zvíře rozvahu a vladařskou moc Maxmiliána II. Básník Johann Banno označil ve svém **panegyriku** Maxmiliána II. za prvního krále, který přivedl „slona do německého světa“. Tím mu připisoval udatnost slavných světových válečníků z minulosti.

Ačkoliv mnozí šlechtici z Království českého viděli slona při slavnostech na dvoře Maxmiliána II. a rozuměli jeho symbolické řeči v politické propagandě císaře, pronikalo vyobrazení slona do výzdoby jejich renesančních sídel v Království českém vzácně. Slon na korintském sloupu v doprovodu ozbrojených lovců zdobí klenbu místnosti pro osobní stráž v pozdně renesanční vile Kratochvíle na jihu Čech. Exotické zvíře namaloval Georg Widman podle grafických předloh Josta Ammana, jenž pracoval pro Maxmiliána II., tudíž mohl ve Vídni vidět slona Emanuela naživo. Vilu dal postavit v 80. letech 16. století Vilém z Rožmberka, jenž byl nejbohatším a politicky nejvlivnějším šlechticem Království českého, umírněným katolíkem a stoupencem habsburské politiky. Oba živé slony Maxmiliána II. viděl na vlastní oči.

Prvního slona spatřil na podzim 1551 v Janově, kde vítal s ostatními šlechtici z českých a rakouských zemí Maxmiliána II. a jeho manželku po jejich návratu ze Španělska. O významu druhého slona a nosorožce v propagandě habsburského vladaře se mohl přesvědčit při slavnostním vjezdu českého a uherského krále do Vídně roku 1563, kterého se zúčastnil. Slon a lovci se zbraněmi představovali ve výzdobě místnosti pro osobní stráž na Kratochvíli alegorické vyjádření mužných vlastností urozených bojovníků. Na rytířské ctnosti Viléma z Rožmberka rovněž upozorňovaly lovecké scény

Obr. 5.
Slon ve výzdobě
renesanční vily
Kratochvíle
(po 1580).

na stropě vedlejšího sálu vily. Výzdoba obou místností na Kratochvíli velebila statečnost a moc vládce – v tomto případě Viléma z Rožmberka. Obdobné motivy sloužily ve výzdobě čestné brány na Koňském trhu ve Vídni roku 1563 a při turnaji na Staroměstském náměstí v Praze o sedm let později k alegoricky pojaté oslavě moci Maxmiliána II. a jeho křesťanské vlády.

Závěrem lze shrnout, že oba sloni darovaní Maxmiliánovi II. demonstrovali v Lisabonu, Valladolidu, Praze a ve Vídni upevnění příbuzenských a politických vazeb mezi španělskými a rakouskými Habsburky. V řeči symbolické komunikace plnili stejné poslání jako vyslanci, agenti a klienti, kteří konkrétními diplomatickými kroky podporovali politickou jednotu obou větví habsburské dynastie v jejich rezidencích na Pyrenejském poloostrově a uprostřed Evropy. Navíc svými výstupy v alegoricky pojatých programech rytířských turnajů a slavnostních vjezdů ztělesňovali podle antické a křesťanské tradice válečné schopnosti slavných vojevůdců, jejich statečnost a politickou moc. Tohoto odkazu dokázala využívat politická propaganda Maxmiliána II. zvláště od konce 60. let 16. století, když usilovala po pádu Szigetváru o posílení slábnoucí vojenské pověsti císaře ve střední Evropě. Ve vzácných případech pronikal motiv slona také do výzdoby šlechtických sídel v Království českém, kde promlouval stejnou symbolickou řečí. Ztělesňoval hodnoty křesťanského rytířství představující normu očekávaného chování urozeného muže renesanční doby.

Použité prameny a literatura

BOSWORTH, A. Brian. Alexander the Great. Part 1: The Events of the Reign. In: LEWIS, David et al. *The Cambridge Ancient History VI. The Fourth Century B. C.* Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 791–845.

BŮŽEK, Václav. *Ferdinand von Tirol zwischen Prag und Innsbruck. Der Adel aus den böhmischen Ländern auf dem Weg zu den Höfen der ersten Habsburger.* Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 2009.

- BŮŽEK, Václav, JAKUBEC, Ondřej. *Kratochvíle posledních Rožmberků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.
- GSCHWEND, Annemarie Jordan. *The Story of Süleyman. Celebrity Elephants and other Exotica in Renaissance Portugal*. Zürich: Pacyderm, 2010.
- HANß, Stefan. *Lepanto als Ereignis. Dezentrierende Geschichte(n) der Seeschlacht von Lepanto (1571)*. Göttingen: V & R Unipress, 2017.
- OPLL, Ferdinand. „... ein(e) vorhin in Wien nie gesehene Rarität von jedermann bewundert.“ Zu Leben, Tod und Nachleben des ersten Wiener Elefanten. *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 60, 2004, s. 229–273.
- PÁNEK, Jaroslav. Maximilian II. als König von Böhmen. In: EDELMAYER, Friedrich, ed., KOHLER, Alfred, ed. *Kaiser Maximilian II. Kultur und Politik im 16. Jahrhundert*. Wien – München: Verlag für Geschichte und Politik, 1992, s. 55–65.
- PÁNEK, Jaroslav. *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551–1552*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1987.
- RUDOLPH, Harriet. *Das Reich als Ereignis. Formen und Funktionen der Herrschaftsinszenierung bei Kaisereinzügen (1558–1618)*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2011.
- ŠÁROVCOVÁ, Martina. Živý slon a pražské dvorské slavnosti v roce 1570. *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – literární historie* 59, 2014, s. 34–44.
- VOCELKA, Karl. Das Wiener Turnier von 1571 – Ritterspiele anlässlich der Hochzeit von Erzherzog Karl und Maria von Bayern. In: KRAUSE, Stefan, ed., PFAFFENBICHLER, Matthias, ed. *Turnier. 1000 Jahre Ritterspiele*. Wien – München: Hirmer, Auflage, 2017, s. 171–179.
- WÜNSCH, Josef. *Der Einzug Kaiser Maximilians II. in Wien 1563*. Wien: Prandel & Meyer, 1914, s. 9–34.

Historie je jedna velká otázka, jedno velké dobrodružství

Václav Bůžek

Historie patří nepochybně ke klasickým humanitním oborům. Jaké schopnosti a předpoklady jsou pro začínající studenty historie výhodou?

Pokud chce někdo studovat historii na univerzitě, tak by měl mít především vztah k četbě. Už na střední škole by si student měl umět vybrat populárně naučnou literaturu, která pojednává zpravidla o významných otázkách českých dějin nebo se například zabývá tematikou místa, kde ten dotyčný nebo ta dotyčná žije. Dále by měl umět tak trochu číst mezi řádky, protože když bude číst mezi těmi řádky, tak zjistí, že v tom textu je plno záležitostí nevysvětlených, že ho to bude provokovat k neustálým otázkám a ptaní.

Mám-li za svou vědeckou kariéru historika rekapitulovat, tak mohu skutečně říci, že historie je jedna velká otázka, jedno velké dobrodružství, jedno velké ptaní se. A pokud se někdo neumí dobře zeptat, tak do té široké minulosti, ani tou úzkou historickou cestou, kterou historik rekonstruuje, nemůže nikdy proniknout. Student musí mít nějaké základní zkušenosti, především zkušenosti z četby, musí znát jazyky, bude-li pak pracovat s archivními materiály, tak musí umět ty archiválie přečíst. Doufám, že tím nikoho nepolekám, ale předpokládá se také, že historik by měl mít přece jen určitý vztah k matematice, protože dobře učená matematika pak historika nutí logicky myslet, nutí ho přemýšlet.

Dovolím si ještě jedno drobné shrnutí – historik kolem sebe nikdy „neuklidí“. To neznamená, že by žil v nepořádku, ale že má v hlavě neustále otázky, které mu kladou další a další otázky, je v situaci ustavičného přemýšlení o tom, jak

se zeptat, aby se dopídlil toho, jak to asi v minulosti mohlo být. A vždycky to z pozice historika bude subjektivní, nikdy nic objektivního v historii nebude.

Laik si nejspíš o oboru historie často myslí, že jde o studium spočívající v neustálém memorování poznatků. Nakolik jde o mýtus a nakolik je na tom něco pravdy?

Ano, laici si to myslí, a ano, je to velký mýtus. Klíčem je pozitivní vztah k dějepisu, se kterým se studenti setkávají na základní a střední škole. Ten samozřejmě bývá faktograficky utříděný, ale dnes na těchto školách naštěstí výuku netvoří pouhá faktografie – v jejím rámci se dělají určité projekty, v nejnovějších dějinách se pracuje třeba s pamětníky, a žáci a studenti jsou tak nuceni něco svým způsobem prožít, něco zrekonstruovat, nějak se zeptat, někam se vypravit a něco prozkoumat.

Na univerzitě je obor historie skutečně postavený tak, že student musí samozřejmě znát určitou nezbytnou dávku faktografie, bez toho to nikdy nejde. Ale není to postaveno pouze na znalosti faktů, protože fakta se musí umět interpretovat, aby se uměla interpretovat, tak se student musí umět zeptat, a aby se uměl zeptat, tak musí mít určité zkušenosti, musí znát nějakou metodologii, musí znát nějaký dobový diskurz. Když se například zabývá dějinami 16. století, tak musí vědět, jak tehdejší lidé takovou dobu prožívali, a přitom se může zeptat moderními otázkami. Takže pro mě je historie především záležitost, která neustále nutí přemýšlet, rozhodně není o tom si zapamatovat co nejvíce znalostí.

Ve veřejném prostoru se často ozývá, že výuka nejnovějších dějin se na základních a středních školách poněkud upozaďuje či jí není věnováno dost prostoru. Souhlasíte s tím? Jak náročné je pak studium nejnovějších dějin na vysokoškolské úrovni?

S tím úplně nesouhlasím. To jsou spíše taková novinářská kliše. Znáám řadu škol a řadu učitelů, často jde o mé bývalé žáky, kteří těm moderním dějinám věnují značnou pozornost. Mám na mysli dějiny po roce 1945. Dnes už se učitelům nabízí celá řada nových výukových materiálů, které jsou dostupné online, nabízí se práce s pamětníky, nabízí se projektové vyučování a další pomůcky. Sám mám čerstvou zkušenost, kdy jsem měl možnost sledovat na několika gymnáziích zde v jižních Čechách, jakým způsobem se připomínal 17. listopad 1989 a jakým způsobem se pak tato historická událost dostávala do výuky

dějepisů. Dostávala se tam velmi živě, velmi aktuálně, nikoliv přes faktografické memorování, ale řekněme přes dobové fotografie, přes besedu s pamětníky, přes dobovou hmotnou kulturu, přes odraz v literatuře, například přes texty Václava Havla, a tak dále. To považuji za cestu k prožitku, jež student při takto moderně dělaném dějepisu může dostat.

Je to pak náročné na vysoké škole? Určitě není. My zde totiž navazujeme na středoškolské poznatky, a pokud student ze střední školy přijde takto připraven, to znamená, že 20. století pro něj nejsou jenom fakta k mechanickému zapamatování, ale že hledá další souvislosti, hledá další zdroje, umí pracovat s pamětníkem, pracuje s filmem nebo fotografií, pracuje s krásnou literaturou jako s pramenem, tak se do vysokoškolského studia velmi snadno „přehoupne“, v tom nevidím nic složitého.

K čemu jsou pomocné vědy historické aneb Jak odhalit tajemství jednoho náhrobního kamene v Tridentu

Marie Ryantová

Studium historie je nemyslitelné bez zkoumání nejrůznějších pramenů – chceme-li poznat minulost, musíme se k nim obrátit (a přitom vědět, které zvolit a kde je hledat) a pak je zkoumat, klást jim otázky a nechat je „promlouvat“. Podobně je tomu i v případě, kdy se objeví prameny dosud neznámé, a tím se „nabídnou k naslouchání“. Ke zkoumání pramenů máme k dispozici různé metody a postupy, přičemž mnohé z nich souvisejí s tzv. pomocnými vědami historickými – i když tento již tradiční a zavedený název může být vnímán jako poněkud nešťastný, takže i proto (ale zejména vzhledem k jejich důležitosti) jsou dnes stále častěji označovány i jako základní vědy historické. Jejich zrod a počátky sahají do druhé poloviny 17. století, doby, kdy se začala rozvíjet kritická historiografie,

Falzum

Za **falza** označujeme napodobeniny originálních písemností, které se za ty pravé vydávají. Falza obvykle vznikala za účelem obohacení jejich původců. Jsou nám známy dokumenty zfalšované v minulosti, ale nebývá neobvyklý ani postup, kdy nějaké falzum vznikne v moderní době.

snažící se nejen rozpoznat **falza**, jako tomu bylo předtím (především z ryze pragmatických, ať už politických, či hospodářských, nebo jiných důvodů), ale také oprostit pohled na prameny od nesprávných závěrů a interpretací, sloužících nezřídka i různým zájmům dynastickým, politickým či ideologickým. Mezi pomocné vědy historické v jejich širokém chápání bylo možno postupně zařadit

nejrůznější disciplíny včetně čistě přírodovědných (chemie, dendrologie apod.), jejich užší vymezení se však ustálilo na deset základních věd, které kromě svého „pomocného“ charakteru mají dávno i charakter zcela svébytný a plní také své specifické úkoly, takže se staly i vědami samostatnými. Těmito vědami jsou paleografie, diplomatika, chronologie, sfragistika, heraldika, genealogie, kodikologie, epigrafika, numismatika a historická metrologie (přičemž úzce souvisejí ještě s naukou o prameňech, ale i s archivnictvím, které jejich uchování zajišťuje, nebo s dějinami správy). Význam a přínos alespoň některých z nich se pokusí ukázat na konkrétním příkladu následující text.

Italské město Trident (italsky Trento), centrum oblasti jižních Tyrol (které do roku 1918 přisloužely k habsburské monarchii), patří mezi velmi známé a významné historické lokality severní Itálie. Město, nacházející se na spojnici mezi italským územím a Západním a strategicky umístěné na trase mezi Innsbruckem a Veronou, vybudovali již Římané a dali mu název Tridentum (*Tři zuby*) podle tří stříbrnosných hor tyčících se nad ním. Po pádu Západořímské říše (476) trpělo nájezdy germánských kmenů, v letech 568–574 byl Trident centrem jednoho z langobardských vévodství, již od 4. století byl sídlem biskupa. Za vlády Karla Velikého (768–814) bylo území Tridentu připojeno k Franské říši a později se stalo součástí Svaté říše římské národa německého (Římsko-německé říše). K povznesení města přispěl nejprve císař Jindřich II. Svatý (1002–1024) z otonské dynastie, který roku 1004 město opevnil, jeho nástupce Konrád II. (1024–1039) pak v roce 1027 povýšil Tridentsko na knížectví a zároveň svěřil biskupům světskou moc, takže spravovali dané území jako duchovní knížata, a to až do roku 1796. (Tyto informace přináší další disciplína – historická geografie, patřící ostatně též mezi pomocné vědy historické, byť nikoliv mezi výše zmíněných deset.) Dominantou města je od té doby biskupská katedrála svatého Vigilia, další monumentální stavbou je biskupský hrad Buonconsiglio.

Nejvýznamnější událostí spojenou s Tridentem je bezesporu tridentský koncil, který se konal v letech 1545–1563 s cílem reagovat na reformaci a stanovit nová náboženská pravidla. V době jeho trvání se město stalo nejvýznamnějším centrem katolické Evropy a doznalo velkého stavebního rozvoje, takže v něm vznikla řada chrámů a paláců ve stylu renesance, které jsou dochovány dodnes.

Jednou z významných památek, v níž shodou okolností probíhalo od dubna 1562 do prosince 1563 poslední, třetí období zasedání tridentského koncilu, je kostel Santa Maria Maggiore (Panny Marie Větší). Při jeho prohlídce zaujme pozorného návštěvníka ojedinělý náhrobní kámen umístěný v exteriéru vlevo od vchodu na nejspodnější straně věže – a na něm lze zahlédnout dnes již ne zcela zřetelný erb a navíc jméno „Lobkowytz“, upomínající na známý český šlechtický rod. Znamená to snad, že zde našel hrob někdo z jeho příslušníků? A pokud ano, co ho přivedlo do daleké ciziny? Co vše o něm lze zjistit? Podívejme se tedy na něj důkladněji.

Kámen ze světle růžového mramoru má rozměry zhruba 170 × 85 cm a je umístěn na asi šedesáticentimetrovém soklu přímo u stěny kostela. Pravý horní roh kamene chybí, zbývající plocha je sice částečně poškozena a opotřebována, kromě zmíněného erbu je však možné zaznamenat i písmo, ač nepřiliš zřetelné. Náhrobky, vyobrazení a nápisy na nich se primárně zabývá právě jedna z uvedených deseti základních pomocných věd historických, epigrafika, ovšem za pomoci věd dalších. Pro určení erbu tak pomůže heraldika. Ta prozradí, že erb, který vyplňuje zhruba dvě horní třetiny plochy tridentského náhrobního kamene, má podobu, jakou tehdy skutečně užívali příslušníci zmíněného českého šlechtického rodu Lobkoviců (od 19. století Lobkoviců): tedy s tzv. čtvrceným štítem (rozděleným na čtyři pole), v tomto případě renesančním, kde první a čtvrté pole je stříbrné s červenou hlavou (čili vodorovným pruhem při horním okraji) a druhé a čtvrté vyplňuje kosmo

Obr. 1.

Trident – kostel Santa Maria Maggiore na pohlednici z první poloviny 20. století.

položená (tj. položená od heraldicky pravého, z pohledu diváka levého, rohu k protilehlému okraji) černá tzv. žirotínská orlice, další součást erbu tvoří specifická renesanční helmice s korunou a velmi špatně viditelnými fafrnochy neboli přikryvadly; lobkovický erb se sice od 16. století značně proměnil, ale tento původní v něm zůstal zachován. Erb na náhrobku pochopitelně není barevný, tím spíše na něm nenajdeme grafické symboly, které heraldika pro znázornění jednotlivých barev tradičně používá, ale celková podoba erbu tohoto rodu s tzv. heraldickými figurami je i tak jednoznačná, ačkoliv se barvy používané na erbech někdy v průběhu doby mohly i měnit, některé erby navíc máme dochovány pouze nekolorované, například právě na stavebních památkách.

Obr. 2.
Náhrobní kámen
Bartoloměje
Desideria.

Dolní třetinu tridentského náhrobního kamene zaujímá mírně vyvýšená plocha, na níž lze s určitými obtížemi přečíst nápis (viz s. 49) vytvořený tzv. kapitálou – a zde pomůže další z pomocných věd historických, paleografie, i když v tomto případě se nejedná o velký problém, protože kapitála je sice nejstarším typem latinského písma (tedy písma latinského kulturního okruhu, které začalo být používáno ve starověkém Římě, resp. v Římské říši), ale současně je písmem velmi kaligrafickým, takže není obtížná na čtení. Problémem je zde ovšem stav dochování písma, protože zub času poškodil zejména text v pravém dolním rohu náhrobku – avšak paleografie si poradí i s těmito komplikacemi, jejím úkolem je mimo jiné dešifrování zkratk, samozřejmě v úzké souvislosti se znalostí jazyka, tj. u zkoumaného náhrobku v dané době pro tyto účely běžně používané latiny. Přepis textu je následující:

CHRISTO RESUSCITATORI
 BARTHOLOMAEO DESIDERIO POPPEL
 BARONI A LOBKOWYTZ DOMINO IN
 BILLEN KOST ET BESKOWYTZ
 ILL[ustriss]^{MI} D[omi]^{NI} R[everendiss]^{MI} DOMINI
 LUDOVICI S[anctae] R[omanae] E[cclesiae]
 CARD[inalis] ET EPISC[opi] TRIDENTI PINCERNAE
 JUVENI OB VITAE INNOCENTIAM
 MORUMQ[ue] CANDOREM OMNIBUS
 CARO IMMATURA MORTE RAPTO
 OBIIT DIE XXIX DECEMB[ris]
 ANNO SALUT[is] H[umani] MDLXXX
 VIXIT ANNOS XVII MENSES... DIES...

Kristu, který vzkřísí mrtvé.
 Bartoloměji Desideriovi Popelovi
 baronovi z Lobkovic, pánu
 na Bílině, Kostí a Běškovících,
 číšníku nejosvěcenějšího a nejdůstojnějšího pána
 Ludvíka, svatě římské církve
 kardinála a tridentského biskupa,
 jinochu, který byl pro svou bezúhonnost
 a dobré mravy všem
 milý a kterého nám odňala předčasná smrt.
 Zemřel dne 29. prosince
 roku lidské spásy 1580,
 žil 17 let ... měsíců ... dní.

Přes uvedené a i v přepise patrné poškození zůstaly všechny podstatné informace zachovány: vypovídají o Bartoloměji Desideriovi z Lobkovic, pánu na Bílině, Kostí a Běškovících (tj. Dolních Beřkovících), který byl číšníkem (tj. významným dvořanem) kardinála a tridentského biskupa Ludovica a zemřel 29. prosince 1580 ve věku sedmnácti let a několika měsíců a dní. Datum je na náhrobku uvedeno i v dnes srozumitelné formě, takže chronologie, další pomocná věda historická, zabývající se zejména převáděním starých historických dat na dnešní způsob, zde přichází poněkud zkrátka – méně jasné se snad může zdát jen *Anno salutis humani*, tedy roku lidské spásy, čímž se rozumí roku po narození Krista. (Pro určení uváděných lokalit jsou užitečné znalosti historické topografie, tedy další z širě pojatých pomocných věd historických, význam úřadu číšníka jakožto významného dvořana pak objasní již zmíněné dějiny správy.) Jaké další informace však můžeme o zemřelém mladíkovi ještě získat?

Podle údaje na náhrobku byl zemřelý Bartoloměj příslušníkem rodu Popelů z Lobkovic, a sice jeho bílinské větve. Je načase povolat další pomocnou vědu historickou, genealogii: tato věda díky existujícím přehledům prozradí, že Bartoloměj byl vnukem Jana Děpolta Popela († 1527) a synem Kryštofa (staršího) Popela († 1590), zakladatele bílinské větve rodu. Bartolomějův otec, Kryštof st. Popel z Lobkovic, byl majitelem panství Bílina, Kost, Běškovice (tj. Dolní Beřkovice), Trosky a Blatná, dvořanem rakouského arcivévody Arnošta a členem císařské válečné rady, se svou manželkou měl osm dětí: dva syny a šest dcer. Bartoloměj Desiderius byl synem druhorozeným, jeho starším bratrem byl poměrně dobře známý Oldřich Felix (1557–1604), který byl v mládí dán na výchovu k jezuitům a později podporoval církevní ústavy a soudobé katolické spisovatele, jako majitel panství Kost nechal od roku 1590 stavět a v roce 1596 vysvětit nový kostel sv. Máří Magdaleny v Sobotce a prováděl na svém panství nenásilnou rekatolizaci. Pokud Bartoloměj zemřel v prosinci 1580 ve věku sedmnácti let (a vzhledem k tomu, že je na jeho náhrobním kameni uveden i údaj o počtu měsíců, lze předpokládat, že datum jeho narození bylo známé), narodil se v roce 1563, jeho bratr Oldřich Felix byl tedy starší asi o šest let.

Co dalšího lze o Bartoloměji Desideriovi zjistit? Ve druhé polovině 16. století již bylo poměrně obvyklé posílat šlechtické syny na univerzitní studia, a protože Lobkovicové byli katolíci, připadala v úvahu katolická univerzita – a sice univerzita v Ingolstadt. Zde využijeme další pomocnou vědu historickou, diplomatiku, zabývající se úředními dokumenty, mezi něž vedle celé řady jiných patřily

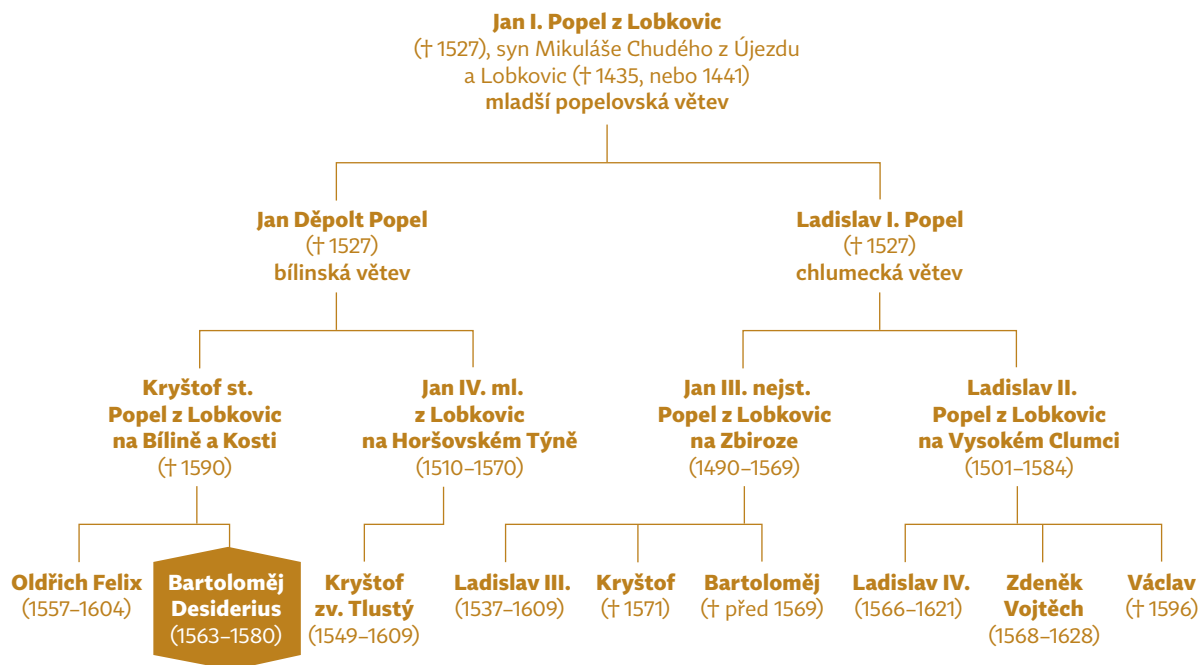
(a dodnes patří) také univerzitní matriky. Ty jsou naštěstí v Ingolstadtu nejen dochovány, ale dokonce i zpřístupněny v podobě novodobé tištěné edice (jak nám prozradí i nauka o pramenech), takže ani není třeba vážit cestu do příslušného archivu. Právě z ingolstadtské matriky (resp. její edice) zjistíme, že se 8. července 1574 na této univerzitě imatrikuloval „urozený pán Bartoloměj Desiderius, baron z Lobkovic, Čech“ a že zaplatil taxu ve výši dvou zlatých. Spolu s ním byli zapsáni i Lobkovicův preceptor (vychovatel a průvodce) Valentin Reis z Wittenbergu, mistr svobodných umění pražské univerzity, a sluha Kryštof z domovské Bíliny, za něhož bylo zaplacen 8 nummů; vysvětlení zmíněných finančních částek poskytne další pomocná věda historická, numismatika. Na první pohled nás může překvapit nízký věk malého Bartoloměje, kterému bylo v době jeho imatrikulace pouhých jedenáct let; jak však víme, to nebylo ojedinělé a někteří rodiče posílali na studium do zahraničí své děti dokonce ani ne v deseti letech.

Již bylo uvedeno, že univerzita v Ingolstadtu byla pro mladého Bartoloměje vybrána proto, že byla katolická, což odpovídalo náboženskému zaměření příslušníků lobkovického rodu. Nebyla přitom univerzitou nevýznamnou: byla zřízena v roce 1472, takže se stala první univerzitou v Bavorsku a od počátku zažívala velký zájem a ohlas. V 16. století se Ingolstadt zejména díky katolickému teologovi a proslulému Lutherovu protivníkovi Johannu Eckovi (1486–1543) stal duchovním centrem nastupující protireformace, v roce 1543 dokonce univerzita přešla částečně do rukou jezuitského řádu. Prestiž univerzity následně zvýšilo i to, že právě na ní studovali pozdější císař Ferdinand II. Habsburský (1578–1637) a bavorský a falcký kurfiřt Maximilián I. (1573–1651), tedy významní aktéři počátku třicetileté války, ale věhlasné osobnosti nechyběly ani předtím a v době jejího rozkvětu na ní bylo zapsáno přes tisíc studentů.

Jak souvisí univerzita v Ingolstadtu s mladým Bartolomějem Desideriem z Lobkovic a jeho osudem? Jak katolický charakter univerzity v Ingolstadtu, tak skutečnost, že se stala místem vzdělání příslušníků panovnických rodin, nepochybně představovaly rozhodující důvod zájmu lobkovické rodiny, což dokládají i další její příslušníci, kteří se na ni zapsali. Již o více než deset let dříve před Bartolomějem Desideriem, konkrétně 31. ledna 1562, byl do matriky ingolstadtské univerzity zapsán jako student svobodných umění Kryštof (mladší) z Lobkovic (1549–1609), syn Jana IV. mladšího Popela z Lobkovic (1510–1570), pána na Bílině, Horšovském Týně a Tachově, který tehdy zastával úřad nejvyššího purkrabího Království českého a zároveň byl tajným radou a zemským soudcem; Kryštof byl bratrancem Bartoloměje Desideria. Tři roky poté, 13. května 1565, následovala imatrikulace Kryštofa Popela z Lobkovic († 1571) a za další půlrok nato se 19. prosince 1565 v Ingolstadtu zapsal jeho bratr Bartoloměj Popel z Lobkovic († zřejmě před 1569); ani jednomu nebyl dopřán dlouhý život. V tomto případě se jednalo o příslušníky příbuzné chlumecké linie rodu Popelů z Lobkovic, a sice její zbirožské větve: syny Jana III. nejstaršího Popela (1490–1569), který byl v té době nejvyšším hofmistrem, a bratry pokračovatele této rodové větve Ladislava III. (do roku 1584 mladšího, poté staršího) Popela z Lobkovic (1537–1609). (Vztahy mezi zmiňovanými Lobkovici osvětlí připojené genealogické schéma.) O dalších šestnáct let později a sedm let po Bartoloměji Desideriovi se 2. prosince 1581 v Ingolstadtu imatrikulovali a 8 zlatých zaplatili hned tři bratři: Ladislav (1566–1621), Zdeněk Vojtěch (1568–1628) a Václav († 1596) Popelové z Lobkovic s dvěma vychovateli a dvěma sloužícími. Všichni byli syny Ladislava II. Popela z Lobkovic (1501–1584), zakladatele vlastní chlumecké větve, jemuž patřilo panství Vysoký Chlumeč; ten byl bratrem Jana III. Popela a po jeho smrti převzal od roku 1570 jím zastávaný úřad nejvyššího hofmistra, zatímco předtím už od roku 1548 vykonával funkci prezidenta apelačního soudu. (Význam i náplň všech těchto postů nám osvětlí dějiny správy.)

Údaje z univerzitní matriky spolu s informacemi z oblasti genealogie nám tak prozradí, že v relativně krátké době dvaceti let se na ingolstadtské univerzitě imatrikulovalo hned sedm příslušníků rodu

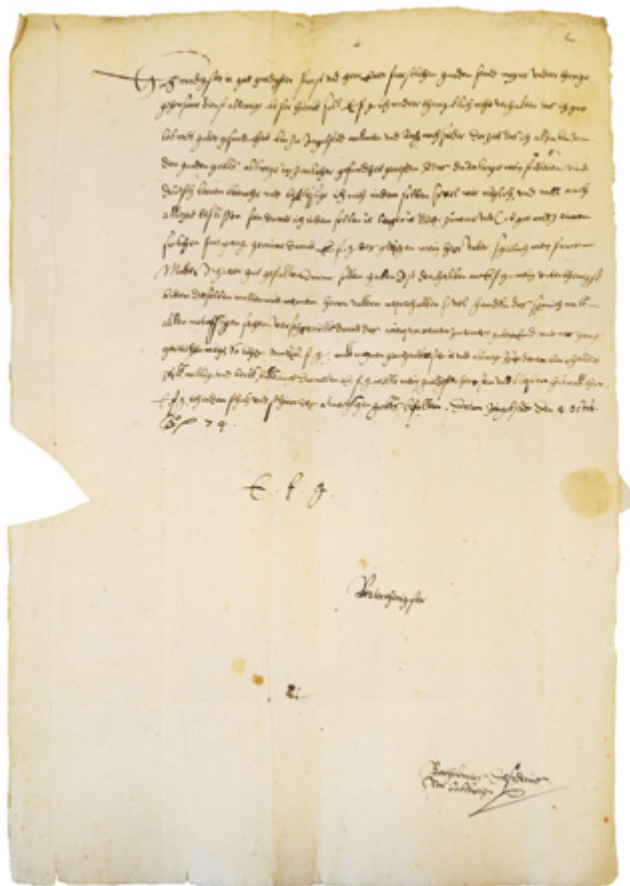
Genealogické schéma bílinské a chlumecké (resp. zbirožské a chlumecké) větve Popelů z Lobkovic

Autor: Marie Ryantová

Lobkoviců, resp. Popelů z Lobkovic! Jednalo se o blíže či vzdáleněji příbuzné mladíky, většinou bratry a bratrance, jejichž otcové zaujíмали významná postavení a zastávali vysoké dvorské či stavovské úřady. Současně si již byli vědomi významu vzdělání, a neváhali proto své syny vyslat na studia do zahraničí, tím spíše, že to pro ně nepochybně nepředstavovalo finanční problém. Jistě doufali, že vzdělání bude pro jejich syny cenné do budoucna a usnadní jim jejich budoucí kariéru. Zatímco u Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic (který brzy vstoupil do panovnických služeb a ve svých jednatřiceti letech byl v roce 1599 jmenován nejvyšším kancléřem Království českého, načež tento významný a prestižní úřad zastával až do své smrti) se tento předpoklad či naděje zcela naplnily (podobně jako u Kryštofa mladšího Popela z Lobkovic, řečeného Tlustý, který postupně zastával úřady mistra královské komory, prezidenta apelačního soudu, nejvyššího komorníka a poté až do smrti nejvyššího hofmistra), hned tři z uvedených studentů zřejmě zemřeli v dosti mladém věku, aniž by získané vzdělání mohli dostatečně uplatnit. Jedním z nich byl i Bartoloměj Desiderius.

Jak už tedy víme, studium v Ingolstadtu lze na základě našich znalostí chápat i vzhledem ke katolické orientaci panujících Habsburků jako předpoklad úspěchu. Bartoloměj Desiderius byl navíc mladším, druhorozeným synem, takže měl menší naděje na to, že se stane dědicem rodového majetku (pokud se neměl dělit), ale nabízela se mu církevní kariéra (jak bylo zvykem již od středověku) – a právě doba po tridentském koncilu přinášela v tomto směru více příležitostí i pro katolické

Obr. 3.

Dopis Bartoloměje Desideria arcibiskupovi Antonínu Brusovi z Mohelnice (dopis ze 4. října 1574).

šlechtice z českých zemí. Není proto divu, že sám Bartoloměj Desiderius psal 4. října 1574 dopis pražskému arcibiskupovi Antonínu Brusovi z Mohelnice, informoval ho o svém pobytu v Ingolstadtu a studiu němčiny a nabízel mu své služby, stejně tak psal ve stejný den jeho preceptor. Kromě toho se o Bartolomějovi zmiňoval ve svém dopise arcibiskupovi z 13. února 1575 také jeho zpravodaj Martin Eisengrein. Mladý Lobkovic se tak dostal do povědomí nejvýše postaveného církevního činitele v zemi. K objevení a využití těchto dopisů, které je nutno hledat v rozsáhlých materiálech pražského arcibiskupství, přispěly (kromě základního vodítka v podobě stručné zmínky v literatuře) znalosti archivnictví, dějin správy, diplomatiky a samozřejmě opět paleografie, protože písmo nalezených dopisů už není zdaleka tak čitelné jako písmo na náhrobku – v tomto případě se jedná o tzv. novogotickou polokurzívu, navíc musíme ovládat starou němčinu, již jsou listy psány. Další dochované dopisy nám pak odhalí i bližší kontakty Lobkoviců s dvorem biskupa v Tridentu, s nímž nakonec spojil Bartoloměj Desiderius svůj osud.

Tridentským biskupem byl v té době Giovanni Ludovico Madruzzo (1532–1600), příslušník starobylého knížecího rodu Madruzzo, z něhož vzešlo (jak opět prozradí genealogie, ale i tzv. historická prosopografie, systematicky sledující osudy různých osob) hned několik kardinálů a knížecích biskupů, ale

Obr. 4.

Biskup Giovanni Ludovico Madruzzo (1532–1600) v mladém věku. Tento obraz namaloval malíř Giovanni Battista Moroni mezi lety 1551 a 1552.

i císařští dvořané a vojáci, a který byl spřízněn s významnými knížecími rody v Evropě, současně byli Madruzzové rodem tradičně věrným císaři. Ludovico se stal již v únoru 1561 kardinálem a v roce 1567 získal po svém strýci úřad tridentského biskupa. Ještě na konci vlády císaře Maxmiliána II. Habsburského (1527–1576), v roce 1573, byl ustanoven císařovým zástupcem u papežského dvora (tzv. kurie),

na nějakou dobu dokonce jediným. Měl také titul kardinála protektora říše a byl dlouhá léta považován za nejlepšího znalce říšských záležitostí u kurie, čehož dosáhl především díky osobním stykům a zkušenostem ze svých četných legací. Současně byl uznávaným předákem španělské skupiny v kardinálském sboru a těšil se přízni španělského krále Filipa II. (1527–1598), takže svou osobou spojoval u kurie zastoupení obou větví habsburského rodu, udržoval písemné styky se španělským i císařským dvorem a zastupoval zájmy obou i při volbách papeže. Jeho vliv a autorita zesílily zejména koncem 80. let, a přesto, že na něj postupně doléhaly choroby a vykonávání funkce protektora říše bylo namáhavé a málo výnosné, zastával svůj úřad až do konce života a aktivně zasahoval do agendy císařského vyslanectví u kurie. Mohl být označován jako „tvůrce papežů“, protože se během svého života účastnil

Konkláve

Termín pochází z latinského *clausum cum clave*. Označuje se jím shromáždění kardinálů, kteří na něm volí nového papeže. Volba probíhá v Sixtinské kapli a původní význam *uzamčen na klíč* odkazuje na to, že volba probíhá za přísných podmínek, kdy kardinálové kapli neopouštějí a nemají po celou dobu volby kontakt s vnějším světem.

celkem sedmi **konkláve** volících papeže, přátelil se i s významnými církevními osobnostmi své doby – sv. Karlem Boromejským (1538–1584) a sv. Filipem Neri (1515–1595). Jak je zřejmé, jednalo se o jednu z nejvýznamnějších i nejvlivnějších osobností tehdejší doby...

Z dopisu, který tentokrát psal pražskému arcibiskupovi Bartolomějův otec Kryštof z Lobkovic již v březnu 1574, se přitom dozvídáme, že u dvora tridentského biskupa pobýval přinejmenším v onom březnu 1574 (ale spíše od dřívější doby) tehdy zhruba sedmnáctiletý Bartolomějův již zmíněný starší bratr Oldřich Felix; Kryštof z Lobkovic arcibiskupa informoval, že tohoto syna přijal do služby tehdejší uherský král, tedy pozdější císař Rudolf II. (1552–1612), a proto bude žádat tridentského biskupa o synovo propuštění. Je otázkou, zda právě tehdy nebyl mezi Kryštofem z Lobkovic a pražským arcibiskupem domluven i pozdější pobyt mladšího Oldřichova bratra u tridentského biskupa, i když pro to nejsou k dispozici přímé doklady. Toto působení přitom mělo pro Bartoloměje Desideria nemalý význam: slibovalo významnou kariéru a v době zájmu o posílení katolických pozic i naději na to, že by mladý Lobkovic mohl sehrát v církevních záležitostech českých zemí důležitou roli – podobně jako tomu bylo u dalších českých a moravských aristokratů: stačí zmínit pozdějšího pražského arcibiskupa Arnošta z Harrachu (1598–1667) nebo olomouckého biskupa Františka z Ditrichštejna (1570–1636), kteří rovněž v mládí odešli do Itálie. Dalším podobně nadějným mladíkem byl i Maxmilián z Pernštejna (1575–1593), druhorozený syn nejvyššího kancléře Království českého Vratislava II. z Pernštejna (1530–1582), který měl být připravován pro duchovní kariéru a posléze posílit katolickou

církev na Moravě, zemřel však již ve věku osmnácti let v Římě – jeho osud byl tedy podobný jako osud Bartoloměje Desideria z Lobkovic. O tom, jaké byly případné další plány právě s mladým Lobkovicem, již ale bohužel nemáme (alespoň prozatím) další informace k dispozici, i když zájem o jeho studium ze strany pražského arcibiskupa je poměrně výmluvný. Jistotou zůstává, co už víme: Bartoloměj Desiderius se stal číšníkem biskupa Madruzzo, ať už však plány s ním spojované byly jakékoliv, zhatila je smrt, která jej v Tridentu potkala.

Kavalírská cesta

U šlechtických či majetných vrstev bývalo v období od renesance do konce 18. století obvyklé posílat dospívající syny na tzv. kavalírské cesty, ty trvaly i několik let. Šlo o součást vzdělání, které touto cestou v zásadě vrcholilo, neboť mladý šlechtic projel řadu evropských zemí, navazoval zahraniční kontakty, navštěvoval univerzity, učil se cizí jazyky a poznával dvorské zvyklosti jiných států. Mladí cestovatelé byli nezletilými, proto je vždy doprovázeli buď vychovatelé, anebo širší služebnictvo.

Zbývá dodat, jaké byly osudy náhrobku. Víme, že sedm let po smrti Bartoloměje Desideria, v roce 1587, směřoval do Itálie v rámci své **kavalírské cesty** již zmíněný Bartolomějův bratr Oldřich Felix – a v souvislosti s tím se nabízí úvaha, zda se tehdy nepostaral o zhotovení náhrobku svého mladšího bratra, i když lze spíše předpokládat, že jej pro příslušníka svého dvora mohl nechat pořídit sám biskup a Oldřich Felix náhrobek pouze navštívil. Podobně se mohl setkat s náhrobkem i již zmíněný vzdálenější bratranec Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, který navštívil Trident rovněž v rámci své kavalírské cesty, a to ještě dříve, v září 1584, a současně se tehdy připojil i ke kardinálově družině, což vzhledem k biskupově angažovanosti znamenalo pro mladého šlechtice možnost nahlédnout do italských politických poměrů. V prosinci téhož roku se sice Zdeněk Vojtěch musel nečekaně vydat do Čech, kde umíral jeho otec, znovu se ale vrátil v březnu roku následujícího a opět se přidal ke kardinálovi, s nímž pak setrval ještě téměř půl druhého roku (i když není známo, zda pobýval v Římě, nebo v Tridentu).

Pro nás je zajímavé a cenné, že se nápis z náhrobku Bartoloměje Desideria nachází v soupise různých tridentských nápisů, který od roku 1767 až do začátku 19. století zpracovával františkán Giangri-sostomo Tovazzi (1731–1806), tiskem však vyšel až v roce 1994 – opět nám tedy pomůže epigrafika, resp. jedna z epigrafických prací. Zde nás však čeká ještě jedno překvapení: mezi četnými nápisy z kostela a hřbitova u kostela Santa Maria Maggiore, kde se nápis dnes nachází, se Lobkovicův náhrobek kupodivu neobjevuje – zato je ale uveden v jiném kostele, zasvěceném sv. Máří Magdaleně. To byla čtvrtá tridentská farnost, nacházející se nedaleko již zmíněného biskupského hradu Buonconsiglio, která byla krátce po Tovazziho smrti v roce 1808 zrušena a připojena k další farnosti sv. Petra. Kostel se stal součástí kasáren a v roce 1909 byl zcela zbourán, město si tehdy pouze vymínilo zachování některých uměleckých památek. Mezi ně byl zařazen i náhrobek mladého Lobkovice, který tedy zřejmě v té době

mohl být přenesen do kostela Santa Maria Maggiore, kde se nachází dodnes – zatímco další náhrobky ze stejného kostela podlely zkáze. Podle Tovazziho popisu se nápis nacházel v kostele sv. Máří Magdaleny nalevo od postranního vchodu, kde ho františkán popsal s pomocí P. Davida Thearnitana 7. května 1795, kvůli překážející lavici však tehdy nemohli přečíst ani rok, ani věk. Naštěstí se mu podařilo nápis popsat ještě později, 15. května 1804, kdy jej již přečetl celý, tedy i s Lobkovicovým věkem (zatímco dnes je tato část nápisu takřka zcela nezřetelná): příslušný údaj činí sedmáct let, osm měsíců a deset dní, takže datum narození Bartoloměje Desideria Popela z Lobkovic by vycházelo na 19. dubna 1563.

Ideální by byla možnost využít opět diplomatiku a ověřit jak datum úmrtí, tak případně i věk v matrice zemřelých, tyto matriky však byly v Tridentu zřízeny až na začátku 17. století (i když matriky narozených začaly být právě u tridentského kostela Santa Maria Maggiore vedeny překvapivě již od roku 1546). Nápis na náhrobku ovšem zachycuje ještě další epigrafický pramen, a sice popis tridentských památek Michel'Angela Marianiho již z roku 1673, který Lobkovicův věk uvádí méně přesně, v délce tři a půl lustru, tedy sedmáct a půl roku. (Tady se již chronologie uplatní výrazněji: „lustrum“ byla slavnost – oběť k očistě občanů – konaná ve starověkém Římě každých pět let, přeneseně se toto slovo používá také pro označení pětiletého období.)

Bartoloměji Desideriovi z Lobkovic nebyl dopřán dlouhý život, navíc se uzavřel daleko od domova. Náhrobní deska tohoto mladého českého šlechtice sice není zcela mimořádná, ale představuje zajímavou sepulkrální (náhrobní) památku, jednu z mála zachovaných stop po této osobnosti, která obsahuje cenné údaje rozšiřující dosavadní znalosti o jednom z příslušníků rodu Lobkoviců, a je tedy významná i z prosopografického hlediska. Navíc současně doplňuje i svědectví o bohatých kulturních stycích a kontaktech českých zemí s Itálií v raném novověku, odhaluje záměry katolické šlechty z českých zemí i nezdařenou ambici Lobkoviců – a vedle toho posloužila též jako doklad využití celé řady pomocných věd historických (epigrafiky, heraldiky, paleografie, genealogie, diplomatiky, chronologie, numismatiky), znalostí archivnictví, dějin správy, latiny, staré němčiny a dalších...

Použité prameny a literatura

Národní archiv v Praze, Archiv pražského arcibiskupství I – Recepta, sign. C 70, kart. č. 705, 706, 707.

PÖLNITZ, Götz Freiherr von, ed. *Die Matrikel der Ludwig-Maximilians-Universität Ingolstadt-Landshut-München, Band I: Ingolstadt 1472–1600*. München: J. Lindauersche Universitätsbuchhandlung (Schöpping), 1937.

Trento con il sacro Concilio et altri notabili: aggiunte varie cose miscellanee vniuersali: descrittione' historica libri tre, di d.

Michel'Angelo Mariani, con vn ristretto del trentin vescuato, l'indice delle cose notabili & le figure in rame. Ulma, 1673.

HOLÝ, Martin. *Ve službách šlechty: vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*. Praha: Historický ústav, 2011.

HOLÝ, Martin. *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*. Praha: Historický ústav, 2010.

JANÁČEK, Josef. *Rudolf II. a jeho doba*. Praha: Svoboda, 1987.

KASÍK, Stanislav, MŽYKOVÁ, Marie, MAŠEK, Petr. *Lobkowiczové: dějiny a genealogie rodu*. České Budějovice: Veduta, 2002.

KOLÁŘ, Martin, SEDLÁČEK, August. *Českomoravská heraldika*. Praha: Argo, 1997.

RYANTOVÁ, Marie. Bartoloměj Desiderius z Lobkovic a jeho náhrobní kámen v Tridentu. In: EBELOVÁ, Ivana et al. *Mezi kulturou a uměním: věnováno Zdeňku Hojdovi k životnímu jubileu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 62–76.

STENICO, Remo, ed., BORRELLI, Luciano, ed., LEONARDELLI, Fabrizio, ed. *Variae inscriptiones tridentinae P. Giangrisostomo Tovazzi*. Trento: Biblioteca PP. Francescani, 1994.

Archivnictví spojuje minulost s přítomností a budoucností

Marie Ryantová

Jak byste popsala rozdíl mezi archivářem a klasickým historikem a co studenty archivnictví na tomto oboru nejvíce láká?

Měla bych takovou trochu šalomounskou odpověď, a sice že v podstatě každý archivář je také historik, musí jím být. Také se totiž zabývá minulostí a zkoumá ji. Ovšem ne každý historik je archivář. Archivnictví a jeho studium rozhodně neznamená jen nějaké „rovnání dokumentů“ či něco podobného. Oním hlavním záběrem studia archivnictví jsou u nás tzv. pomocné vědy historické, někdy se jim říká základní vědy historické, a k tomu přistupuje řada dalších znalostí. Tyto vědy umožňují mnohem hlubší vhled do historie, než když někdo studuje samotnou historii. Ten, kdo studuje pomocné vědy historické, se zabývá také písmem, vzhledem dokumentů a jejich stavem, pochopitelně jejich obsahem a dalšími znaky. Aby se někdo mohl detailně zabírat dokumenty, musí je samozřejmě umět přečíst, což pro klasického historika může být někdy problém. Tím však povinnosti a schopnosti archiváře nekončí. Archivář dále například zkoumá okolnosti vzniku jednotlivých písemností, které nejsou vždy jen úřední, často jde o písemnosti osobního rázu, například o deníky, korespondenci a tak dále.

Proto jsou pomocné vědy historické pomocné v tom základním slova smyslu, pomáhají totiž zkoumat historické prameny a jejich původ. Ostatně jedním z důvodů, proč v minulosti tyto vědy vznikly, bylo to, aby se daly rozeznat originály od padělků a aby byly prameny pro zkoumání historie hodnověrné. Jde o faktor, se kterým se setkáváme pravidelně. Nedávno například došlo ke kauze, která hodně rozvířila pozornost

veřejnosti. Jeden historik upozornil na poněkud skandální záležitost spojenou se zkoumáním historie Lidic, na což reagoval jeden kolega archivář a zdůraznil právě problém týkající se kritického využití zkoumaných pramenů. Mnohdy se jedná o takřka detektivní záležitosti.

Studenti si obor archivnictví někdy možná volí instinktivně, ovšem předchozí příklad ilustruje, že sfér zájmu může být více. Občas se stane, že někteří studenti k nám nastupují po dokončení oboru historie, uvědomí si totiž, že jim stojí za to se důkladněji ponořit do toho úžasného prostoru pramenů.

Jakou roli v archivnictví a při jeho studiu plní moderní technologie?

Moderní technologie plní zvláště od nedávné doby roli velmi významnou. Souvisí to pochopitelně s tím, jak přibývá elektronických dokumentů, opět nejen na úřadech, ale i v rámci osobního života, a vyvstává samozřejmě otázka archivace takových dokumentů. Dlouhou dobu byly dokumenty archivovány v analogové podobě, tedy jakožto papyry, pergameny a nejpозději od 16. století, kdy dochází k tzv. byrokratizaci, což tudíž není úplně nedávný jev, papíry. Dnes má řada písemností už pouze elektronickou podobu, a do budoucna se tedy musí vyřešit také archivace právě těchto dokumentů. Ty nejdůležitější materiály se ovšem samozřejmě stále uchovávají na papíru, protože tento nosič je, ač se nám to tak nemusí zdát, docela dobře odolný. Nicméně archivace elektronických dokumentů představuje velkou výzvu, a to i co se týče zájemců o informační technologie, protože propojení klasické

archivní sféry se sférou moderních technologií v sobě nese závazek do budoucna.

Dá se říci, že ve srovnání s historií, která spojuje minulost s přítomností, je archivnictví obor, který spojuje minulost a současnost ještě s další dimenzí – a to s budoucností, protože archiváři rozhodují o tom, co z naší současnosti bude dochováno do budoucnosti a zda vůbec něco dochováno bude, zda budoucí historici vůbec budou mít co zkoumat a zda nebudou odkázáni pouze na archeologické prameny. Stejně tak je úkolem archivářů pečovat o archiválie dochované již z minulosti a zpřístupňovat je mimo jiné i elektronicky, takže jsou přístupné většímu množství osob – a spatřit originály pak mnohdy zůstává výsadou právě jenom archivářů.

Ve své přednášce popisujete bohaté spektrum pomocných věd historických. Jak široké uplatnění absolvent oboru archivnictví tedy má?

Troufnu si říct, že absolvent oboru archivnictví má velmi bohaté uplatnění. Tradiční uplatnění je samozřejmě v archivech všech možných stupňů. U nás existují archivy státní, archivy významných vědeckých institucí, tedy specializované, jako jsou například Akademie věd, Národní muzeum nebo Památník národního písemnictví,

archivy médií (Česká televize, Český rozhlas), existují i soukromé archivy (třeba církevní, šlechtické, politických stran) a další. Vzhledem k tomu, že záběr studia je široký, jsou absolventi vybaveni kromě historických také jazykovými vědomostmi, v archivnictví je nezbytná znalost latiny a němčiny, a díky svým vědomostem mohou najít uplatnění také v muzeích a jiných historických pracovištích včetně těch akademických. Archiváři jsou využitelní i při vydávání historických pramenů, protože ne každý takové prameny dovede přečíst, takže pokud vzniká nějaká edice historických pramenů pro historickou nebo také laickou veřejnost, je archivářova znalost paleografie a jazyků nedocenitelná. Většinou se ale absolventi dostávají především do archivů, jsou to často prestižní místa, navíc docela dobře ohodnocená. Archiváři mohou nastupovat také do knihoven, zejména těch, které uchovávají nějaké historické fondy, tedy staré rukopisy a staré tisky, jelikož studium knihovnictví se na takovou specializaci zaměřuje jen okrajově. Pochopitelně platí pravidlo, že všude tam, kde najde uplatnění historik, najde uplatnění i archivář, spíše ještě o něco více, koneckonců řada našich předních historiků je právě absolventy oboru archivnictví, na což upozorňuje například náš dlouhodobý přednáškový cyklus nazvaný *Býti archivářem*.

VELMOŽI, NÁČELNÍCI, KNÍŽATA...

Existovaly v jihočeském pravěku elity a umíme je archeologicky zachytit?

Ondřej Chvojka

V každé lidské společnosti existují sociální rozdíly dané společenskými poměry i osobními dispozicemi konkrétních jedinců. Osoby či skupiny osob, které v určitém systému zaujímají vedoucí nebo jinou významnou úlohu, a to díky svým individuálním vlastnostem, profesionálním kvalitám nebo sociálnímu postavení, označujeme jako **elitu** (z latinského *eligare* – vybírat, vyvolit). Je možné hovořit o elitách kulturních či politických, založených na vzdělání, definovaných v určitém prostředí (umění, právo), ale také o elitách jednotlivých společenských vrstev. Nejčastěji bývá obecně za elitu označována úzká vrstva obyvatel, kteří mají zároveň nejvyšší moc, největší majetek a prestiž. Teorie elit vychází ze skutečnosti, že si lidé nejsou rovni po biologické ani po psychologické stránce. Tato přirozená nerovnost je základem nerovnosti společenské, jejímž důsledkem je rozvrstvení každé společnosti. Hlavním činitelem společenské hierarchie je fenomén moci rozdělující ji na vládnoucí a ovládanou vrstvu. Sociální elity si svoji moc udržují většinou kombinací nátlaku a manipulace, přesto si své postavení v některých případech nedokážou udržet a dochází ke střídání, výměně elit. Elitní skupiny společnosti je možné identifikovat i prostřednictvím archeologických pramenů.

Archeologickým pramenem jsou všechny předměty a jejich soubory, které nesou nějakou nepsanou informaci o minulém lidském světě. Nejedná se tedy o prameny psané ani o předměty svědčící o současném světě. Ve vztahu k možnostem identifikace elit v předliterárních pravěkých společnostech ovšem narážíme na problém, že máme k dispozici jen archeologické prameny (a nikoliv prameny písemné či etnologické), které jsou schopné zachytit jen materiální doklady elit. Těmi jsou ve střední Evropě především specifická sídla elit, jejich hrobky, prestižní výrobky či produkty a vzácné suroviny. Je ovšem třeba mít na paměti, že odlišení „elitních“ sídel, hrobek, výrobků či surovin od „neelitních“ je věcí naší dnešní subjektivní interpretace archeologických pramenů, k níž chybí objektivní ověření. Navíc je třeba počítat s tím, že jakýkoliv archeologický artefakt mohl mít v minulé živé kultuře více funkcí najednou – praktickou funkci, symbolický smysl i společenský význam. Například meč mohl být současně zbraní určenou k boji, ritualizovaným artefaktem i symbolem společenského postavení jeho nositele. Určit přesnou roli konkrétního archeologického artefaktu v minulé lidské společnosti je tak velmi nesnadné a mnohdy zcela nemožné.

Sociální stratifikace úzce souvisí s postupnou **specializací** ve společnosti. Tu ve větší míře můžeme pozorovat v souvislosti s nástupem kovů do každodenního lidského života, s jejich těžbou, zpracováním a směnou. Od počátku doby bronzové na konci 3. tisíciletí př. Kr. tak dochází ke stále

Sociální stratifikace

Tímto termínem míníme rozvrstvení společnosti, tedy uspořádání společenských vrstev, mezi kterými jsou určité rozdíly. Například v systému otrokářském existovaly statuty svobodných a nesvobodných lidí. V moderní společnosti se často hovoří o systému třídním, jenž je odvozen od postavení lidí na trhu práce.

výraznějšímu společenskému rozvrstvení a tento trend pak vrcholí v době železné v 1. tisíciletí př. Kr. Jádrem společnosti zůstává ovšem vrstva nespecializovaných „pracujících“, tj. především zemědělců a pastevců. Někdy se uvažuje i o existenci skupiny nesvobodných lidí, jejichž ekonomická role a společenské zastoupení však byly ve střední Evropě nesrovnatelné s množstvím otroků v tehdy se rozvíjejících starověkých státních útvarech. Výraznou společenskou skupinu doby bronzové i železné tvořili „specialisté“, tj. lidé věnující se plně či alespoň z velké části specializovaným činnostem – těžbě surovin, jejich zpracování (metalurgie, kovářství, zlatnictví, zpracování skla, jantaru aj.) a distribuci surovin či výrobků (specializovaní obchodníci). Mezi nejvyšší společenské vrstvy, „elitu“, pak bezesporu patřila skupina velmožů (vládců), obklopená družinou (bojovníci), a pak i nejvyšší vrstvy vykonavatelů kultu (kněží, druidové). A právě na archeologické doklady těchto elit v jihočeském pravěku nyní zaměříme svou pozornost.

Sídla elit

Naprostá většina lidí mladší a pozdní doby kamenné, doby bronzové i železné žila v rovinných osadách zaměřených na zemědělskou činnost nebo pastevectví. Na mnoha rovinných sídlištích jsou doloženy i různé výrobní činnosti, doklady elit však na nich až na výjimky postrádáme. Mezi elitní sídla jihočeského pravěku můžeme počítat jednak hradiště a výšinná sídliště, jednak ohrazené dvorce.

Opevněná hradiště či neopevněná výšinná sídliště jsou v jižních Čechách zastoupena v poměrně hojném počtu, všechna však jistě nehrála v tehdejší společnosti stejnou roli. Můžeme mezi nimi odlišit stabilně osídlená elitní sídla, vojenské pevnosti, strážní místa i ohrazené přírodní svatyně. Každá lokalita přitom mohla mít uvedených rolí více, případně se tyto role mohly v čase měnit.

Nejstarší **výšinné lokality** se v jižních Čechách objevují již ve středním eneolitu, tj. zhruba v první polovině 3. tisíciletí př. Kr. Jedná se o malé ostrožny, ležící většinou při řece Vltavě na Písecku a jižním Příbramsku. Dosavadní nečetné nálezy ukazují na jejich stabilní či alespoň příležitostné osídlení, žádné doklady přítomnosti elit však tyto lokality zatím nepřinesly.

Počátek 2. tisíciletí př. Kr. přináší pro jihočeský region zásadní změnu: dosud jen řídké osídlený a v některých fázích patrně zcela liduprázdný kraj získává stabilní osídlení, které je do velké míry vázáno na dálkové obchodní trasy spojené s distribucí surovin, především mědi a soli. Ve starší době bronzové (cca 2200–1600 př. Kr.) se tak jižní Čechy stávají významnou oblastí, přes níž proudí obchodní karavany z nejrůznějších částí střední Evropy. Není proto pochyb, že právě v tomto období můžeme v jižních Čechách v archeologických pramenech poprvé jasně identifikovat lokální elitní vrstvy. Jejich významným projevem jsou elitní sídla na vyvýšených nebo přírodně vymezených místech, většinou opevněných kamennou či dřevohlinitou hradbou a příkopem. K nejznámějším a nejlépe zkoumaným **hradištím** či výšinným sídlištím této epochy patří lokality Mříč – Dívčí Kámen, Vrcovice, Všemyslice – Kozí vrch, Dobřejovice – Hradec, Skočice (**obr. 1.**), Bechyně, Nuzice aj. Dosavadní stav výzkumu zatím

Depot

Depot neboli hromadný nález (lidově též poklad) představuje soubor minimálně dvou záměrně a současně uložených předmětů do země mimo hrobových výbav. Uložené předměty mohly být z různých materiálů (v našich podmínkách ovšem převažují kovové artefakty) i různých typů – mohlo se jednat o luxusní výrobky, předměty denní potřeby, stejně tak i o polotovary, surovinu či předměty poškozené. Důvody k uložení depotu mohly být různé, zpravidla se však jednalo buďto o dočasně ukrytý (a později již nezvednutý) majetek, nebo o trvalou obětinu nějakému božstvu či jiné duchovní bytosti.

nedovoluje komplexně postihnout jejich vnitřní zástavbu a identifikovat případné elitní stavby, bohaté nálezy však ukazují na jejich intenzivní obývání. Z mnoha hradišť pocházejí doklady metalurgie i dalších specializovaných činností, na některých byly ukládány i **depoty** kovových předmětů. O přítomnosti elit na alespoň některých z těchto lokalit svědčí i importy luxusních výrobků a surovin.

V následující střední době bronzové (cca 1600–1300 př. Kr.) hradiště mizí a s nimi mizí i doklady elitních sídel. Hradiště i výšinná sídliště se pak ve větší míře opět objevují v mladší (1300–1000 př. Kr.) a pozdní (1000–800 př. Kr.) době bronzové, dokladů přítomnosti elit na nich je však minimum.

K epochám střeoevropského pravěku s nejvýraznějšími projevy elit patří starší doba železná neboli halštatská a časně laténská (cca 800–400 př. Kr.). Jižní Čechy v tomto období patřily do tzv. západohalštatského kulturního okruhu, který zažíval nebyvalý rozkvět zejména v průběhu 6. a 5. století př. Kr. Právě v tomto období probíhala přes Čechy hlavní trasa **jantarové stezky** i další významné komunikace a do tohoto intenzivního dálkového obchodu byla zapojena i jihočeská elita. V uvedených dvou staletích se tak v jižních Čechách znovu setkáváme s výraznými projevy lokálních elit, mezi něž patří i opětovné budování či nové osídlování starších hradišť. Nově se objevují i **dvorce**,

Jantarová stezka

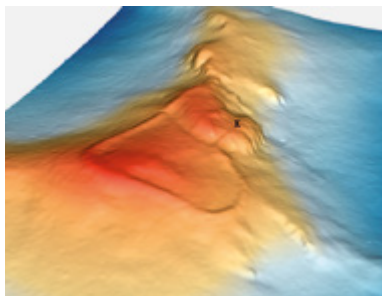
Jako *jantarovou stezku* zjednodušeně označujeme prastarou obchodní trasu, jež vedla od pobřeží Baltského moře až do oblastí kolem Středozemního moře. Jantar patřil mezi nejvýznamnější suroviny, pravěké a starověké civilizace jej využívaly nejen k výrobě šperků či jiných ozdobných předmětů, ale také k rituálním účelům.

jen lehce ohrazená elitní sídla, zakládaná jak ve výšinných, tak i v rovinných polohách. Mezi nejlépe prozkoumané dvorce v jižních Čechách patří Hradec u Němčtic (**obr. 2.**), který byl přímo napojen na stezku při řece Volyňce. Z více než čtyř desítek jihočeských hradišť nebo výšinných sídlišť doby halštatské až časně laténské můžeme zmínit například Větec u Lčovic, Sedlo u Albrechtic u Sušice, Hrad u Bud, Hrádeček u Třebanic a řadu dalších.

Mladší doba železná neboli doba laténská (cca 400–30 př. Kr.) představuje vrchol dosavadního pravěkého vývoje, který je ve střední Evropě spojen s prvním historicky doloženým etnikem, Kelty. V době kolem přelomu 5. a 4. století př. Kr. dochází ke kolapsu a k vymizení předchozích elit a s tím spojenému opuštění výše uvedených hradišť a dvorců. Teprve od 3. století př. Kr. se v Čechách opětovně osídlují

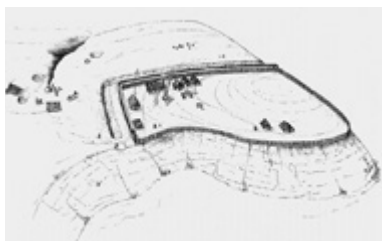
Obr. 1. →

Skočice (okr. Strakonice). 3D model terénu hradiště ze závěru starší doby bronzové vytvořený pomocí leteckého laserového skenování, pohled od SZ.

Obr. 2. →

Němčtice (okr. Strakonice). Kresebná rekonstrukce podoby halštatského dvorce.

Obr. 3. ←

Třísov (okr. Český Krumlov), plán laténského oppida. A: hlavní zdvojená klešťovitá brána; B: zdvojená klešťovitá brána; C: odkrytá část hradby s kamennými deskami imitujícími kyklopské zdivo (viditelné z příkopu).

či budují elitní sídla, mezi nimiž vynikají centrální aglomerace – tzv. **oppida**. Tato „keltská města“, zakládaná na našem území kolem poloviny 2. století př. Kr., představují plošně nejrozsáhlejší a nejvíce urbanizovaná pravěká sídla, spojená s přítomností místních elit. Na oppidech byla soustředěna specializovaná výroba (včetně ražby mincí), zároveň byla centry dálkového obchodu. Právě na oppidech byly soustředěny elitní vrstvy keltské společnosti pozdní doby laténské. V jižních Čechách známe dvě lokality tohoto typu – Nevězice a Třísov (**obr. 3.**), který patří k nejlépe a nejdéle zkoumaným českým oppidům.

Vedle oppid existovala v laténské době i hradiště na ostrožnách nebo na vrcholech kopců (např. Český Krumlov – zámek, Zvíkovské Podhradí – Zvíkov, Bechyně, Tábor aj.) a vyskytovaly se také dvorce (např. Modlešovice), na nichž se alespoň občas rovněž setkáváme s přítomností elitních vrstev, byť zdaleka ne v tak výrazném množství jako na oppidech. Naopak v následující době římské a stěhování národů (30 př. Kr. – 570 po Kr.) místní germánské obyvatelstvo v jižních Čechách elitní sídla nebudovalo.

Elitní hrobky

Výrazným projevem elit v pravěku byly jejich hrobky, které se od běžných hrobů lišily jak svými rozměry, specifickou konstrukcí a bohatostí výbavy, tak i v některých případech pozicí v krajině. V Čechách chybějí monumentální hrobky známe ze soudobého Středomoří, stejně jako megalitické hroby, doložené v západní i severní Evropě. Přesto lze i v našem regionu nalézt několik příkladů jasně elitních pravěkých hrobů.

Po celou dobu kamennou chybějí v jižních Čechách jakékoliv doklady pohřbů, pomineme-li jediný žárový hrob z mladší doby kamenné z Radčic u Vodňan. Ve starší době bronzové jsou v jižních Čechách poprvé lidé pohřbíváni do mohylových hrobů, jiná hrobová forma zde zatím prokázána není. Žádná nadstandardní hrobka z hlediska vnitřní konstrukce či velikosti nám zde také dosud není známa. Hroby jsou v této době poměrně hojně vybaveny milodary, přičemž bohatou výbavu mají například některé pohřby v Hluboké nad Vltavou. Za elitní hrobky je však přímo označit nelze.

Obdobně je tomu i v následující střední době bronzové, kdy jsou v našem regionu nadále lidé pohřbíváni do mohylových hrobů. Někteří zemřelí byli v tomto období pochováváni kostrově, jiní byli spalováni, z hlediska výbav ani hrobových konstrukcí však mezi nimi žádné rozdíly viditelné nejsou. Obě formy pohřbů byly mnohdy navíc v jedné mohyle doloženy současně. Na rozdíl od jiných oblastí nejsou v jižních Čechách vysloveně elitní hroby prokázány ani pro mladší dobu bronzovou. Lidé tehdy postupně upouštějí od zvyku ukládání zemřelých do mohyl a začínají je pohřbívat do plochých hrobů. V mohylách i plochých hrobech této epochy naprosto dominují žárové pohřby. V pozdní době bronzové pak zatím žádné hroby v našem kraji doloženy nejsou.

První skutečně elitní hrobky se v jižních Čechách objevují až v průběhu doby halštatské, a to zejména v jejím pozdním úseku (v pozdně halštatském až časně laténské době, tj. v 6.–5. století př. Kr.). Vedle tehdy dominujících mohylových hrobů (většinou s žárovými pohřby) i méně častých plochých žárových pohřebišť se občas objevují prostorově vyčleněné mohylové hrobky nadstandardních rozměrů, obsahující většinou kostrové pohřby s bohatou výbavou včetně mnohdy luxusních výrobků ze vzdálených oblastí. Příkladem jsou bohužel neodborně prokopané mohyly z Hradiště u Písku, které obsahovaly mj. dvě etruské bronzové konvice a mísy (**obr. 4.**), stříbrný cedníček či soubor zlatých šperků. Další mimořádné elitní hrobky byly v jižních Čechách zkoumány například u Protivína, Hanova, Opařan, Skalice u Soběslavi a jinde.

Obr. 4. →

Hradiště u Písku. Bronzová zobákovitá konvice a mísa etruského původu.

Obr. 6. ↓

Rovná (okr. Strakonice). Rekonstrukce podoby staršího pohřbu z 8. století př. Kr.

Obr. 8. ↓ ↓

Rovná (okr. Strakonice). Vybrané importované artefakty, náležející k mladšímu pohřbu (okolo 500 př. Kr.).

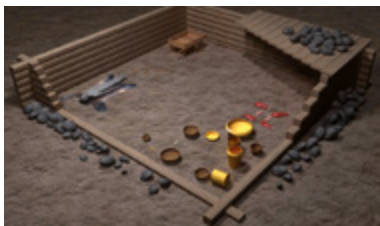
1–3: železná jehlička se skleněnou hlavičkou; 4: jantarový korál; 5–6: bronzové tyčinky z kování obuvi; 7: bronzový kroužek; 8–9: bronzové spony vykládané mořským korálem; 10: toaletní souprava vykládaná mořským korálem.

Obr. 5. ←

Rovná (okr. Strakonice). Celkový pohled na odkrytou mohylu s centrální hrobovou komorou a s obvodem vymezeným kameny.

Obr. 7. ←

Rovná (okr. Strakonice). Rekonstrukce podoby mladšího pohřbu z přelomu 6. a 5. století př. Kr.

Obr. 9. ← ↓

Rovná (okr. Strakonice). Rekonstrukce podoby dvoukolového vozíku, náležejícího k mladšímu pohřbu.

Jedinou moderně a interdisciplinárně zkoumanou mohylu tzv. knížecího charakteru starší doby železné představuje hrobka u Rovné na Strakonicku, která byla prozkoumána v letech 2012 a 2013. Uprostřed mohutné kamenné konstrukce o velikosti přibližně 25 × 25 m (**obr. 5.**) se nacházela rozlehlá, dřevem obložená hrobová komora (o rozměrech cca 6 × 6 m), která v sobě ukrývala minimálně dva časově nesoučasné pohřby. Nejprve zde byl pohřben na počátku doby halštatské (v 8. století př. Kr.) velmož, vybavený čtyřkolovým vozem a koňským postrojem s bohatým kovááním (**obr. 6.**). Kolem roku 500 př. Kr. pak byla hrobová komora zvětšena a byl do ní uložen nejméně jeden zemřelý, který byl položen na medvědí kožešinu (**obr. 7.**). K výbavě tohoto mladšího pohřbu náleželo i pět bronzových nádob, toaletní souprava, dvě spony vykládané mořským korálem (**obr. 8.**) a dvoukolový vozík s unikátní výzdobou v podobě zdobených parohových destiček (**obr. 9.**). V závěru doby halštatské tak byl v Rovné pohřben místní velmož, který měl evidentně zcela výjimečné postavení a jehož můžeme právem řadit mezi nejvýraznější představitele elitní vrstvy té doby v celém jihočeském regionu.

V následujících epochách doby laténské, římské a stěhování národů dochází opět k vyrovnávání rozdílů hrobových projevů. S ojedinělými výjimkami (hrob keltského bojovníka z Modlešovic vybavený železným mečem s pochvou zdobenou stylizovanými draky) nezaznamenáváme ani u Kultů doby laténské, ani u navazující germánské populace žádné výrazné elitní projevy v jejich pohřebních obřadech.

Prestižní výrobky

Jak již bylo uvedeno výše, v pravěku je obtížné definovat prestižní nebo elitní výrobky a odlišit je od výrobků „běžných“, dostupných většinové populaci dané doby. I přes riziko subjektivního posouzení lze však u řady artefaktů předpokládat jejich mimořádnou hodnotu, umocněnou v mnoha případech i jejich vzdáleným či přímo exotickým původem.

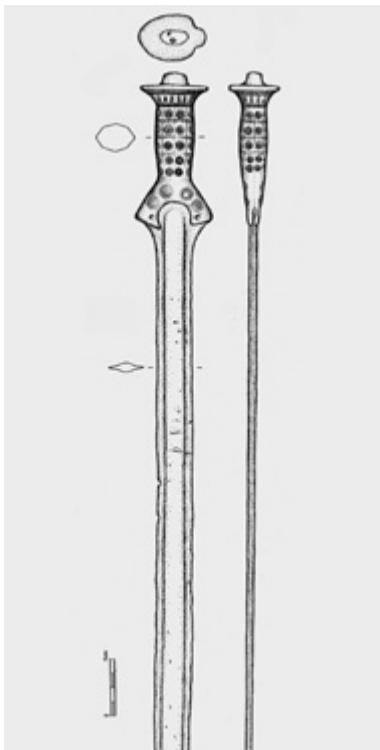
Obr. 10. →

Nová Ves u Křemže (okr. Český Krumlov). Sekeromlat křtěnovského typu ze starší doby bronzové.

Obr. 12. →

Smilovice (okr. České Budějovice). Meč se zdobenou rukojetí ze střední doby bronzové.

Obr. 11. ←

Mříč – Dívčí Kámen (okr. Český Krumlov). Spirálovitý nápažník s koncovými růžicemi ze starší doby bronzové.

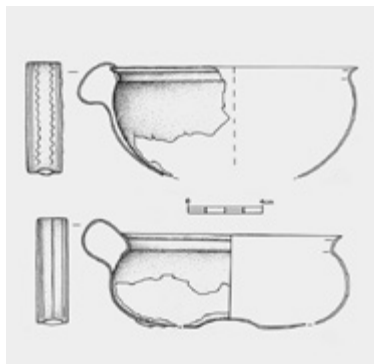
Obr. 13. ←

Sepekov (okr. Písek). Zdobený sekeromlat s kotoučovým týlem ze střední doby bronzové.

Obr. 14. ←

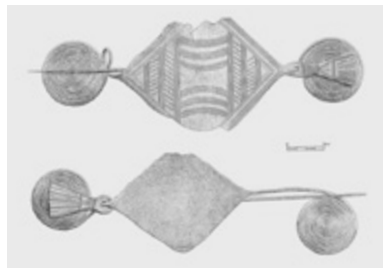
Olešná (okr. Písek). Dvě bronzové nádoby z depotu z mladší doby bronzové.

Obr. 15. →
Olešná (okr. Písek).
Sekeromlat typu
Nortycken.

Obr. 17. →
Opařany (okr. Tá-
bor). Zlatý diadém
a zlatá náušnice
z knížecího hrobu
doby halštatské.

Obr. 16. ←
Vrcovice (okr. Písek).
Dvě bronzové štítové
spony z pozdní doby
bronzové.

Obr. 18. ← ←
Strakonice. Zlomek
skleněné nádoby,
tzv. aryballu, z dvor-
ce doby halštatské
(vlevo) a celý ary-
ballos ze Španělska
(vpravo).

Ve starší době bronzové jsou jižní Čechy intenzivně napojeny na dálkový obchod, který s sebou nepřináší jen cizí suroviny, ale též importované výrobky. K elitním artefaktům té doby patří některé typy zbraní, jako jsou například tzv. sekeromlaty křtěnovského typu původem ze středodunajské oblasti, známé u nás z depotů v Křtěnově a Nové Vsi u Křemže (**obr. 10.**). Pro nejvyšší společenské vrstvy byly jistě určeny i některé honosné šperky, jakými byly v závěru starší a na počátku střední doby bronzové spirálovité nápažníky s koncovými růžicemi; pěkným příkladem tohoto šperku je exemplář z Dívčího Kamene (**obr. 11.**).

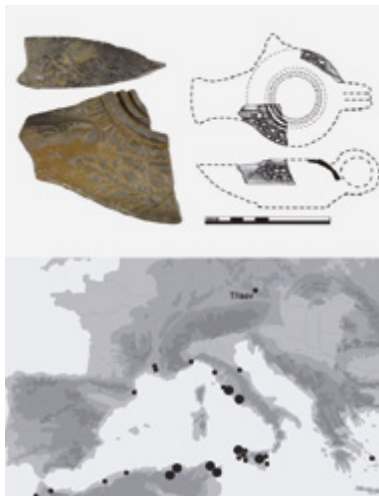
V průběhu střední doby bronzové krystalizuje ve střední Evropě vrstva bojovníků, kteří jako svou prestižní zbraň získávají meče. Ty se na našem území poprvé objevují na počátku střední doby bronzové, přičemž k nejhonosnějším náležely meče s plnou litou rukojetí. Celý meč s osmihrannou zdobenou bronzovou rukojetí pochází ze Smilovic (**obr. 12.**), jedná se však o ojedinělý nálezy bez jasné vazby na bojovníký hrob či elitní sídlo. Mezi importovanými zbraněmi můžeme i v tomto období počítat opět sekeromlaty. Pro střední dobu bronzovou typický sekeromlat s kotoučovým týlem a s bohatou výzdobou pochází ze Sepekova (**obr. 13.**), dvojamenný sekeromlat původem z Karpatské kotliny byl nalezen v jednom z mohylových hrobů v Řepči.

V průběhu mladší a pozdní doby bronzové se s prestižními výrobky setkáváme nejčastěji v depotech, neboť hrobové vybavy jsou vlivem kremace značně redukovány. V této epoše se na našem území poprvé setkáváme s bronzovými nádobami, které jistě byly v majetku nejvyšších společenských vrstev. Bronzové koflíky známe například z depotů v Písku a v Olešné (**obr. 14.**). Ze zmíněného depotu v Olešné pochází i unikátní bronzový sekeromlat typu Nortycken (**obr. 15.**), původem z východního Pobaltí, který je jediným exemplářem tohoto typu zbraně ve střední Evropě. Neméně honosné jsou i dvě velké štítové spony z Vrcovic (**obr. 16.**), uložené do země zhruba v 10. století př. Kr.

Epochu s největším množstvím luxusních importů představuje starší doba železná. V tomto období mizí (až na výjimky) kovové depoty, s elitními výrobky se tak setkáme nejvíce v tzv. knížecích

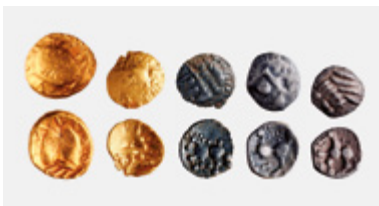
Obr. 19. → ↓

Třísov (okr. Český Krumlov). Zlomky keramické lampy středomořského původu z oppida.

Obr. 21. →

Třísov (okr. Český Krumlov). Ukázka zlatých a stříbrných mincí z oppida.

Obr. 20. ←

Třísov (okr. Český Krumlov). Výběr kovových artefaktů z oppida.

Obr. 22. ←

Křemže (okr. Český Krumlov). Bronzová ataše, pravděpodobně z vědra nebo pánve, z přelomu 2. a 3. století. Import ze severní Itálie.

hrobkách. Jak již bylo uvedeno výše, řadu z nich známe i v jižních Čechách. Ze všech pocházejí vzácné a mnohdy i zcela výjimečné artefakty, třeba bronzové, tzv. zobákovité konvice, mýsy či stříbrný cedníček z Hradiště u Písku, zlatý diadém a zlaté náušnice z Opařan (**obr. 17.**), bronzová mísa typu Hatten ze Skalice u Soběslavi, bronzová nádoba (tzv. cista) z Hanova nebo řada exkluzivních artefaktů z mohyly v Rovné. S výjimečnými importy se však můžeme setkat i v sídlištním prostředí, jak dokládá zlomek skleněné nádoby na kosmetické přípravky, tzv. aryballu, původem od Feničanů, nalezený v prostoru dvorce u Strakonice (**obr. 18.**).

S elitními výrobky se setkáváme i v průběhu doby laténské, v největším počtu pak v prostředí oppid. Vedle řady lokálních výrobků (např. i některých zlatých a stříbrných mincí) reprezentují přítomnost elitních vrstev zejména importované artefakty. Na oppidu v Třísově se jedná většinou o výrobky římských dílen, jakými byly například fragmenty skleněných a bronzových nádob či unikátní zlomek keramické lampy původem patrně ze Sicílie (**obr. 19.**). Některé typy spon, ozdob a dalších šperků (**obr. 20.**) i mincí (**obr. 21.**) pak ukazují na kontakty obyvatel třísovského oppida také s územím dnešní Francie.

Přestože se v následující době římské a stěhování národů nepotkáme v našem regionu s elitními sídly ani s mimořádnými hrobkami, řadu nálezů můžeme zařadit mezi prestižní. Patří sem většinou opět importy z prostředí římské říše, které dokládají intenzivní obchodní i další kontakty mezi světem Germánů a Římanů. Řada římských importů pochází ze sídliště v Sedlci (keramika zvaná terra sigillata, spony, bronzová soška), některé však byly nalezeny i mimo soudobé lokality jakožto ojedinělé nálezy (např. držadlo bronzové pánve ze Světlíka nebo bronzové ataše v podobě hlavy amora z vědra od Křemže – **obr. 22.**).

Obr. 23. →

Chlumec (okr. České Budějovice). Depot zlatých spirál ze starší doby bronzové.

Obr. 24. ←

Hradiště u Písku. Zlaté šperky z knížecí mohyly starší doby železné.

Obr. 25. →

Zahrádka (okr. Český Krumlov). Semínko vinné révy z hrobu doby halštatské.

Prestižní suroviny a produkty

Stejně jako u artefaktů je i u surovin často nejisté, jestli je lze označit za elitní, či nikoliv. Příkladem je jantar, který vzhledem k jeho dalekému transportu od Baltského moře bývá tradičně považován za mimořádně prestižní surovinu. V posledních letech se však díky pečlivému plavení výplní zkoumaných objektů podařilo v jižních Čechách prokázat jeho zastoupení i na běžných rovinných osadách či na standardních pohřebištích. Za jednoznačně elitní surovinu jej tak považovat nelze.

Importovány byly do jižních Čech také další suroviny, které za elitní nepovažujeme, tj. měď, cín či sůl. Naopak lokální původ nelze v našem regionu vyloučit u zlata a stříbra, které mezi prestižní suroviny zajisté patří. Zlato bylo v jižních Čechách získáváno rýžováním nejpозději od raného středověku, s velkou pravděpodobností se zde však rýžovalo již od doby bronzové. Od starší doby bronzové se zde setkáváme i se zlatými výrobky, které evidentně souvisejí s elitními vrstvami. V rámci tohoto období se většinou jedná o drobné vlasové šperky či prstýnky, které známe z hrobových výbav i z depotů (**obr. 23.**). Od mladší doby bronzové se u nás občas objevují i zlaté čelenky či diadémy, jak ukazují unikátní nálezy z mladobronzového depotu z Pasek či z halštatské hrobky u Opařan. Největší soubor zlatých šperků a ozdob ze starší doby železné však pochází z knížecích pohřbů z Hradiště u Písku (**obr. 24.**).

Stříbro, jehož bohatá jihočeská ložiska byla těžena od vrcholného středověku, našlo v našem regionu uplatnění již v době laténské, kdy bylo používáno na ražbu mincí i na výrobu některých výjimečných šperků. Odkud Keltové stříbro získávali, však není jisté – žádné doklady o pravěké těžbě stříbra zatím z našeho regionu neznáme.

Mezi elitní lze zařadit i některé produkty z organických materiálů, které se ovšem téměř bezezbytku nedochovaly. K mimořádným výjimkám patří semínko vinné révy, které pochází z jednoho halštatského mohylového hrobu, objeveného nedaleko Zahrádky na Českokrumlovsku (**obr. 25.**). Jedná se evidentně o import, snad z Podunají, Karpatské kotliny, nebo až ze Středomoří, který si v této době mohla dovolit opět jen nejbohatší společenská vrstva. Zároveň se jedná o nejstarší doklad vína v celých Čechách...

Identifikace přítomnosti elitních vrstev v předliterárních společnostech je obtížná a namnoze subjektivní, přesto i archeologické prameny dokážou v mnoha případech existenci nejvyšších společenských vrstev prokazatelně odhalit. Potřeba mnohdy okázalé sociální reprezentace elit zanechala vcelku dobře čitelné stopy v archeologických pramenech, ať jde o mimořádná sídla, hrobky, nebo o prestižní artefakty, suroviny či produkty. Alespoň v některých obdobích pravěku tak můžeme i v jižních Čechách identifikovat přítomnost lokálních elit, a to zejména v době halštatské a laténské. Přestože moc těchto velmožů patrně nikdy nepřesáhla rámec jižních Čech, díky intenzivnímu napojení na dálkový obchod byli tito lidé schopni si opatřit nadstandardní luxus, který je tak vyčleňoval z běžné populace. V tomto směru tak nebyl náš kraj žádnou periferií, ale byl plně integrován do společenských a mocenských poměrů v celé střední Evropě.

Použité prameny a literatura

- MILITKÝ, Jiří, ed., KYSELA, Jan, ed., TISUCKÁ, Marika, ed. *Keltové: Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha: Národní muzeum, 2018.
- BŘEŇ, Jiří. *Třísov – keltské oppidum*. Praha: Národní muzeum, 1966.
- FRÖHLICH, Jiří. *Zlato na Prácheňsku: kapitoly z historie těžby a zpracování zlata*. Písek: Prácheňské nakladatelství, 2006.
- CHVOJKA, Ondřej, MENŠÍK, Petr. Možnosti identifikace elit doby bronzové v jižních Čechách na příkladu výšinných lokalit. *Živá archeologie* 19, 2017, s. 16–21.
- CHVOJKA, Ondřej et al. Pravěké osídlení hradiště u Skočic (okr. Strakonice). *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 26, 2013, s. 25–76.
- CHVOJKA, Ondřej et al. *Pravěk Blanského lesa*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2018.
- CHVOJKA, Ondřej, JOHN, Jan: Sekeromlat typu Nortycken z depotu v Olešné (okr. Písek). In: BENEDIKOVÁ, Lucia, ed., HORŇÁK, Milan, ed. *Sídla, artefakty a čas... Zborník štúdií o dobe bronzovej a dobe halštatskej k 75. narodeninám Ladislava Veliačka*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2018, s. 153–162.
- CHYTRÁČEK, Miloslav et al. Interdisciplinární výzkum knížecí mohyly doby halštatské v Rovné u Strakonice. Reprezentace sociální identity a symbolika uměleckého projevu elit starší doby železné. *Památky archeologické* 110, 2019, s. 59–172.
- JIRÍK, Jaroslav, TISUCKÁ, Marika. Příspěvek k poznání kultu a ideologie na jihu Čech na konci střední doby bronzové. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 19, 2006, s. 43–75.
- KUNA, Martin et al. *Archeologický atlas Čech. Vybrané památky od pravěku do 20. století*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Academia, 2015.
- KYSELA, Jan, DANIELISOVÁ, Alžběta, MILITKÝ, Jiří. Středomořské importy z oppida Třísov. Nálezy z povrchové prospekce s detektory kovů z let 2007–2013. *Archeologické rozhledy* 66, 2014, s. 567–608.
- MICHÁLEK, Jan. K současnému stavu výzkumu doby železné v jižních Čechách. In: CHVOJKA, Ondřej, ed., KRAJČÍK, Rudolf, ed. *Archeologie na pomezí*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2007, s. 57–78.

MICHÁLEK, Jan. Sídliště (usedlost? – dvorec?) z pozdní doby halštatské (Ha D2-3/LT A) se středomořským importem skla u Strakonic. Výzkumy a povrchové nálezy z let 1990/1992 až 2004. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 26, 2013, s. 137–170.

MICHÁLEK, Jan, LUTOVSKÝ, Michal. *Hradec u Němčic: sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru*. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2000.

PÍČ, Josef Ladislav. *Čechy předhistorické. Sv. 2. Pokolení kamenných mohyl*. Praha: [J. L. Píč], 1900.

Každý archeologický výzkum je unikátní a jiný

Ondřej Chvojka

Jak to, že se archeologie vyučuje zrovna na filozofické fakultě? Většina lidí by ji nejspíš zařadila mezi přírodní vědy.

Archeologie je opravdu humanitní, respektive společenská věda, protože se zabývá lidskými dějinami. Sice používá metodiku, která je velmi blízká a někdy v zásadě analogická přírodním vědám, se kterými spolupracuje, ale zkoumá primárně nikoliv přírodu, nýbrž člověka. My archeologové zkoumáme dějiny lidí prostřednictvím archeologických pramenů, tudíž pracujeme podobně jako historici, akorát nepoužíváme písemné prameny. Archeologické prameny vyžadují specifický přístup. Nezbytná je interdisciplinární spolupráce, neboť jenom ta nám umožňuje zjistit co nejvíce informací, ať už o dávné, nebo i poměrně nedávné lidské minulosti. Archeologie proto musí spolupracovat s geology, antropology, zoology nebo botaniky, statistiky a dalšími odborníky.

Studium archeologie je lákavé především díky možnosti se aktivně podílet na výkopávkách. Jak často se studenti na takové výkopávky dostanou? Ocitnou se na nich už v prvním ročníku?

Naši studenti se do archeologických výzkumů zapojují zcela běžně. Máme dvě základní formy, jak se studenti k takové práci dostanou. Jednak jde o povinné letní archeologické praxe, které probíhají v bakalářském studiu v závěru prvního a druhého ročníku a dále pak na konci prvního ročníku navazujícího magisterského studia. Při nich se studenti pod vedením svých pedagogů seznamují s metodikou vedení a dokumentace archeologických výzkumů vybraných pravěkých a středověkých lokalit. Mimo tyto povinné praxe nabízíme studentům další možnost zapojení se do výzkumů ve formě brigády. Zde využíváme našich blízkých kontaktů

či propojení s dalšími jihočeskými institucemi provádějícími archeologické výzkumy, především s místními muzei či s pracovištěm Národního památkového ústavu. Přestože takovéto brigády nabízejí získání mnoha cenných zkušeností a dovedností a samozřejmě též přivýdělnku, ne každý student takovou možnost využije, neboť studium se pak zejména z časového hlediska stává o něco náročnějším. Výhoda těchto možností je nicméně zřejmá – každý archeologický výzkum je svým způsobem unikátní a jiný, tudíž vždy lze načerpat něco nového, ať už z hlediska metodiky, nebo postupů dokumentace, zpracování nálezu a tak dále.

Součástí studia archeologie jsou i laboratorní cvičení. Jde o předmět, při němž studenti pracují s archeologickými nálezy. V čem ta práce po jejich vykopání spočívá?

Laboratorní práce nejsou na první pohled tak atraktivní jako práce v terénu. Například v médiích jsou archeologové většinou vyobrazováni při výkopu či při očišťování nějakého nálezu. Nicméně laboratorní práce je neméně důležitá, v mnoha směrech je snad i důležitější než vlastní exkavace, a to proto, že díky ní můžeme předměty uchovávat pro budoucnost. Při laboratorních pracích ovšem nejde jen o očišťování a konzervaci, ale také o provádění různých analýz. Zde se opět vracíme k interdisciplinaritě tohoto oboru, kdy se za výpomoci řady dalších kolegů a vědních disciplín snažíme ze získaných nálezů a dat vytěžit maximum dalších informací. V rámci laboratorních cvičení tak studenti po letních terénních výzkumech získaný materiál zpracovávají, popisují, evidují, prochází kurzem na konzervaci kovových předmětů a tak dále. Zkrátka pracují s tím materiálem, jež si většinou ze země sami vykopou. Jde o velmi komplexní proces.

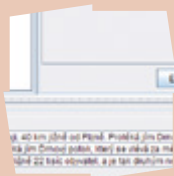
Jazykověda

doc. PhDr. Ondřej Pešek, Ph.D.

Pochází z Klatov. Vystudoval Pedagogickou fakultu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích v oborech francouzský jazyk a latinský jazyk. Doktorské studium v oblasti románské jazykovědy absolvoval na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně roku 2005, jeho disertace získala cenu Prix Gallica za nejlepší doktorskou práci v oboru francouzský jazyk a literatura v daném studijním období. V roce 2012 se habilitoval v oboru románské jazyky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Působí na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity, a sice v oddělení francouzské filologie při tamním Ústavu romanistiky, jehož byl dlouholetým ředitelem. Od roku 2019 je děkanem téže fakulty. Patří mezi přední odborníky na textovou lingvistiku, textovou syntax a sémantiku současné francouzštiny, zabývá se rovněž otázkami jazykových změn a vývojem francouzské skladby. Mimo jiné se široce specializuje na možnosti využití počítačových nástrojů pro jazykovědný výzkum. Je členem Kruhu moderních filologů, působí ve vědeckém výboru časopisu *Écho des études romanes* a je jednatelem Pražského lingvistického kroužku. V letech 2001–2004 absolvoval studijní a vědecké stáže na Faculté des Sciences Humaines et Sociales – Sorbonne v Paříži. Roku 2014 obdržel francouzské státní vyznamenání Řád akademických palm, stupeň Rytíř, za zásluhy o šíření francouzského jazyka a francouzského kulturního dědictví.

prof. PhDr. Alena Jaklová, CSc.

Narodila se v jižních Čechách. Vystudovala bohemistiku, germanistiku a společenské vědy, docentkou se stala roku 1988 a profesorkou v oboru český jazyk roku 2007. Většinu svého profesního života strávila na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, kde v současnosti pracuje na Ústavu česko-německých areálových studií a germanistiky, jehož je ředitelkou. Má akademické zkušenosti i z německých univerzit – v letech 1994–1998 působila na Filozofické fakultě Rýnské Friedrich-Wilhelmovy univerzity v Bonnu, v letech 2001–2004 na Univerzitě v Pasově. Oblasti její profesní specializace jsou slovtvorba, stylistika a nauka o textu, textová lingvistika, teorie verbální komunikace a interkulturní komunikace. Výsledky své badatelské činnosti publikuje v Česku a Německu, je autorkou osmi vědeckých monografií a více než stovky kapitol v odborných knihách či studiích a článků. Kromě vědy se orientuje také na pedagogickou činnost, zejména v 90. letech napsala a vydala řadu učebních textů věnujících se jazykové komunikaci, textové lingvistice nebo výuce češtiny pro cizince.

Ondřej Pešek

**Současný jazykovědný výzkum:
Nové obzory, nové výzvy — 77**

**Zajímáme se o to, co je „za“ tou zdánlivou
banalitou, že mluvíme (rozhovor) — 90**

Alena Jaklová

**Jak se dělá projekt aneb
Od tradice k budoucnosti — 92**

**Odborníků, kteří hovoří německy,
se dnes nedostává (rozhovor) — 101**

Současný jazykovědný výzkum: Nové obzory, nové výzvy

Ondřej Pešek

K čemu je jazykověda?

Ve vědě je obvyklé, že lidé mimo vědeckou komunitu mají o náplni a charakteru výzkumné práce v konkrétním oboru poněkud zkreslené představy. O jazykovědě pak toto platí dvojnásob: obecné mínění o tom, čím se jazykovědci zabývají a jaké jsou výsledky jejich práce, mají s reálným stavem jen velmi málo společného. Lidé totiž často ve svém přístupu k vědeckým oborům vycházejí z toho, že poznání nějakého předmětu by mělo přispět ke zdokonalení způsobu, jakým tento předmět slouží ke zvyšování lidského blaha. Jinými slovy: poznám-li fungování buňky, budu moci na ni nějak působit, aby se chovala podle mých představ (aby dlouho žila, či naopak brzy zemřela), poznám-li lépe silové působení částic ve hmotě, budu moci lépe využít jejího energetického potenciálu, poznám-li lépe fyziologii svalů a kloubů, budu moci navrhnout způsob, jak rychleji a lépe běžet.

A tak i na jazykovědu, odborným termínem lingvistiku, bývá nahlíženo skrze její potenciál vylepšit, napravit či prakticky využít předmět, který zkoumá. V očích veřejnosti se tudíž určitému uznání dostává těm disciplínám, které nějak k vylepšení směřují. Je žádoucí dobře vyslovovat – pěstujeme tedy ortoepii; měli bychom správně psát – věnujme pozornost ortografii; je důležité elegantně se vyjadřovat – dbejme na bohatost slovní zásoby; pro praktický život je nezbytné se co nejlépe a co nejrychleji naučit cizí jazyk – ceňme praktickou znalost nemateřského jazyka. Můžeme si všimnout, že všechny tyto složky směřují k hledisku správnosti, normativnosti či k ideálu estetickému – a školní praxe výuky mateřského jazyka tento rozměr jazykovědy jen podtrhuje a zvýrazňuje. Zdálo by se tedy, že jazykovědu provozujeme proto, abychom správně intonovali, abychom věděli, kde psát tvrdé či měkké y/í, abychom uměli sestavit květnaté souvětí nebo abychom navrhli lepší a účinnější metody k učení se cizímu jazyku. Pokud by ovšem neexistovala tato vazba na praktická využití, jazykověda by zcela ztrácela smysl: vždyť jazyk v běžné komunikaci, oproštěné od přísných normativních a estetických nároků, je něco, co každý bezpečně zná. Zdravý a intelektově normální člověk přece snadno a přirozeně mluví svým mateřským jazykem a žádných vnějších znalostí o povaze jazyka k tomu nepotřebuje.

Paradoxně je však tato „prožívaná samozřejmost“ jazyka jedním z hlavních předmětů současného jazykovědného výzkumu. Teorii totiž nejde o definici správnosti či vyjadřovací elegance, ale o to popsat, co je jazyk, jaké jsou jeho strukturní vlastnosti a jak funguje ve vztahu k lidským poznávacím schopnostem. Ne že by se jazykověda problematikou normativnosti a správnosti vůbec nezabývala, tato oblast však tvoří jen malý a málo významný výsek aplikací výsledků lingvistického bádání. Jazyk jakožto fenomén je entitou neobyčejně složitou a mnohvrstevnatou, která má přesah

do mnoha oblastí lidské činnosti. Proto i jazykověda má spoustu přesahů do jiných vědních oblastí, ovšem její jádro představují v současnosti především ty badatelské okruhy, které se snaží najít odpověď na otázku, co stojí za jazykovou schopností člověka. Lingvisté tedy zjišťují, jakým způsobem jazykové struktury souvisejí s ostatními poznávacími mechanismy lidského mozku, jaké mají tyto jazykové struktury vlastnosti, z čeho se skládají, jak vznikají a k čemu slouží.

Někdy jsem užil výrazu jazyková struktura. Výraz můžeme chápat slabě terminologicky jako různě komplexní útvar stavby jazyka, ovšem je třeba ještě připojit jedno zásadní upřesnění. Jazykové struktury, které my jakožto lidé se schopností řeči produkujeme, jsou charakterizovány tím, že nesou význam. Opět jde o jev na první pohled banální – vždyť přece rozumím tomu, co mi druhý říká, či tomu, co svou řečovou činností míním já sám. Ona banalita je však jen zdánlivá, neboť teoretické uchopení významu, způsob jeho jazykového ztvárnění či otázka vyvstávání významů ve vědomí lidí jsou jedním z klíčových témat moderní jazykovědy, filozofie, a dokonce i informatiky. Ať už ovšem význam chápeme jakkoliv, nikdy jej ve svém uvažování nedokážeme odpoutat od jazykových struktur, které jej nesou či, užijeme-li poněkud radikálnější formulace, které jsou významem.

Jazyk tedy můžeme velmi obecně definovat jako schopnost lidí vytvářet významové struktury různé složitosti, tyto struktury komunikovat navenek (typicky mezilidsky) a interpretovat je. V současné době existuje velké množství teorií, přístupů a metod ke zkoumání jazyka, jejich, byť jen schematické, představení by vydalo na tlustou knihu. Pokusím se tedy věc co nejvíce zjednodušit a postupy jazykovědného bádání načrtnout jen v nejzákladnějších obrysech. Budu se dopouštět velkých zjednodušení, ovšem tento úvod je nezbytný proto, abychom pochopili kontext a účel konkrétních výzkumů, které představím ve druhé části tohoto textu.

Zdroje poznání jazyka a směřování současné lingvistiky

Pokud jde o zdroje poznání jazyka, můžeme tvrdit, že současná jazykověda využívá tři hlavní typy zdrojů, přičemž platí, že už samotná volba zdroje poznání výrazně souvisí s aplikovaným teoretickým rámcem.

Prvním z těchto tří základních zdrojů jsou texty, druhým zdrojem jsou reakce mluvčích na stimuly a třetím z těchto základních zdrojů je tzv. introspekce. Pojem text chápeme v jazykovědě širěji, jako produkt užití jazyka konkrétním mluvčím v konkrétní komunikační situaci, přičemž jde jak o projevy mluvené, tak o projevy psané. Co je v textech jakožto produktech řečové činnosti člověka jazykové a co už nikoliv, má neostře hranice. To přirozeně zakládá i neostrost hranic jazykovědy, která z definice zkoumá jazykové aspekty řečové činnosti člověka (je známo, že řečová komunikace je doprovázena mnohými projevy neverbálními: v ústní interakci to jsou gesta či mimika, v komunikaci písemné to může být speciální typografie, emotikony, obrázky).

V případě druhého ze základních zdrojů poznání moderní lingvistiky, tedy reakcí na stimuly, se jazykověda týká v podstatě trojí typ vztahů – jazykové reakce na jazykové stimuly, jazykové reakce na nejazykové stimuly a nejazykové reakce na jazykové stimuly. Centrálním faktorem je zde mluvčí – člověk – v celé své tělesnosti. Lingvistika se tak prolíná s kognitivními vědami či neurovědami, přičemž na základě metod psychologického či neurologického výzkumu (např. eye-tracking, počítačová tomografie, magnetická rezonance) se usuzuje na vlastnosti jazyka ve vztahu ke kognitivní výbavě jedince.

Introspekce neboli sebezpozorování spočívá v tom, že mluvčí sám na sobě zkoumá, jak užívá a prožívá jazyk. Typicky se tato metoda uplatňuje při analýze mateřského jazyka, kdy mluvčí na základě své kompetence „rodilého mluvčího“ hodnotí gramatickou či situační přijatelnost testovaných jazykových struktur.

Z povahy zdrojů poznání jazyka i z povahy jazyka samotného můžeme v rámci současného výzkumu vysledovat tři hlavní směry úvah, které chápeme jako určité dominantní póly vědeckého zájmu určující koncepci konkrétního bádání. V praxi přitom platí, že tyto směry se přirozeně prolínají a vzájemně ovlivňují.

První směr zájmu lze charakterizovat důrazem na pojetí jazyka jakožto schopnosti lidské mysli. Jazyk je v tomto pojetí souborem biologicky podmíněných principů, podle nichž se základní významové prvky (též biologicky podmíněné) spojují do komplexních celků. Druhý směr zájmu pak klade důraz na poznání a modelování strukturních vlastností textů. Vychází z předpokladu, že na základě poznání těchto vlastností můžeme usuzovat na podstatu jazyka, neboť veškeré strukturní prvky jazyka se realizují v textu. A konečně třetí z těchto směrů zdůrazňuje antropologicko-sociální rozměr řečové činnosti. Je založen na tvrzení, že užití jazyka je úmyslný akt, který mění stav mezilidských vztahů (míněno velmi obecně).

Tolik tedy úvodem. Rozlišili jsme, co je hlavním předmětem současného jazykovědného bádání a co je jen jeho podružným, vedlejším produktem. Představili jsme si základní teoretická a metodologická východiska vědecké činnosti v oboru a nyní si můžeme uvést příklady konkrétních výzkumných prací. Ukázky se budou dotýkat jen malého výseku badatelských výzev současnosti – konkrétně využití počítačových nástrojů pro analýzu produktů řečové činnosti. Jak vidno, tyto výzkumy se situují do sféry druhého ze tří výše zmíněných pólů – popisu a modelování strukturních vlastností textů.

Současné výzkumy – texty, významy, počítače

Počítače dnes pronikly do všech sfér lidské činnosti a ani jazykověda není výjimkou. Možnost převést texty do elektronické podoby a následně je počítačově zpracovávat otevřela pro jazykovědu nové obzory a výrazně prohloubila její spolupráci s výzkumem umělé inteligence. Počítače jsou skvělým nástrojem pro badatele, který jejich pomocí dokáže jazykové struktury lépe poznávat a modelovat. Počítač má totiž oproti lidskému analyzátoru několik zásadních výhod. Za prvé umožňuje rychlé a přesné zpracování velkého množství dat. Ve zlomku sekundy projde miliony slov, vět a textů, rychle nalezne, co potřebujeme, ve svém hledání se nesplete, nic nepřehlédne a jen tak se neunaví. Manuální procházení textů, při nichž lingvisté sami pročítali stovky řádek textů a výsledky přepisovali do papírových kartoték, jsou dnes již minulostí. Počítačové aplikace dále využíváme k anotaci (tedy opoznámkování) zkoumaných textů. Badatel si podle svých potřeb vytvoří anotační schéma, to aplikuje na konkrétní text (ať už automaticky, nebo manuálně) a dále využívá. Snadno pak pomocí rešeršních a statistických nástrojů vyhodnotí, jaké je v daném textu zastoupení sledovaných struktur, jaká je jejich formální povaha a distribuce. Třetí z výhod počítačových nástrojů, kterou zmíníme, je možnost zajímavých a kvalitních zobrazovacích metod. Počítač dokáže jazyková data prezentovat ve formě přehledných grafů, funkčně pojatých obrázků či dokonce 3D animací.

Úvodem je třeba upřesnit jeden klíčový termín, který se v souvislosti s počítačovou lingvistikou často užívá – termín *korpus*. Zcela nejobecněji znamená korpus soubor textů, který jazykovědec analyzuje, ať už za použití počítače, či nikoliv. V rámci počítačové lingvistiky se výrazem korpus nejčastěji míní velké reprezentativní korpusy (typu Český národní korpus, British National Corpus), které obsahují miliardy slov napříč anotovanými texty rozličných žánrů a které jsou vybaveny pokročilými rešeršními aplikacemi. Takto pojatý a stále rozšiřovaný korpus zachytává významnou část **úzu** a umožňuje snadno a rychle ověřovat výskyty nějaké konstrukce v jazyce. Díky své rozsáhlosti a reprezentativnosti poskytují tyto korpusy objektivní doklady, na jejichž základě je možné formulovat zobecňující závěry o jazykovém systému. Vedle těchto velkých korpusů však dnešní kvantitativní lingvistika v čím dál větší míře využívá i menších, žánrově či jinak

vymezených souborů textů, sestavených vždy jednotlivě pro každou konkrétní analýzu. Jestliže analýzy **morfologických** struktur či analýzy nově vznikajících slov a slovních spojení spíše využívají velké reprezentativní korpusy, v případě analýz textových významů a textových témat je vhodné pracovat s korpusy menšími, sestavenými za účelem konkrétní analýzy. V praxi je tedy pro badatele vždy tím zásadním výchozím úkonem analýzy volba a sestavení korpusu. Následuje výběr počítačného nástroje, tedy programu, jehož funkcionality umožňují provádět požadované rešeršní, statistické a zobrazovací úkony. V současné době je nabídka těchto nástrojů široká a výběr konkrétního nástroje záleží na tom, jaké jevy chce badatel sledovat a analyzovat.

Sémantika korpusů – François Rastier, láska a manželství

Dá se říci, že korpusové analýzy formálních struktur (morfologických či **syntaktických**) již patří k zavedené metodologické výbavě moderní lingvistiky, ovšem v poslední době se velmi dynamicky rozvíjí výzkum struktur významových. Jak už jsem uvedl výše, otázka vědeckého uchopení jazykového významu je nesmírně složitá, stále nedořešená a existuje mnoho různých teorií, jak význam pojímat a modelovat.

Jedním z přístupů k analýze významu je teorie interpretační **sémantiky**, kterou v duchu kontinentální tradice rozvíjí ve Francii profesor François Rastier. Pro nás je tato teorie zajímavá tím, že slouží jako základ pro počítačem asistované analýzy významů. Rastierova teorie předpokládá, že významy jsou čistě jazykovými entitami, které se vytvářejí a dotvářejí v konkrétních textech, mimo ně mají pouze existenci potenciální. Vznik významu v textu je podmíněn a řízen souvýskytem významových jednotek v rámci daných textových entit. Významy jsou navíc specifické ve vztahu k žánrům a diskurzům – příslušnost textu k vyšším textovým souborům spoluurčuje způsob, jakým je význam jazykových struktur v rámci textu vytvářen. Textové významy pak mají tendenci se seskupovat do celků, které bychom mohli nazvat témata či, pokud chceme podržet rastierovskou terminologii, sémické molekuly. Tato témata představují určité nápadné významové linie v textu, tyto linie spolu interagují, a tak vytvářejí složitou hierarchizovanou síť vztahů. Počítačové programy, které jsou pro potřeby textové analýzy vyvíjeny, dokáží souvýskyty významových prvků přesně lokalizovat a propočítat – díky tomu jsou pak tvrzení o vzájemných významových vlivech objektivně doložena. Pokročilé statistické nástroje umožňují odhalit dominantní významové linie, přičemž další rešeršní funkcionality jednotlivých programů pomohou určit, jaké významové struktury se do konkrétní linie řadí. Počítače jsou v tomto typu výzkumu zcela nezastupitelné. Nejen proto, že mají zabudované nezbytné statistické a rešeršní algoritmy, ale zejména proto, že tyto výpočty a rešerše dokáží provádět na velkých a proměnlivých korpusech textů – přestože badatel výpočty sám ovládá a byl by je při troše trpělivosti schopen provést i sám, nikdy by manuálně nedokázal shromáždit vstupní data či libovolněkrát opakovat různé typy rešerší.

Zajímavým způsobem ilustrují tento typ analýz výzkumy výše zmíněného F. Rastiera. Ten v rozsáhlém korpusu francouzských románů studoval distribuci významových rysů v rámci dvou protikladných témat typických pro studovaný žánr: „manžel“ a „mileneček“. Zde je třeba upřesnit, že obě entity, „manžel“ a „mileneček“, jsou pojímány nikoliv jako slova jazyka, nýbrž jako významové sféry textu (můžeme je souhrnně označit jako „Manželství“ a „Láska“), přičemž opoziční vztah mezi nimi není předem daný a neměnný, ale ustavuje se v textech konkrétního korpusu. Podstatné je, že obě významové sféry k sobě váží sféry jiné, z podstaty věci rovněž kontrastní. Konfiguraci těchto významových vztahů můžeme vidět v následující tabulce:

Manželství	Láska
tělo	duše
veřejnost	soukromí
peníze	sláva
klid	štěstí
přežívání	život
zdravý rozum	pobláznění
venkov	Paříž
obchod	vášeň
drobné peníze	drahokamy
mlčení	hovor
...	...

Tab. 1. Korelace izotopii v korpusu francouzského románu (F. Rastier, 2011).

Dané vztahy můžeme chápat jako tzv. korelace (souvztažnosti) izotopií – pod pojmem izotopie rozumíme místa v textu patřící ke stejné významové doméně (ekonomické, geografické, emoční, gastronomické apod.). Podrobnější výzkumy ukazují, že tyto korelace jsou charakteristické pro literární diskurz, který, na rozdíl od diskurzu vědeckého, umožňuje mnohost izotopií. Jinými slovy, bude-li geograf psát vědecký článek o místopisu Francie, bude v něm kontrast mezi Paříží a venkovem uchopen na základě geografických „faktů“, přičemž jakákoliv korelace tohoto geografického kontrastu s jinými doménami (např. emoční, vztahovou aj.) by byla nepřipustná.

Rastierovy výzkumy jsme si krátce představili proto, že na základě některých principů jeho teorií jsou vyvíjeny aplikace pro počítačový výzkum jazyka, zejména jde o princip textové a žánrové ukotvenosti významu a s tím související princip pojetí významu jakožto entity kontextové. Tyto a další výzkumy daly ve frankofonním prostředí vzniknout přístupu, pro který se vžil název textometrie. Za použití počítačových nástrojů se provádějí kvantitativní šetření v rámci menších, žánrově vymezených korpusů, sestavených vždy za účelem konkrétní analýzy.

Textometrie a francouzští prezidenti

Uvedme si nyní tři krátké ukázky počítačem asistovaných analýz textu, které vycházejí z výše zmíněných principů francouzské textometrické tradice, rozvíjené na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v rámci jejich výzkumných center. Ukázky budou jen velmi rámcové, neboť jejich účelem je uvedení do možností současného výzkumu v této oblasti.

První ukázka se bude týkat kvantitativního zpracování textových dat. Na konkrétním korpusu si předvedeme možnosti současných počítačových nástrojů pro výzkum významových specifik textů. Pro demonstraci využijeme databázi novoročních projevů francouzských prezidentů **páté republiky**, která je dostupná v aplikaci TXM (viz s. 83). Texty těchto projevů můžeme považovat za korpus, který je úzce žánrově vymezený. Jedná se o politický diskurz se specifickým účelem: prezident republiky se obrací ke všem občanům své země při slavnostní a primárně nepolitické příležitosti. Tento rozměr novoročních projevů dává prostor pro vyjádření spíše osobnějších, obecně lidských témat,

Pátá Francouzská republika

Nazýváme tak ústavní systém Francouzské republiky, který vešel v působnost 5. října 1958 a platí dodnes.

Lexikologie / Lexikální

Termínem *lexikologie* označujeme oblast jazykovědy zabývající se slovní zásobou jazyka. Zaměřuje se na formu, význam a užívání slov v jazyce a v textech.

ovšem prezident republiky je přece jen výsostně politická osoba, zvlášť ve francouzském systému. A tak se do prezidentského projevu nutně promítá aktuální politická agenda, typicky formou bilance minulého a předsevzetí budoucího. Lze tedy očekávat, že se obě tematické linie protnou: osobní vztahy na úrovni „já, prezident“ – „vy, francouzští občané“ budou konstruovány na pozadí konkrétní politické akce.

Komputačním nástrojem, jehož pomocí budeme korpus analyzovat, je program TXM (<http://textometrie.ens-lyon.fr/?lang=fr>). Program je vyvíjen týmem vedeným odborníky z francouzského Lyonu a svými funkcionalitami vyhovuje zaměření našich analýz. Jde o typický textometrický nástroj, který dokáže kalkulovat specifika žánrově vymezených a vnitřně členěných korpusů. V programu TXM pro účely naší analýzy využijeme zejména tři nástrojů: výpočet **lexikálních** specifíků (Spécificité), hierarchická vzestupná klasifikace (CAH – Classification Ascendante Hiérarchique) a faktorová analýza korespondencí (AFC – Analyse Factorielle des Correspondances). Tyto nástroje slouží k porovnání a roztřídění jednotlivých částí korpusu na základě jejich lexikálních, morfologických či syntaktických profilů. Umožňují tak pomocí matematických výpočtů seskupit texty korpusu do jednotlivých zón, které se vyznačují nějakou společnou statisticky významnou vlastností. Program pak výsledky výpočtů zajímavě graficky zobrazí, přičemž povahu těchto zobrazení je možné variabilně nastavit. Korpus, který je součástí verze 7. 9. programu TXM, obsahuje celkem 53 prezidentských projevů z let 1959–2012. V tomto období svůj mandát vykonávali Charles de Gaulle (1959–1969), Georges Pompidou (1969–1974), Valéry Giscard d'Estaing (1974–1981), François Mitterrand (1981–1995), Jacques Chirac (1995–2007), Nicolas Sarkozy (2007–2012).

Tabulka na straně 84 představuje lexikální specifika textů korpusu, členěného podle autorů projevů (tedy podle jednotlivých prezidentů). Zásadním parametrem metody je, že frekvenční lexikální anomálie textu kalkuluje relativně, to znamená, že statistické výpočty vyšetřují jednotlivé části korpusu zvlášť a míru lexikálních specifíků těchto částí stanoví vůči sobě navzájem. Výsledkem metody je zjištění, jaký lexikální profil dané části korpusu zakládá specifikum této části oproti textům ostatním. Výpočet bere v úvahu všechna **lemmata** celého korpusu, největší výpovědní hodnotu mají ale první pozice nejvíce (popř. nejméně) specifických lemmat pro každou část korpusu. V tabulce uvádíme třicet nejvíce specifických lemmat pro každou část korpusu (části jsou nazvané jmény prezidentů).

Lemma

V korpusové lingvistice termín *lemma* označuje souhrn všech tvarů určité slovní jednotky reprezentovaný jejím základním slovníkovým tvarem.

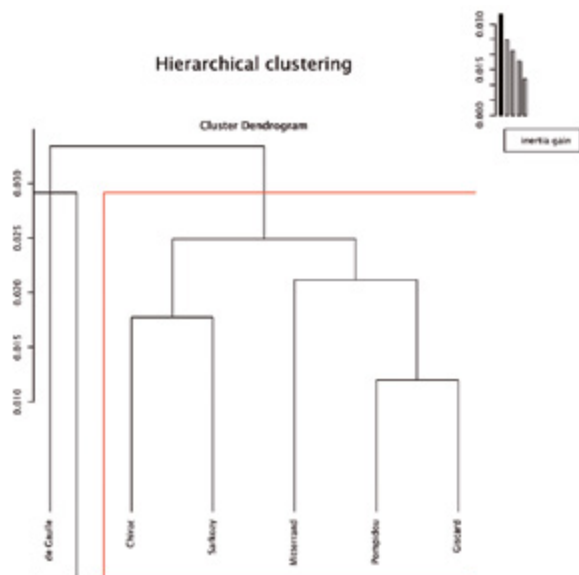
de Gaulle	Pompidou	Giscard	Mitterrand	Chirac	Sarkozy
Algérie	nier	votre	on	solidarité	urgence
coopération	hausse	vous	Chers	emploi	crise
développement	personne	vœu	Compatriotes	avenir	protéger
but	pouvoir	bonheur	droit	projet	avoir
scientifique	situation	Français	Europe	mondialisation	je
économique	Gaulle	adresser	Nouvel	ambition	cher
algérien	hiver	unité	aimer	croissance	financier
point	mal	souhaiter	nôtre	atout	faire
technique	général	liberté	États-Unis	changer	compatriote
arriver	familial	ami	inspirer	nouveau	devoir
États	apporter	président	Koweït	mobiliser	notre
français	prix	leur	Nations-Unies	école	défi
peuple	suffire	rencontrer	Strasbourg	dynamisme	éprouver
intérieur	vous	exprimer	désarmement	violence	risquer
rapport	autosatisfaction	fraternité	moi	cohésion	penser
fait	bien-être	difficulté	inflation	respect	face
part	neige	année	attendre	compatriote	imposer
progrès	refaire	France	An	ouvrir	préserver
nation	vanité	français	montrer	patrimoine	réforme
doute	Françaises	monde	pauvreté	euro	mon
ardeur	réaliser	cellule	Communauté	valeur	François
essor	apprendre	gaieté	profit	Nation	grâce
fécond	quelque	ton	chômage	service	agir
régime	actuel	simple	faim	exigence	éviter
Asie	favor	santé	Liban	créer	modèle
univers	votre	soir	oppression	public	relever
détente	autoroute	fête	Sécurité	Europe	sauver
national	guetter	penser	terrain	notre	engagement
mesure	inquiet	problème	former	métropole	perdre
puissance	visite	département	structure	société	davantage

Tab. 2. Lexikální specifika korpusu Vœux présidentiels.

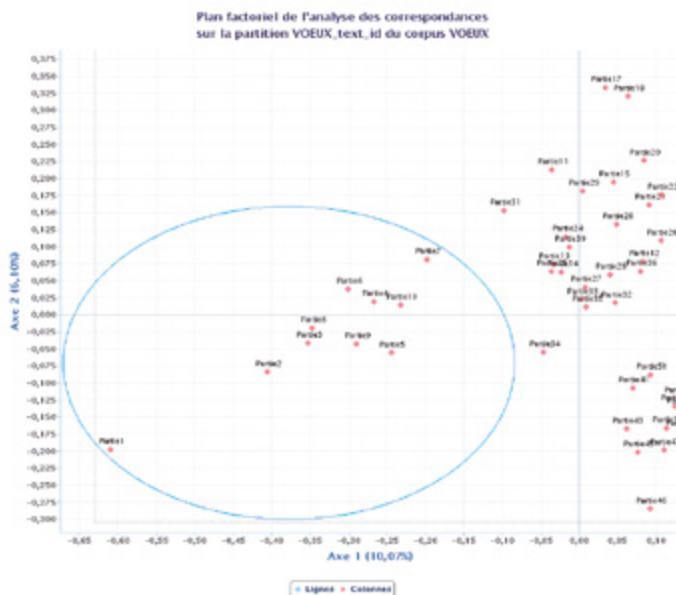
S určitou mírou zjednodušení lze říci, že lemmata jsou indikátory témat, kterými se jednotliví prezidenti ve svých projevech zabývali. Frekvenční specifika tak ukazují na to, čím byl ten či onen soubor projevů tematicky charakteristický oproti projevům jiným. Jak můžeme vidět, v novoročních projevech se odráží jak vnitřní i vnější politická situace doby, tak i osobnost konkrétního prezidenta, který k této situaci zaujímá nějaké stanovisko.

Není tedy překvapující, že v projevech Charlese de Gaulla se jako výrazné téma objevuje *Alžírsko* (*Algérie*), de Gaulle také často odkazuje na uvolnění vztahů mezi Východem a Západem v 60. letech (*détente*) či tematizuje velmocenské postavení Francie (*puissance*). Oproti tomu novoroční projevy prezidenta Georgese Pompidoua méně reflektují politiku a jsou více provázány s obecně lidským prožíváním příchodu nového roku – příznakem toho jsou slova jako *sníh* (*neige*), *zima* (*hiver*), *rodinný* (*familial*). Do tohoto osobně-rodinného ladění spadá i lemma *zvýšení* (*hausse*). Jedná se sice o téma ekonomické – jde o zvyšování cen zboží –, ovšem prezident Pompidou téma uchopil ve vztahu k životu běžné francouzské domácnosti. Obecněji a méně konkrétně politicky pojaté jsou i projevy prezidenta Giscarda, ten ale na rozdíl od Pompidoua výrazněji tematizuje „vysoké“ hodnoty jako *svoboda* (*liberté*), *bratrství* (*fraternité*), *jednota* (*unité*), *štěstí* (*bonheur*). Velmi specifické jsou projevy Françoise Mitterranda, v nichž oproti ostatním prezidentům tematicky jasně dominují zahraničně-politická témata, jednak světová (*Libanon*, *Spojené státy*, *Kuvajt*, *OSN*, *Rada bezpečnosti*), jednak evropská (*Evropa*, *Štrasburk*, *Evropské společenství*). V projevech Jacquese Chiraca se zase více odráží jeho pojetí politiky a uspořádání světa. Na straně jedné je zde vnější změna, charakterizovaná procesem globalizace (*mondialisation*), na niž francouzská společnost musí nějak reagovat, a víme, že pro Francouze, kteří silně lpějí na své „*exception française*“, je představa rozmělnění v globální kultuře, ekonomice a společnosti velmi těžko stravitelná. Prioritní otázky vnitřní politiky jsou pak v Chiracově pojetí charakterizovány slovy *solidarita* (*solidarité*), *soudržnost* (*cohésion*), jako protipól tématu *násilí* (*violence*), které je tak poprvé nastoleno jako problém francouzské společnosti, se objevuje *úcta* (*respect*), ve stejné pozitivní linii jako *úcta* se situuje téma *škola* (*école*). I v Chiracových projevech je reflektována aktuální vnější politika (*Evropa*, *euro*). Velmi specifické jsou lexikální profily projevů prezidenta Sarkozyho. Odráží se v nich téma finanční krize (*crise*, *financier*), jejíž příchod, jak víme, výrazně zkomplikoval prezidentovy reformní plány. Sarkozyho projevům pak dominuje akční slovník – *naléhavost*, *výzva*, *reforma*, *jednat*, *konat*, *muset* (*urgence*, *défi*, *réforme*, *agir*, *faire*, *devoir*) –, v jehož rámci prezident vystupuje jako hlavní činitel (specifické lemma *já – je*), který Francouze krizí provede a který je před jejími neblahými důsledky ochrání (*chránit*, *bránit* – *sauver*, *protéger*). Zajímavě se na lexikálních specifikách Sarkozyho projevů ukazuje změna politického systému – aby se Francouzi vyhnuli tzv. *kohabitaci*, tedy stavu, kdy prezident a předseda vlády pocházejí každý z jiné strany politického spektra, byly počínaje rokem 2002 časově harmonizovány volby a mandáty prezidentské a parlamentní. Předseda vlády je tak prezidentem jmenován se začátkem prezidentova volebního období, čímž se výrazněji propojuje agenda prezidentská a vládní. V Sarkozyho projevech tak nacházíme specifické slovo *François*, což je vlastní jméno předsedy vlády Françoise Fillona – Nicolas Sarkozy jej jmenuje jako podřízeného spoluaktéra svých prezidentských činů.

Výše jsem zmínil, že počítačové nástroje poskytují lingvistům zajímavé zobrazovací možnosti. Jednou z těchto možností je již zmíněná metoda vzestupné hierarchické klasifikace (CAH), která umožňuje seskupovat texty korpusu podle příbuznosti konfigurace jejich lexikálních struktur. Výpočet, jehož detaily zde nemáme prostor rozebírat, nebere v úvahu prosté frekvenční charakteristiky, ale širší vlastnosti kontextové. Výsledek výpočtů je zobrazen formou stromového grafu,

Obr. 1.
Vizualizace CAH
korpusu Vœux
présidentiels.

Obr. 2.
Vizualizace AFC
korpusu Vœux
présidentiels.

kdy způsob větvení ukazuje na blízkost lexikálních profilů textů. Z **obr. 1.** vidíme, že texty projevů Charlese de Gaulla figurují na samostatné větvi, což znamená, že jejich charakteristiky jsou významně odlišné od ostatních textů. Zbýlé texty korpusu pak „vyrůstají“ ze stejné větve, ale dále se seskupují. Vidíme, že příbuzné profily mají texty Giscardovy a Pompidouovy (umístěné jako výhonky jedné společné větve), stejně tak vyšší míru podobnosti mezi sebou vykazují texty projevů

Jacquese Chiraca a Nicolase Sarkozyho. Texty prezidenta Mitterranda jsou pak v rámci téže stro-
mové linie na samostatné větvi.

Statistických metod (AFC nebo CAH) může být využito při stanovování autorství textů. Udělej-
me jednoduchý experiment. Celý korpus rozdělíme na 53 částí, kdy jeden projev = jedna část korpu-
su (korpus tedy dělíme na jednotlivé texty bez ohledu na autorství), a na toto dělení aplikujeme me-
todu faktorové analýzy korespondencí (AFC). Výsledný graf rozmístí texty do prostoru podle osy x
a y. Na **obr. 2.** pozorujeme, že texty 1–10 se čistě na základě svých objektivních statistických vlast-
ností sdružují do téže části grafu. Následně ověříme, že všechny tyto texty jsou projevy jedné oso-
by – Charlese de Gaulla.

Graf na **obr. 2.** byl vytvořen na základě výpočtu specifík slovníkových. Současné programy však
umožňují kalkulovat i specifika morfologická (např. frekvence slov téže gramatické třídy) nebo syn-
taktická. Pokud zkombinujeme výpočty těchto specifík různého typu a přeneseme je na graf, budou
naše závěry o příslušnosti textů do téhož seskupení (např. autorské) ještě přesnější.

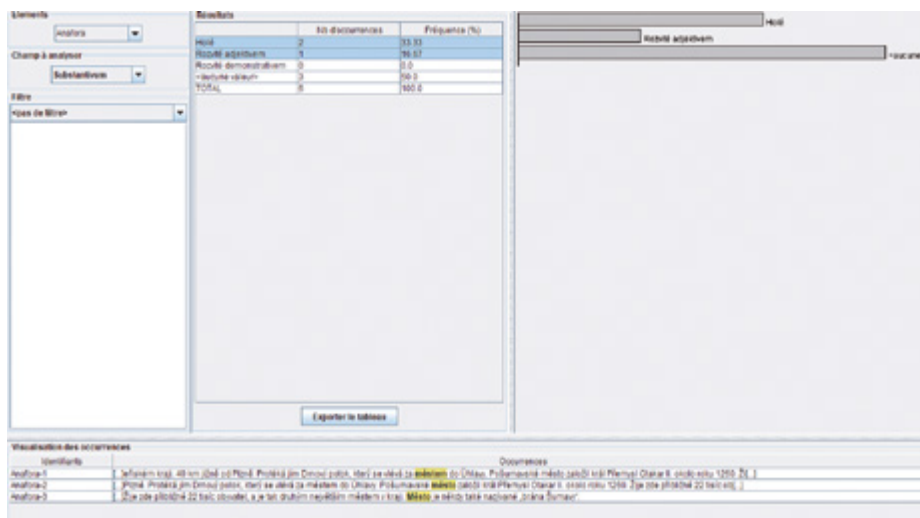
Uvedené příklady výzkumných prací se týkaly kvantitativních analýz textů prováděných za po-
moci počítače. Je třeba zdůraznit, že tyto analýzy nejsou samoúčelné. Jejich význam spočívá v tom,
že poskytují vstupní data pro další závěry, které však musejí být činěny v souladu s relevantní lin-
gvistickou teorií textu.

Anotace textových dat

Kromě analýz kvantitativních se další důležité využití počítačů v současné jazykovědě týká anotací
textů. Ty se využívají v případě, že badatel zkoumá nějaký jazykový jev a tento jev potřebuje účelně
registrovat a rychle statisticky vyhodnocovat. Manuální značkování textů je přirozeně možné, ale je
pracnější a v případě velkého množství dat nepřehledné. Navíc se manuální anotace jen těžko sdíle-
jí, předávají dalším osobám a dále upravují, jejich využití je tudíž omezené. Počítačové anotace textů
tyto nedostatky nemají. Současné nástroje umožňují vytvářet vlastní anotační schémata, tato sché-
mata exportovat, postupně dotvářet, zdokonalovat, jednoduchými dotazy zobrazit požadované jevy
v textu a kvantitativně je zpracovat. Nyní si uvedeme opět jen krátkou a velice jednoduchou ukázkou
anotačního schématu a jeho počítačového zpracování. Řekněme si například, že v **textu 1.** budeme
sledovat tzv. koreferenční vztahy. Jako výchozí segment zvolíme vlastní jméno Klatovy (zvýrazně-
no světlým červeným rámečkem) a budeme zkoumat, jaké další výrazy v textu k tomuto segmen-
tu mezivětně odkazují, tj. jsou s ním koreferenční (tyto výrazy jsme pro názornost označili červeně).

Text 1. **Klatovy** jsou město v Plzeňském kraji, 40 km jižně od Plzně. Protéká
jím Drnový potok, který se vlévá za městem do Úhlavy. Pošumavské
město založil král Přemysl Otakar II. okolo roku 1260. Žije zde přibližně
22 tisíc obyvatel, a je tak druhým největším městem v kraji. Město je
někdy také nazývané „brána Šumavy“.

Text nejprve nahrajeme do anotačního programu (nazývá se Analec; <http://lattice.preprod.lamp.cnrs.fr/Telecharger-Analec?lang=fr>) a vytvoříme vlastní anotační schéma. Začneme obecnou ka-
tegorií, kterou nazveme například „Anafora“ (termín pro označení směru koreferenčního vztahu),

Obr. 3.
Vizualizace Koreferenční vztahy –
program Analéc.

a jako podskupinu této anotační kategorie pak můžeme zvolit například kategorie formálních realizací koreferenčních segmentů (tedy těch zažlucených úseků) – „Substantivum (holé, rozvítené apod.)“, „Zájmeno (osobní, ukazovací apod.)“, „Adverbium (místní, časové apod.)“, „Slovesná koncovka“ atd. V anotaci pak jednotlivé segmenty textu přiřadíme k námi vytvořeným kategoriím. Na **obr. 3.** pak můžeme vidět zobrazení kategorie *Anafora – Substantivum* v programu Analéc. Nejenže nám program ve zlomku sekundy vyhledá všechny segmenty dané kategorie, ale zároveň i statisticky spočítá jejich zastoupení v celém souboru koreferenčních úseků. Další funkcionality programu umožňují koreferenční řetězce atraktivně graficky znázornit.

Principem anotačních projektů je vytváření kategorií, definování vztahů mezi kategoriemi či vytváření klasifikací integračních procesů usouvztažněných kategorií do vyšších celků. Vzhledem k tomu, že jazyk je de facto hierarchizovanou konfigurací kategorií a vztahů mezi nimi, lze v současných programech modelovat a anotovat jakékoliv jazykové struktury (skvělým příkladem výzkumů založených na multidimenzionální anotaci korpusových dat jsou práce týmů J. Panevové a E. Hajičové na Matematicko-fyzikální fakultě UK v Praze). Možné videosekvenční funkcionality současných nástrojů umožňují zachytit i procesuální aspekty produkce a recepce textů člověkem. Dodejme, že morfologické tagování, které známe například z Českého národního korpusu, je též výsledkem automatického anotačního procesu.

Závěrem

Dostáváme se na závěr našeho stručného pojednání o možnostech a výzvách současné jazykovědy. Na začátku jsem zmínil, že v obecném povědomí je jazykověda činností, jejíž výsledky jsou tu od toho, aby nás naučily správně používat jazyk. Nyní je jasné, že možnosti využití jazykovědného výzkumu jsou dnes mnohem širší. Vědecká zkoumání komunikačních procesů a genezí jazykových struktur v mozku poskytují klíčová data pro vývoj umělé inteligence. Bohatě anotované korpusy mohou být pro počítače zdrojem k dalšímu zpracování: mají-li anotační schémata potřebné technické

parametry, čitelné pro počítač, mohou se počítačové neuronové sítě na základě procházení obrovského množství modelů samy učit, jak tyto modely integrovat do svých „umělointeligentních“ kapacit. Poznatky kvantitativní lingvistiky mohou být využity nejen v soudní praxi, ale, jak ukazují výsledky nedávných výzkumů, i při analýze genetického kódu, neboť i ten lze chápat jako strukturu znaků nesoucích nějakou informaci. Poznání komunikačně poznávacích aspektů jazykové činnosti pak napomáhá při léčbě a kompenzaci řečových patologií.

A ještě poslední poznámku na konec. Ať už má jazykověda aplikace jakékoliv, vždy je její prioritou základní výzkum toho, jakým způsobem jazyk používají a prožívají lidé. Počítače jsou pouhými nástroji a je třeba dbát na to, aby se z metodologie výzkumu nestal jeho hlavní cíl.

Použité prameny a literatura

CHOMSKY, Noam. *Jakými tvory jsme?*. Praha: Academia, 2018.

MAYAFFRE, Damon. *Le discours présidentiel sous la Ve République: Chirac, Mitterrand, Giscard, Pompidou, de Gaulle*. Paris: SciencesPo, 2012.

NÉE, Émilie. *Méthodes et outils informatiques pour l'analyse des discours*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2017.

PANEVOVÁ, Jarmila et al. *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2014.

POUDAT, Céline, LANDRAGIN, Frédéric. *Explorer un corpus textuel: méthodes, pratiques, outils*. Louvain-la-Neuve: De Boeck Supérieur, 2017.

RASTIER, François. *La mesure et le grain: sémantique de corpus*. Paris: Honoré Champion, 2011.

ZIKÁNOVÁ, Šárka, HAJIČOVÁ, Eva, VIDOVÁ-HLADKÁ, Barbora et al. *Discourse and coherence: from the sentence structure to relations in text*. Prague: Ústav formální a aplikované lingvistiky, 2015.

Zajímáme se o to, co je „za“ tou zdánlivou banalitou, že mluvíme

Ondřej Pešek

Jaké vlastnosti by měl mít student, který se chce na vysoké škole věnovat jazykovým oborům?

Mám za to, že každý student, nejen ten, který se chce věnovat jazykům, by měl být zvědavý. U jazykových oborů je pak cenná vlastnost mít jazyky rád a skrze onu zvědavost se zajímat o to, co je „za“ užíváním jazyka. Takový student by si měl například klást otázky, co vlastně děláme, když komunikujeme s ostatními lidmi, jaké výrazy volíme a jak tyto výrazy podmiňují význam toho, co chceme sdělit. Jazyk je paradoxně něco, co je pro nás úplně samozřejmé, stejně jako třeba dýchání, ale odpovědi na otázky, jak se jazyk v mysli vytváří, jaké mechanismy umožňují sestavovat a interpretovat věty, ty už tak samozřejmé nejsou. Uchazeč o jazykové obory by se neměl bát zeptat, co je „za“ tou zdánlivou banalitou, že mluvíme.

Zároveň je pro studenty důležitý zájem o kulturu, protože jazyk je také nositelem kulturních hodnot. Mám tím na mysli zejména kulturní hodnoty literární – studium jakéhokoliv jazyka předpokládá, že se s těmito hodnotami student seznámuje. Tento předpoklad lze zjednodušit tak, že student by měl mít rád čtení, že by jej mělo zajímat například to, jak jsou vystavěny básně nebo romány či jak funguje nějaký konkrétní jazykový prostředek v textu. Toto vše totiž ovlivňuje prožitky ze čtení a ze slovesného umění.

Jak moc se liší studium jazyka, pokud chce někdo být učitelem a někdo jiný například tlumočnickem či překladatelem?

Výuka jazyků a tlumočení či překlad patří k aplikacím jazykovědy. Teoretické poznání předmětu

vědeckého studia – v případě jazykovědy jde zpravidla o poznání toho, jak funguje jazyk v komunikaci – nám samo o sobě nijak materiálně neprospívá. Abychom materiálního užitku dosáhli, musíme teoretické poznání aplikovat na nějaký obor praktické lidské činnosti. A tím je například výuka jazyků nebo překládání. Naším cílem pak je tyto činnosti provozovat co neefektivněji, tedy tak, aby nám co nejmenší úsilí přineslo co největší zisk nebo prospěch.

Jak učitelství, tak překladatelství musí být založeno na teorii, každá aplikace je totiž tím lepší, čím dokonalejší je teorie, jež nad tou aplikací stojí. Například rakovinu bude lékař léčit tím lépe, čím lépe zná procesy v lidské buňce. Ve výuce jazyků nebo v překladatelství to funguje stejně: lépe budu učit cizí jazyky a lépe budu překládat, pokud budu dobře znát jazykové struktury a poznávací schopnosti lidského mozku ve vztahu k jazyku.

V současné době bývá u výuky cizích jazyků často zdůrazňován její utilitární aspekt, tedy to, že se má cizí jazyk vyučovat v podstatě s ohledem na prospěšnost nebo užitkovost. Myslím si, že je to v zásadě správně – hlavní je studenta naučit mluvit cizím jazykem, aby věděl, jak ho používat v různých komunikačních situacích, a aby uměl správně jazykově jednat. Nicméně u nás na fakultě připravujeme učitele pro střední školy, ve větší míře pro gymnázia, a to je typ škol, kde výuka není pouze utilitární záležitostí, ale také přípravou k vědě daného oboru. Absolvent oboru učitelství cizího jazyka pro střední školy by tak měl být schopen svým pozdějším žákům představit i vědní základy svého oboru.

Proto musí být učitel vzdělán také jako jazykovědec a literární vědec. Musí být schopen poutavě vysvětlit třeba to, proč jsou si románské jazyky podobné, proč nějaké jazykové struktury vycházejí z latiny, jak se který jazyk v historii vyvíjel či v čem spočívá výjimečnost literární produkce toho společenství, které studovaným jazykem komunikuje. Jde o jakési pomyslné otevření brány do jazykovědy a literární vědy, přičemž maturanti si pak tyto vědní disciplíny mohou zvolit k dalšímu studiu. Komunikační aspekty jazyka jsou sice základní vždy, ale naučit někoho v cizím jazyce jen představit své koníčky a koupit chleba v obchodě, to je pro výuku na střední škole málo. Učitel zkrátka musí být vzdělán a výuku cizích jazyků pojímat i jako činnost směřující k širší kultivaci žákovy osobnosti.

Vrátím se teď k překladatelství a tlumočnictví. Zde je opět podstatné, aby student rozuměl jazykovým strukturám, aby dokázal srovnávat jazyk mateřský s jazykem, do kterého nebo z kterého překládá. Teoretická průprava je zde opět zásadní. Oproti učitelství musí student překladatelství dobře znát počítačové nástroje, jež se v oboru v současné době používají. Důležitá je také orientace v různých dalších oborech lidské činnosti, například v medicíně, právu či ekonomii. Jde totiž o oblasti, kde absolvent často nachází jako překladatel uplatnění. Ovšem pozor, vysokoškolské studium nespočívá ve výuce speciálních termínů z nejrůznějších oborů, ale jde o to studenta naučit zacházet s odbornými složkami cizích jazyků a poučit ho o tom, jak tyto složky v daných jazycích fungují. U překladatelství beletrie je zásadní onen kulturní aspekt, který už jsem zmiňoval. Zdůraznil bych i to, že je mnohdy důležitější zdokonalovat se v jazyce mateřském než drilovat praktickou znalost jazyka cizího. Cit pro mateřský jazyk, nabytý především soustavnou četbou literárních děl, je totiž nesmírně důležitý. Překladateli umožňuje vyjádřit nejrůznější významové nuance neotřelou a kultivovanou formou.

Ve své přednášce se mimo jiné zabýváte počítačovými nástroji, které současná jazykověda využívá. Znamená to, že do budoucna se absolventi jazykových oborů bez znalosti moderních technologií neobejdou?

Ano, je to přesně tak. Dnes to ovšem platí ve všech oborech lidské činnosti. V jazykovědě je to o to specifitější, že nejvyšším projevem lidské inteligence je právě jazyk. Z toho vyplývá, že když dnes někdo navrhuje modely umělé inteligence, musí z jazyka a jeho fungování nezbytně vycházet. Jazykovědné výzkumy jsou v dnešní době velmi úzce propojené s výzkumy informatickými. Poznání, které máme o jazyce a o přirozené jazykové komunikaci, se pak informatici snaží převést do algoritmů a pro počítač srozumitelných zápisů.

Významným propojením počítačů a jazykovědných výzkumů jsou korpusy. Korpusy jsou v zásadě rozsáhlé soubory textů v daném jazyce, které v elektronické podobě představují úžasný soubor dat. Úžasný proto, že v něm můžete provádět celou řadu analýz a dokládat nebo zkoumat množství různých jazykových struktur. Dnes je to základní zdroj pro jazykovědný výzkum, a proto jsou studenti už od počátku vedeni k tomu, aby s korpusy pracovali, aby se do nich naučili správně zadávat dotazy a aby uměli získaná data vyhodnocovat. Další důležitou oblastí využití počítačů jsou nástroje, kterým říkáme anotační. Ty dokáží automaticky zpracovat jevy, které nás zajímají, samy je utřídí podle zadaných parametrů a pak je přehledně zobrazují v tabulkách či grafech. Dříve se všechny jazykové jevy vypisovaly na kartičky, statistiky se počítaly ručně a data se ukládala do kartoték.

Výhody počítačových nástrojů jsou tedy zřejmé, každá taková analýza nás navíc posouvá dál, umožňuje nám klást si další otázky. U nás na fakultě jsme na tento trend reagovali tím, že jsme pro studenty vybudovali speciální učebnu s nejnovějším hardwarovým i softwarovým vybavením, které umožňuje výzkum a výuku úzce propojit.

Jak se dělá projekt aneb Od tradice k budoucnosti

Alena Jaklová

Tento příspěvek pojednává o postupu řešení projektu z oblasti humanitních věd, a to na pozadí konkrétního projektu Ústavu česko-německých areálových studií a germanistiky Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (FF JU).

Tento mezinárodní projekt se nazýval *Aus der Tradition in die Zukunft. Das sprachlich-literarische Erbe Ostbayerns und Südböhmens als Fokus universitärer Zusammenarbeit / Od tradice k budoucnosti. Jazykově-literární dědictví Východního Bavorska a jižních Čech jako fokus univerzitní spolupráce* a byl řešen v Programu přeshraniční spolupráce Česká republika – Svobodný stát Bavorsko. Akademickými pracovníky Ústavu česko-německých areálových studií a germanistiky FF JU jej řešili společně s pracovníky Katedry německé lingvistiky Filozofické fakulty Univerzity Pasov, a sice v období od začátku září 2016 do konce srpna 2019.

V úvodu je nutno zdůraznit, že akademickými pracovníky nejsou „jen“ vysokoškolští učitelé, kteří odučí a mají volno. Naopak, příliš nepřeháním, když uvedu, že tito lidé nemají volno nikdy. Současně jejich pracovních povinností je totiž vedle výuky rovněž vědecko-výzkumná činnost. Konkrétně to obnáší neustálé studium, nutnost zabývat se do hloubky konkrétním odborným tématem a publikovat o něm. A to nikoliv v libovolných tištěných médiích, nýbrž v odborných časopisech, sbornících a kolektivních monografiích, které jsou pokud možno zařazeny v uznávaných světových specializovaných (licencovaných) databázích. Anebo mohou psát knihy sami či řešit různé projekty. Takže i když akademickými pracovníky právě nepíší, určitě o svém tématu přinejmenším přemýšlejí a na psaní se připravují.

Z uvedeného výkladu vyplývá, že zabývat se řešením projektu a zjištěné výsledky projektového výzkumu poté publikovat, to jsou činnosti náležející nejenom do ústavů Akademie věd České republiky, ale také na vysoké školy.

Jak tedy zahájit proces, který zde nazýváme „řešení projektu“? Aby celá situace nebyla příliš jednoduchá a abychom všechny fáze tohoto procesu mohli dokumentovat na výše uvedeném projektu, zabýváme se zde projektem mezinárodním. V tom případě je totiž celá situace ještě o něco složitější.

Prvním krokem je nalezení vhodného **zahraničního partnera**. Ten by měl mít obdobné, ne-li stejné zájmy jako my. Spolu s ním je pak možno začít uvažovat o odborném tématu, jímž se hodláme společně zabývat. Když takové téma nalezneme, zpravidla je nutno začít připravovat společnou žádost o podporu projektu, poněvadž řešení každého projektu vyžaduje určité finanční prostředky, a to jak na vlastní výzkum, tak i na následné publikování zjištěných závěrů.

Vraťme se však nejdříve k našemu dnes již vyřešenému projektu. Spolu s akademickými pracovníky Filozofické fakulty Univerzity Pasov jsme hned na začátku našeho bádání vytvořili mezinárodní pracovní tým, který se pravidelně scházel a společně pracoval po tři roky. Za tu dobu jsme nejenom vyřešili téma našeho projektu, ale dozvěděli jsme se i mnohé o sobě (o Čechách a Němcích navzájem) a mnohému jsme se od sebe také naučili.

Jaké byly (a obecně jsou) realizační kroky společného projektu?

Poté, co byla napsána, podána a nadřízenými orgány (českými a německými) schválena žádost o finanční podporu společného mezinárodního projektu, byla prvním realizačním krokem **počáteční jednání** o cílech, metodách a postupech projektu.

Tato počáteční jednání jsou pro řešení celého projektu klíčová, poněvadž je nutno závazně stanovit hlavní téma projektu, jeho strukturování a použité metody práce, stejně jako cíle, vzájemná očekávání a úkoly vedoucího projektu i celého projektového týmu. Zároveň je třeba stanovit věcný a finanční plán projektu, harmonogram jednotlivých fází a činností, odpovědnost a rozhodující pravomoci členů celé pracovní skupiny.

Hlavním tématem a zároveň i cílem našeho společného česko-bavorského projektu bylo oživení společného kulturního dědictví jihočesko-bavorského regionu a jeho zachování v udržitelné formě i pro příští generace.

Dalšími, neméně důležitými **cíli** bylo:

- Zintenzivnění přeshraniční spolupráce mezi vysokoškolskými vzdělávacími institucemi v jihočesko-východobavorském regionu, konkrétně mezi Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích a Univerzitou Pasov.
- Harmonizace vzdělávání na fakultách obou univerzit.

Při vymezování **postupů řešení** projektu a užitých **metod** vycházeli čeští i bavorští pracovníci z teze, že v důsledku dlouhé, staletí trvající koexistence českého a německého etnika v příhraničních oblastech obou států jsou nositeli kolektivní paměti **jazyk a literatura**. Proto se jak na české, tak i na bavorské straně projekt zabýval především těmito dvěma základními komponentami kultury každé společnosti.

Co tedy bylo konkrétně obsahem projektu? Jeho obsah tvořily tři části:

1. Část lingvistická

Část lingvistická se orientovala na výzkum a následné vyhodnocení těchto tří aspektů dokumentujících dlouholeté soužití českého a bavorského obyvatelstva:

- Jazyková situace v jihočeském regionu a její proměny v průběhu 20. století.
- Německá vlastní jména osobní v dané oblasti a frekvence jejich užívání, opět v průběhu celého 20. století.
- Německá vlastní jména místní v dané oblasti a jejich české ekvivalenty po druhé světové válce.

2. Část literárněvědná

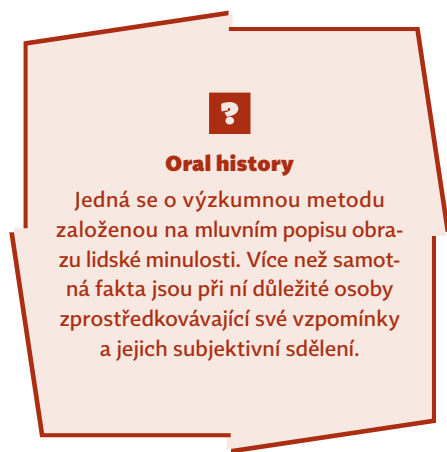
Část literárněvědná měla následující strukturu:

- Literatura příhraničního regionu jako společný prostor historie a současnosti v literárních obrazech, motivech a tématech.
- Řešení otázky „překladatelnosti“ literárních textů a otázky společné odborné terminologie.
- Literární průvodce příhraničním regionem: významní autoři pocházející ze společného kulturního regionu, společné motivy bavorské a jihočeské literární tvorby.

3. Část sociálněvědná

V sociálněvědné části projekt představoval exkurz do doby společné i rozdělené minulosti česko-bavorského areálu a prostřednictvím příběhů „obyčejných lidí“ poskytoval svědectví také o jeho současnosti. Metodou **oral history** byly zaznamenány osudy a vyprávění obyvatel tohoto regionu, čímž byl vytvořen souvislý, překrývající se pohled na minulost a současnost. Mimo nezůstala ani kontroverzní témata jako například poválečný odsun, Benešovy dekrety či období komunistické zločiny.

Součástí této části projektu bylo rovněž zachycení unikátních životních osudů lidí bydlících v česko-bavorském příhraničí a zaznamenání pozoruhodných minulých i současných příběhů obyvatel žijících ve zkoumaném regionu, a sice se zaměřením na bilingvní, tedy dvojjazyčnou znalost češtiny a němčiny.

Další cíle projektu, jimiž bylo zintenzivnění přeshraniční spolupráce mezi Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích a Univerzitou Pasov a dále harmonizace vzdělávání na filozofických fakultách obou univerzit, byly dosaženy těmito **postupy**:

1. Společnou česko-bavorskou výzkumnou strategií zaměřenou na postižení jazykových a literárních aspektů dokládajících společnou kulturu a historii česko-bavorského regionu, zpracovanou do zcela nových studijních materiálů a implementovanou do výuky. Inovativnost tohoto postupu spočívala v samotném obsahu výzkumu, který byl na obou stranách regionu dosud jen málo

reflektován, a dále i v prezentaci zjištěných závěrů nejnovějšími médii, konkrétně dvojjazyčnou databází a dvojjazyčnou mobilní aplikací.

2. Realizací pravidelných mezinárodních workshopů, na nichž byly řešiteli i studenty prezentovány průběžné výsledky řešení. Workshopy se konaly dvakrát za rok, střídavě na Jihočeské univerzitě a na Univerzitě Pasov, celkem tedy proběhlo šest workshopů. Studenti na workshopech prezentovali převážně své práce bakalářské nebo diplomové, jež vždy tematicky souvisely s řešeným projektem. Zároveň si přípravou na workshopy a jejich absolvováním (přednášeli a diskutovali německy) zvyšovali odborné, jazykové a interkulturní kompetence, a tím rostly i jejich šance na uplatnění na regionálním trhu práce.
3. Vývojem dvojjazyčné databáze obsahující důležitá data zjištěná výzkumem. Na základě databáze byla následně zpracována dvojjazyčná mobilní aplikace. Ta byla zároveň nabídnuta informačním a kulturním střediskům a turistickým svazům.

Poté, co byla oběma národními týmy řešitelů dohodnuta takto složitá **struktura projektu**, bylo nutno zvážit další důležité aspekty projektové spolupráce. Těmi jsou, nebo alespoň mohou být, případná rizika spojená s řešením projektu, dosažená kvalita zjištěných závěrů, způsob a forma předávání informací a časový harmonogram řešení jednotlivých částí projektu.

Stranou v případě našeho mezinárodního projektového týmu mohl naštěstí zůstat **jazyk** jakožto prostředek vzájemného dorozumívání, protože všichni členové české části týmu byli de facto česko-německy bilingvní. Pokud by tomu tak nebylo, byla by vzájemná spolupráce českých a bavorských řešitelů podstatně komplikovanější.

Jaká **rizika** je nutno hned na počátku řešení projektu odhalit a zvážit? Vymezení těchto rizik v česko-německém týmu spočívá v rozdílnosti kulturních standardů a dimenzí. Pro Němce existuje riziko především ve věcné rovině. Chyby v plánování a věcné problémy jsou pro ně rizika nejdůležitější. Proto Němci hledají exaktní měřítko pro všechny rizikové situace a řešení akutních problémů nacházejí v předpisech. Češi s problémy počítají prakticky neustále, průběžně. Řešení běžných rizik a problémů je napadají v momentě, kdy nastanou nebo se blíží, tedy spíše reaktivně a intuitivně. Pro Čechy jsou rizika na rozdíl od Němců tedy spíše v rovině lidského selhání, a to ať již jde o zámeř, neprofesionalitu, nebo lhostejnost.

Také v otázce **kvality** existují mezi Čechy a Němci rozdíly. Obecně je kvalita chápána jako souhrn vlastností a atributů nějakého produktu nebo nějaké služby či se vztahuje na schopnost naplnění pevně daných nebo předpokládaných požadavků. Pro Němce to znamená následující: kvalitu zaručují předpisy a součástí kvality je dodržení termínů. Pro Čechy jsou pro dosažení správné kvality směrodatní převážně lidé, jejich motivace a jejich postavení. Je pro ně klíčový především výsledek, méně podstatná je již cesta, jak tohoto výsledku dosáhnout.

Dalším velice důležitým aspektem úspěšného řešení projektu jsou **informace**. Ty musí být přesné, včasné a dostupné všem členům projektového týmu. Zde však existuje dosti značný rozdíl mezi českým vysokokontextovým komunikačním stylem a německým komunikačním stylem nízkokontextovým. Znamená to, že česká, často i obsahově závažná, komunikace probíhá v neformálních situacích a na neformální bázi, řada informací je mnohdy jen naznačena, nebo dokonce jen vyplývá z kontextu. Češi také často znalost celé řady informací předpokládají, a proto o nich nemluví. Pro Němce naopak platí, že se vše musí sdělit jasně a přímo, aby interpretace řečeného byla jednoznačná. Nic nelze předpokládat, vše, čeho je nutno dosáhnout, se musí říct. A také se zde ctí staré zlaté pravidlo: co je psáno, to je dáno.

Důležitou součástí každého projektu je časový harmonogram. Přesné rozvržení prací a jejich důsledné plnění v předem daných termínech je vždy o to náročnější, že pro každý projekt je pokaždé stanovena konkrétní doba řešení. V případě našeho projektu jsme měli zadané téma vyřešit v průběhu tří let. Za tu dobu bylo nutno provést řadu výzkumů, zaznamenaná data následně analyzovat, interpretovat a poté je zpracovat do požadovaných, mnohdy i technicky velmi složitých výstupů. Časový harmonogram našeho projektu proto tvořily **tři základní fáze**:

1. Fáze výzkumná

Její náplní byl výběr vhodné odborné literatury, záznam vlastních jmen místních a vlastních jmen osobních v dotačním území, orientace v dokumentech uložených v archivech a knihovnách; rešerše v archivech; výběr vhodných respondentů pro přímé zjišťování výchozích dat týkajících se charakteristických životopisů a pozoruhodných příběhů na straně české i bavorské (oral history); společné vypracování struktury dvojjazyčné databáze.

2. Fáze ověřovací a doplňovací

Společné workshopy s českými a německými akademickými pracovníky a studenty; překlady textů a zvukových záznamů do češtiny nebo němčiny; průběžné vkládání českých a německých dat do databáze; práce na studiích určených pro budoucí odbornou kolektivní monografii; vedení kvalifikačních prací studentů zaměřených na zkoumanou problematiku.

3. Fáze aplikační

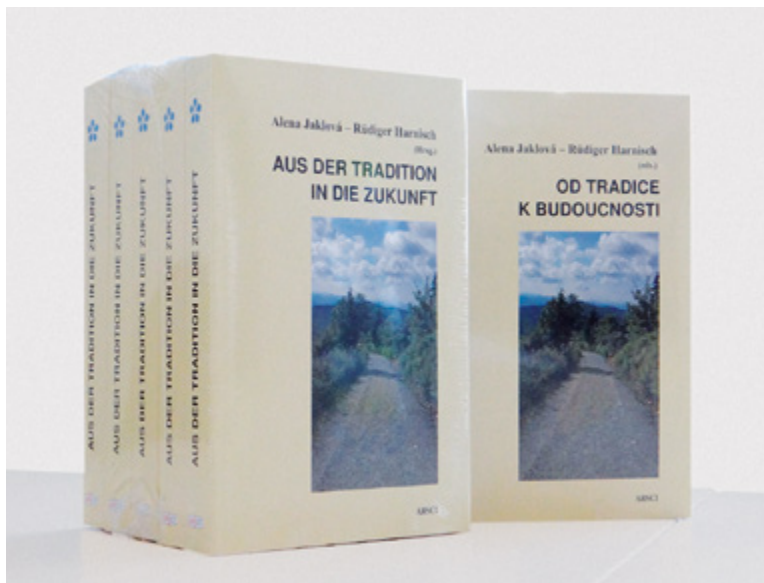
Implementace společně zjištěných závěrů týkajících se jihočesko-východobavorského regionu do dvojjazyčné databáze a následně i do dvojjazyčné mobilní aplikace; tvorba dvoudílné (české a německé) publikace; tvorba všech dalších materiálů, které byly zařazeny do výukových plánů studijních programů obou univerzit.

Ve všech fázích projektu byla nezbytná vzájemná **informovanost** mezi jednotlivými řešiteli o všech dosažených výsledcích a naprostá **komplementarita postupů** aplikovaných na obou stranách hranice, tedy že se tyto postupy vzájemně doplňovaly a zapadaly do sebe.

Aby bylo dosaženo kvalitních výstupů, prezentujících zjištěné výsledky, bylo nutno v průběhu řešení **kontrolovat realizaci obsahu** jednotlivých fází projektu. Kontrola sama i kontrolní mechanismy, zaměřené jak na dosahovanou kvalitu, tak i na plnění termínů, jsou důležitou podmínkou pro úspěšné splnění projektu. I zde však povědomí povinnosti, závazku a spolehlivosti vzniká v obou kulturách rozdílně. Zatímco Češi vztahují své povinnosti ke konkrétním osobám, vůči kterým je přizpůsobují, Němcům určují povinnosti předpisy a věčné závazky.

Poté, co byly ukončeny první dvě fáze řešení, tedy fáze výzkumná, ověřovací a doplňovací, to znamená na základě dvouletého studia archivních materiálů zaznamenávajících německá vlastní jména osobní a místní užívaná v jižních Čechách ve 20. století a po jejich lingvistických analýzách, po četných literárněvědných rozbořech beletristických textů jihočeských a bavorských autorů a po kontaktování četných bilingvních osob na obou stranách hranice, záznamech rozhovorů s nimi a následném zpracování těchto dialogů do formy uměleckých textů vhodných ke zveřejnění na webu i v projektové databázi, byly pracovním týmem řešitelů zpracovány následující **výstupy projektu**:

Obr. 1.
Fotografie mono-
grafií vzniklých
jako výstupy pro-
jektu.

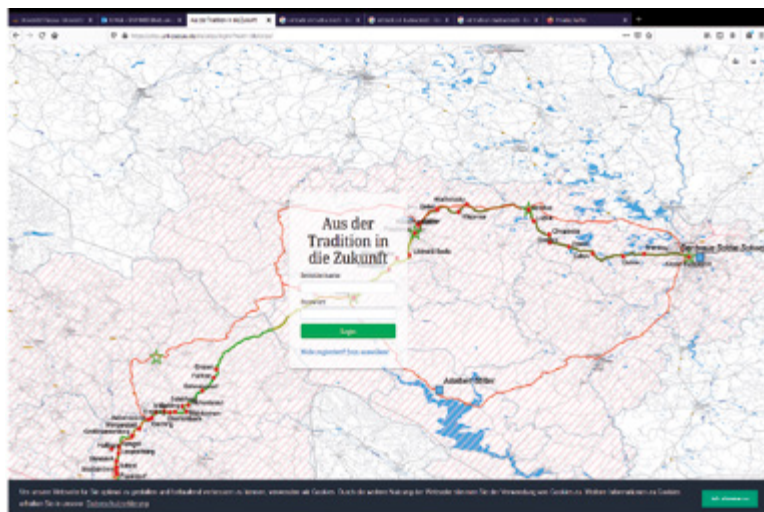
1. Odborná publikace

V úvodu ke všem výstupům projektu, tj. k odborné publikaci, databázi a mobilní aplikaci, je třeba zdůraznit, že tyto výstupy vznikly s cílem výsledky společného výzkumu nejenom shromáždit a uchovat, nýbrž je také aktuální a atraktivní formou zpřístupnit veřejnosti. Přeshraniční charakter a důsledná dvojjazyčnost projektu představovaly od začátku specifický rámec, který vyžadoval také zčásti odlišný způsob ukládání a zprostředkování dat.

Společný projekt univerzit v Českých Budějovicích a Pasově probíhal a fungoval po celou dobu své realizace dvojjazyčně, a proto je logické, že i všechny jeho výstupy jsou k dispozici v češtině i němčině.

Také závěrečná odborná publikace (kolektivní monografie) vyšla ve dvou jazykových mutacích, české a německé. Česky vydaná monografie má název *Od tradice k budoucnosti* a její podtitul zní *Jazykově-literární dědictví Východního Bavorska a jižních Čech jako fokus univerzitní spolupráce*. V němčině nese publikace titul *Aus der Tradition in die Zukunft* a podtitul je *Das sprachlich-literarische Erbe Ostbayerns und Südböhmens als Fokus universitärer Zusammenarbeit*. Obě jazykové verze této publikace jsou značně rozsáhlé, každá z nich má více než 400 stránek.

Publikace obsahuje nejdůležitější data zjištěná výzkumem obou národních projektových týmů. Tato fakta jsou zpracována formou autorských studií, které pojednávají o společné česko-německé kultuře a historii v jazyce a literatuře obou regionů. Publikace má zároveň funkci studijních a výukových materiálů, její obsah je začleněn do studijních programů obou univerzit. O vzájemné česko-bavorské historii a o česko-bavorském kulturním dědictví se ve druhé polovině 20. století ani na jedné straně hranice nehovořilo, nebo dokonce ani nesmělo hovořit. O to důležitější je nyní seznamovat s těmito významnými hodnotami mladou generaci, a posilovat tak mezigenerační paměť, společné tradice i jednotnou regionální česko-bavorskou identitu.

Obr. 2.
Vizualizace
webové aplikace
vzniklé jako vý-
stup projektu.

2. Dvojazyčná databáze

Výsledky publikované v rámci digitálních médií mají ve srovnání s knihou velkou výhodu bezprostředního přepínání z jednoho jazyka do druhého. Tato jazyková souběžnost je ale zároveň průřezovým tématem celého projektu (česko-německý jazykový kontakt, dvojazyčnost) i jeho základním koncepčním prvkem.

Dvojazyčná databáze má dosti složitou strukturu: v úvodním glosáři jsou vysvětleny užívané termíny (ty nemusí být v české a německé verzi vždy důsledně rovnocenné), poté je databáze rozdělena do tří základních segmentů.

První z nich představuje část **lingvistická**. Ta je dále rozdělena na **toponyma (vlastní jména místní)** a **antroponyma (příjmení)**. Databáze však není určena výlučně na ukládání dat. Umožňuje také obsahové a časoprostorové analýzy a zahrnuje různé způsoby prezentace jejich výsledků v závislosti na cílové skupině. K dispozici je i velmi podrobná vyhledávací funkce využívající obsáhlé anotace k typologii jmen a pramenům. Tak lze například přes první listinnou zmínku určitého toponyma zjistit, které místo ze skupiny bylo dokumentováno nejdříve, nebo ohraničit časový úsek, ve kterém se vyskytovaly určité typy místních jmen. V oblasti výzkumu antroponym je úkolem aplikace zobrazit přeshraniční migrační tendence, a to na základě výzkumu výskytu německých příjmení na české straně zkoumané oblasti a příjmení českého původu na německém území, vždy s co nejranějšími doklady.

Ve druhém segmentu dvojazyčné databáze jsou zařazeny zjištěné **poznatky literárněvědné**. Cílem této části databáze je přiblížit čtenářům tak či onak spjatých s regionem jeho literárně-kulturní poklady, ukázat jim bohatost a rozmanitost literární scény v oblasti mezi Pasovem a Českými Budějovicemi a propojenost s literaturou světovou. Uživatelé jsou informace zpřístupněny různým způsobem. Může cíleně vyhledávat místa, která chce z různých důvodů navštívit nebo která jsou obecně známá či významná. Současně s lokalitou se mu zobrazí všechny informace literárního charakteru, spojnice s literárními díly, citáty atd., které jsou pro ni k dispozici. Nebo si může nechat ukázat na mapce všechny lokality, se kterými se pojí nějaké literární skutečnosti. Databáze shromažďuje také veškeré doplňující informace k institucím zprostředkovávajícím život

Obr. 3.

Závěrečná konference projektu, duben 2019, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

autora či jeho dílo, tj. k pamětním místům, muzeím, literárním institucím, naučným stezkám, tematickým poznávacím výletům apod.

Poslední ze segmentů dvojjazyčné databáze zaznamenává výsledky výzkumu v oblasti společenskovední. Člení je do tří oddílů: **Pozoruhodné osudy**, **Pozoruhodné příběhy z historie regionu** a **Příklady dvojjazyčnosti v současnosti**. V centru zájmu jsou vždy individuální zkušenosti jednotlivých osob či skupin s historií a životem v regionu, který prošel zejména ve 20. století zásadními společenskými zvraty. Uživatel aplikace si může poslechnout rozhovory a komentáře k historickému kontextu, prohlédnout si bohatý obrazový materiál, informovat se o biografii dotazovaných či o jejich zážitcích a zkušenostech.

Ve všech třech zmíněných oddílech této části databáze jsou v úvodu detailně popsány metoda výběru jednotlivých dotazovaných i přístup ke zpracování získaných informací.

Jednotlivá místa, na kterých se „sondáž“ do historie regionu uskutečnila, jsou lokalizovatelná i pomocí mapky, která slouží také jako vyhledávací maska, takže kliknutím na jednotlivá místa se uživatel dostane k hledaným informacím.

Dvojjazyčná databáze má značný odborný potenciál pro budoucí výzkum v dotačním území. Je dostupná na: <https://atizu.uni-passau.de/cs/atizu/login/?next=/de/atizu/>.

3. Dvojjazyčná mobilní aplikace

Mobilní aplikace jako komunikační prostředek reaguje na změny současných uživatelských zvyklostí. Úkolem tohoto média je zprostředkovat výsledky výzkumu. Jeho koncepce však musí splňovat požadavky dvojího rázu: fungovat jako určitý druh studijního materiálu a současně zprostředkovávat adekvátním způsobem informace širší veřejnosti.

Mobilní aplikace byla zpracována na základě dvojjazyčné databáze, a jak bylo uvedeno výše, slouží především aplikačním účelům. Díky mobilní aplikaci si může uživatel udělat první zběžnou představu o výsledcích projektu, které jsou přístupné i přes dvojjazyčnou databázi. V případě zájmu jsou mu k dispozici i další a podrobnější informace k tématu. Některá příliš souhrnná data z databáze jsou v nabídce pro mobilní zařízení zjednodušena a upravena do podoby běžnému uživateli-neodborníkovi srozumitelnější.

Mobilní aplikace funguje také jako plánovač tras k místům, která jsou pro uživatele obzvláště zajímavá. Může si na online mapách nechat vyhledat turisticky zajímavé lokality (*Points of Interest*) a na místě si pak přes aplikaci zobrazit dostupné informace a dostupná média.

Mobilní aplikace je dostupná na:

- Google Play Store
<https://play.google.com/store/apps/details?id=ur.iw.jd.mobileApp4.Atizu>
- Apple Store
<https://apps.apple.com/app/id1483604276>

Pro konečný úspěch projektu je mimořádně důležitá prezentace jeho výsledků. V našem případě byly nejzávažnějšími formami prezentace webové stránky projektu a závěrečná konference.

Webové stránky vedoucího partnera a partnera projektu představují téma projektu, dokumentují jeho cíle, aktivity a závěry. Byly zřízeny včleněním do institucionálních webů obou univerzit a jsou i dnes dostupné na: <http://www.od-tradice-k-budoucnosti.eu/>.

Závěrečná konference se konala v dubnu 2019 na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích za přítomnosti všech řešitelů, studentů a široké akademické veřejnosti obou univerzit. Během jejího jednání byla představena právě vydaná česká a německá publikace a formou přednesených příspěvků (v češtině a němčině) bylo posluchačstvo seznámeno s obsahem projektu a jeho nejdůležitějšími závěry.

Na závěr se sluší shrnout **přínos** každého **projektu**. Za hlavní přínos mezinárodního projektu *Aus der Tradition in die Zukunft. Das sprachlich-literarische Erbe Ostbayerns und Südböhmens als Fokus universitärer Zusammenarbeit / Od tradice k budoucnosti. Jazykově-literární dědictví Východního Bavorska a jižních Čech jako fokus univerzitní spolupráce* považujeme:

- Oživení společného kulturního dědictví jako společného prostoru určeného pro život a vzdělávání obou etnik.
- Harmonizaci studijních plánů v germanistických studijních programech obou univerzit.
- Zintenzivnění spolupráce české a bavorské univerzity.

Projekt však měl ještě celou řadu **dalších pozitivních dopadů** svého řešení. Uvedme zde například implementaci výsledků výzkumu do studijních programů a do výukové praxe Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a Univerzity Pasov. S tím souviselo i zapojení studentů do vědecké práce obou týmů, a v důsledku toho zvýšení jejich odborných, jazykových a interkulturních kompetencí. Vedle těchto odborně-pedagogických pozitiv si dále ceníme faktu, že během řešení projektu došlo ke značnému prohloubení kooperace české a bavorské univerzity, a to jak na úrovni akademických pracovníků a studentů, tak i mezi odborným a administrativním personálem. Vytvořila se tak pevná platforma pro budoucí projekty a pro další spolupráci obou vysokoškolských institucí.

Doporučená literatura k tématu

BOLTEN, Jürgen. *Interkulturelle Kompetenz*. Erfurt: Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, 2007.

DICKLBERGER, Alois. Die Anwendung für das World Wide Web und für mobile Geräte des Projekts „Aus der Tradition in die Zukunft“. In: JAKLOVÁ, Alena, ed., HARNISCH, Rüdiger, ed. *Aus der Tradition in die Zukunft. Das sprachlich-literarische Erbe Ostbayerns und Südböhmens als Fokus universitärer Zusammenarbeit*. Praha: ARSCI, 2019, s. 425–437.

NOVÝ, Ivan, SCHROLL-MACHL, Sylvia. *Interkulturní komunikace v řízení a podnikání: česko-německá*. Praha: Management Press, 2007.

Odborníků, kteří hovoří německy, se dnes nedostává

Alena Jaklová

Obor česko-německá areálová studia patří k těm nejpestřejším, jež se na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity dají studovat. Jak byste popsala absolventa tohoto oboru? Co vše se studenti naučí?

S tou pestrostí nelze nesouhlasit. Celý studijní program je koncipován značně široce. Jde o studium disciplín ze tří různých oborů. Tím hlavním je germanistika, která se skládá z předmětů jazykovědných, kdy důraz je kladen na komunikaci, a další složky jsou samozřejmě literární nebo překladatelské. Studium pak částečně tvoří obor bohemistika, ovšem ne ta klasická, akcentujeme totiž interkulturní komunikaci, areálovou jazykovědu, tvorbu odborného textu a kapitoly z české stylistiky, protože ta pokrývá komunikaci v základních oblastech lidské společnosti. Do třetice je tu blok sociálněvědný, který nabízí znalosti politologické, politologicko-historické, ty jsou ale orientovány na Evropskou unii a zejména německy mluvící země. Klíčovou složkou je tu okruh informací o státní správě německy mluvících zemí. Znamená to, že absolvent česko-německých areálových studií má opravdu velmi široké vědomosti a zároveň ovládá německý jazyk, je to tedy ideální uchazeč o pracovní pozici v evropském regionu Dunaj-Vltava.

Na ústavu, jež vedete, se vyučuje také obor německý jazyk a literatura. Podle jakých vodítek by se měli zájemci o studium rozhodovat, který z nabízených dvou oborů spjatých s němčinou si zvolit?

Zatímco obor česko-německá areálová studia je výsostně interdisciplinární, tak obor německý

jazyk a literatura je klasicky filologický, takže jeho absolvent je odborník s hlubokými znalostmi jazykovědnými a literárněvědnými.

Současná mladá generace má ve větší míře za to, že všude v cizině si vystačí s angličtinou. Jde, nebo nejde o mýtus? Jak byste charakterizovala potřebu znalosti německého jazyka v dnešním světě?

My pedagogové a akademičtí pracovníci víme, že existuje značná celospolečenská poptávka po odbornících, kteří hovoří německy. Těch se ovšem nedostává. Ta potřeba ve společnosti je evidentně z toho důvodu, že Německo je nejvýznamnějším obchodním partnerem České republiky. Do této destinace totiž směřuje až třetina českého vývozu. V naší zemi tak existuje řada organizací a institucí zabývajících se zahraničním obchodem do Německa, a jak víme, také v Německu podniká řada firem, jež zaměstnávají české pracovníky. Čili ze všech těchto stran je poptávka po odbornících, kteří hovoří nejen anglicky, ale právě také německy. V ještě daleko větší míře to platí pro příhraniční oblasti, zejména pro jižní Čechy, protože je zde řada institucí, které pěstují spolupráci nejen s Německem jako takovým, ale také specificky s Bavorskem. To má efekt pro obě strany, u nás si považujeme odborníků, kteří hovoří německy, na druhé straně hranic si však ještě o to více váží i specialistů na jazyk český. Všichni absolventi našich oborů tak nacházejí opravdu dobrá uplatnění.

Literatura

prof. PhDr. Dalibor Tureček, DSc.

Pochází z Prachatic. Bohemistiku a historii vystudoval v Brně, docentem se stal roku 1993 a profesorem o deset let později. V současnosti působí na Ústavu bohemistiky Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Patří mezi přední experty na českou literaturu 19. století a česko-německé kulturní vztahy. Je autorem řady odborných publikací věnujících se například německojazyčným vlivům na obrozenské drama nebo fejetonům Jana Nerudy. Záběr jeho badatelské činnosti je ale mnohem širší – zabýval se promýšlením inovativních teoretických přístupů k psaní literárních dějin, s kolegyní Veronikou Faktorovou a ve spolupráci s Památníkem národního písemnictví připravil výstavu nazvanou „K. H. M. (1810–2010): Dvě století české kultury s Máchou“ nebo s kolegy z Čech a ze Slovenska zpracoval nové literárně-historické koncepty dějin českého romantismu, parnasismu a klasicismu (včetně slovenských). Mezi jeho další odborné zájmy patří literární komparatistika a folkloristika. Ve spolupráci s Českým rozhlasem autorsky připravil více než desítku rozhlasových esejů o české literatuře a kultuře.

Mgr. et Mgr. Václav Grubhoffer, Ph.D.

Narodil se v Poličce a je kulturním historikem a literárním vědcem. Vystudoval kulturní historii a italský jazyk na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, doktorát v oboru české dějiny úspěšně dokončil roku 2013. Zabývá se kulturními dějinami Itálie, italskou literaturou a česko-italskými vztahy. K jeho badatelské specializaci patří dějiny smrti, těla, medicíny a vzdělanosti, dále životní styl šlechty v období 18.–20. století, zejména dějiny rodu Schwarzenbergů a Eggenbergů. Své vědecké poznatky popularizoval v letech 2012–2016 v *Českobudějovickém deníku*, má na kontě také několik překladů odborných italských historických textů do češtiny. Zároveň působí jako předseda výkonného výboru Jihočeské pobočky Společnosti přátel Itálie.

prof. PhDr. Jitka Radimská, Dr.

Pochází z Bohumína a je přední českou romanistkou a odbornicí na francouzskou literaturu. Obor učitelství francouzštiny a češtiny pro střední školy vystudovala v Brně a profesorkou byla jmenována roku 2009. Po studiích přesídlila do jižních Čech, kde dvacet let působila jako gymnaziální kantorka. Akademické kariéře se začala soustavněji věnovat od 90. let. Při zakládání Jihočeské univerzity se zasadila o vznik romanistického pracoviště na Pedagogické fakultě, jež roku 2007 přešlo na čerstvě založenou Filozofickou fakultu jako Ústav romanistiky, na němž dodnes působí a jehož byla několik let ředitelkou. Roku 1993 obdržela francouzské vyznamenání Řád akademických palem, stupeň Rytíř, za zásluhy ve vzdělání, vědě a kultuře. V roce 2018 obdržela od Mezinárodní federace učitelů živých jazyků cenu FIPLV International Award za zásluhy o rozvoj výuky cizích jazyků a šíření cizojazyčné kultury ve své zemi. Dlouhodobě se zabývá sbírkami frankofonních tisků v knihovnách českých šlechticů a šlechtičen, didaktikou francouzského jazyka pro všechny stupně vzdělávání a popularizací francouzštiny v České republice.

doc. PhDr. Ladislav Nagy, Ph.D.

Narodil se v Táboře. Anglistiku a filozofii vystudoval na Univerzitě Karlově v Praze, v rámci doktorského studia se věnoval současné britské próze. Docentem byl jmenován v roce 2016. Mezi jeho pracovní aktivity spadá výjma akademické činnosti také publicistika a překladatelství. Badatelsky se specializuje na současnou angloamerickou literaturu a problematiku žánru historické prózy. Jako literární publicista a recenzent přispívá do mnoha českých periodik, několik let vedl britskou sekci portálu *iliteratura.cz* a je autorem desítek dosloví k českým vydáním děl angloamerických spisovatelů. Bohatá je jeho činnost překladatelská, do češtiny převedl více než 40 beletrií (např. Don DeLillo, Kazuo Ishiguro, Edward St Aubyn) a odborných publikací. V roce 2020 obdržel ocenění Magnesia Litera za překladovou knihu (Edward St Aubyn – *Patrick Melrose I*). Od roku 2010 působí na Ústavu anglistiky Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, jehož je také ředitelem. Na Českém rozhlase se účastní kritických debat.

Dalibor Tureček

**Co s „mrtvými autory“
a „vyčpělou klasikou“ dnes? — 107**

Na univerzitě je základem bohemistiky nalézat a objevovat (rozhovor) — 115

Václav Grubhoffer

**Současný světový bestseller po italsku:
Literární fenomén Eleny Ferrante — 116**

Jitka Radimská

Kdy jindy si vybrat románské jazyky ke studiu, když ne teď (rozhovor) — 126

Ladislav Nagy

**Minulost v přítomnosti aneb Návrat žánrové literatury
jako vzpomínka na 19. století — 128**

Při studiu literatury jde především o rozvíjení vlastní osobnosti (rozhovor) — 134

Co s „mrtvými autory“ a „vyčpělou klasikou“ dnes?

Dalibor Tureček

Souhrnný název přednáškového cyklu, v jehož rámci vznikl i následující text, zní: „Jak se dělá věda na Filozofické fakultě JU“. Otázka, kterou si klademe v titulku, ale míří primárně jinak, nikoliv do uzavřeného světa bádání, ale mimo univerzitu. Mohli bychom ji také formulovat následovně: Jakou naději a jaké možnosti má náš výzkum v uživatelském prostoru širší odborné veřejnosti, v našem případě tedy zejména na středních školách, popřípadě v prostoru mediálním?

Začneme ale přesto od vědy. V několika minulých letech jsme ve spolupráci s kolegy ze Slovenské akadémie vied, Ústavu pro českou literaturu AV ČR, ale i z brněnské a olomoucké univerzitní **bohemistiky** řešili poměrně velký grantový projekt nazvaný *Diskurzivita české a slovenské literatury v 19. století*. Výsledkem vcelku pracného a mnohého snažení je alternativní model dějin české literatury daného období, prezentovaný v úhrnu v šesti knihách, vydaných nakladatelstvím Host v Brně – jde například o knihy *České literární romantično* (2012), *Český a slovenský literární parnasismus* (2015) nebo *Český a slovenský literární klasicismus* (2018). Zdá se však, že po výsledcích podobných projektů není v širší veřejnosti obzvláštní poptávka. Důvodem je podstatně změněná role tzv. klasické národní literatury v kulturním životě společnosti.

Příčin je tu celá řada, počínaje zcela jinou pozicí tištěného slova, zejména knihy, úpadkem čtenářských kompetencí, ale také změněnou prestiží spisovatele, který dnes nemá ambici ani možnost být kulturním

koryfejem a ustoupil narychlo uměle prefabrikovaným „celebritám“ či sportovcům, kteří jsou dnes hlavním objektem národní identifikace, ovšemže pouze když náhodou vyhrávají. Jaký spisovatel by dnes musel umřít, aby na jeho pohřeb spontánně dorazily statisíce lidí, jak tomu bylo kdysi v případě Jana Nerudy, Svatopluka Čecha či o něco později při převozu Máchových ostatků z Litoměřic do Prahy? Neusmívají se na nás ze záplavy reklamních plakátů spíše komerční psavci než spisovatelé? Je u dnešních maturantů představitelné, že běžně předplácejí literární časopisy, sami píší poezii a ze svých oblíbených autorů umějí z paměti citovat celé básně, jak tomu bylo ještě před několika desetiletími? Věnovali byste dnes jako svatební dar výbor z Máchova díla? Nedávno se mi exemplář s příslušným věnováním dostal do ruky.

Pokud tedy literární historik dnes předstupuje před širší veřejnost, musí si nejprve vůbec oprávnit svou pozici, tedy pokusit se odpovědět na otázku obsaženou svrchu tohoto článku. Úkol to není nijak jednoduchý a opět tu můžeme zvažovat řadu příčin a souvislostí. Již pro texty 19. století se musíme utkávat s bariérou poněkud odlišného jazykového kódu, ale i jiných představ o umění a společenských konvencích. Drtivá většina tehdejší produkce také byla velmi úzce vázána na národní projekt, který se dnes z jedné strany rozplývá v globálním světě a z druhé strany dostává nové souřadnice i významy – připomeňme jen letmo ony tzv. národovecké strany dnešní Evropy. Důvody jsou ale i ryze literární. Pokud kupříkladu (dosti naivně, ale v souladu se základní školskou definicí) považujeme realismus za přímočaře jednoduchou výpověď o světě, „jaký ve skutečnosti je“, proč by se vlastně dnešní mladí lidé měli o realistické romány zajímat, když přece onen svět, o kterém se vypravuje, už nenávratně zmizel, ba je dokonce tak vzdálený světu našemu, že mu nejsme v mnohém schopni porozumět? Může se dnešnímu maturantu kupříkladu jevit Raisův Vojta Kaliba, hlavní hrdina románu *Kalibův zločin* z konce 19. století, jako zářný vzor, když se pečlivě stará o koně, vyniká v polních pracích a vyznačuje se uměřenou střídmostí, ale nemá selfička z poloviny světa a nesdílí na sociálních sítích cosi, co ani není existenčním problémem, ale spíše psychosociální vyrážkou? Navíc jsme cestou poztraceli i kódy, které by nám pomohly některým textům vůbec porozumět.

Ilustrujme si posledně řečené na jedné básni, kterou s oblibou prezentují studentům hned v úvodních lekcích prvního ročníku na vysoké škole:

Májový větříček

Vyfukuj z květin, májový větříčku!

***Kde tvé líbání červení růžičku,
kde tak líbezně mezi nimi bloudíš,
vůni z nich loudíš!***

***Zdvihni se se vší tvou sladkou kořistí
k onomu stánku z bezového listí,
tam číhá Milka; nechť tvé sladké z kvítí
vůně pocítí!***

***Štěstí nepřálo mi ještě líbání,
tobě však milá se v ničemž nebrání,
měj tři za jednu, jenom z nich jedinká
má buď hubinka!***

Na první přečtení je jasné, že se jedná o jaksi podivnou milostnou lyriku, evidentně zastaralou a neko-respondující s dnešním územ. Nesetkal jsem se alespoň s nikým, kdo by ony řádky chtěl nadšeně použít pro oslovení své potencionální vyvolené. Ale v době elektronické komunikace jsou milostné dopisy, natož básně, beztoho pasé a s nimi zároveň podstatná část lyriky minulých století. Pozornější a poučenější studenti (občas) poznamenají, že jde přece o téma, které známe z prvního zpěvu Máchova *Máje*. I některé motivy jsou totožné. A právě porovnání s *Májem* vede ke krátkému závěru, že máme před očima nepodařenou slátaninu. Nikdo si už ale nevšimne, že ona báseň, předcházející *Máji* o takřka půl století, má jistou strofickou formu. Natož aby rozpoznal, že se jedná o tzv. sapfickou strofu. A už úplně mimo pozornost zůstane, že na rozdíl od antické klasiky je tato verze sapfické strofy rýmovaná. Ve své době se tedy jednalo o jistý druh experimentu, k němuž už ale povětšinou nemáme přístupový klíč.

Tu se vyjevuje nevýhodná pozice literárního historika v porovnání s historikem obecným, vyplývající z příliš jednoduchého předpokladu, že literatuře máme rozumět spontánně a má se nám především zamlouvat. Pokud narazíme na historický fakt, kterému nerozumíme, třeba pro nás nečitelnou listinu či střepy z archeologických vykopávek, konzultujeme specialistu. V případě, že se nám totéž stane s literárním textem, prostě ho hodíme pod stůl. Důsledek je patrný i v popularizaci: porovnejme si jen počet pořadů historické a literární povahy v televizní sérii *Historie.cs*. Pochybuji zároveň, že literární historik by si mohl sjednat účinné slovo pouze tím, že prezentuje zbrusu nový vědecký koncept, byť by byl sebepronikavější. Středoškolský profesor například fyziky nebo biologie má jistě kromě osnov i ambici a vědomí určité povinnosti nebýt v evidentním rozporu se současným stavem bádání. Pro profesory české literatury to ale zdaleka neplatí, a tak se na středních školách často pracuje podle konceptů starých padesát, ale třeba i sto a více let. Možnost dosáhnout změny podle mé zkušenosti není příliš reálná. Na rozdíl třeba od zmíněné biologie, kde bychom přece nechtěli být v rozporu se stavem reálného světa, a nebudeme tak třeba tvrdit, že *dodo ineptus* nevyhynul nebo že živý organismus je tvořen čtyřmi základními tekutinami. Jako by ale bylo takřka nepodstatné, co budeme tvrdit o literatuře, vždyť to přece „stejně k ničemu praktickému není“. A tak se zpravidla tradují ideologická klišé, jejichž povaha by měla jen trochu myslícího člověka zarazit – třeba ono o „revolučním romantismu“.

Toto povědomí ve veřejnosti posilují i média. Právě literatura – a někdy i historie – jsou v nich doménou profesně nevzdělaných nedouků, kteří snad mají určité charisma a mediální přitažlivost, takže nikomu nevádí, že nesmyslně a bez znalosti věci i základního řemesla blábolí. Naznačme jeden příklad. Pokud bych jako literární historik chtěl cosi hlásat o geologii, veřejnost by mě měla za nedůvěryhodného a odborná geologická obec by se jistě a právem razantně ohradila. Pokud ovšem začne geolog třeba v televizi cosi libovolného blábolit o literatuře (ale i o kultuře obecně, historii či teologii), nepohne se ani vánek nesouhlasu, dotyčný blábola je mediální hvězdou a chrlí knihu za knihou. Literární historik se tak ve veřejném povědomí zcela neprávem dostává do neblahého sousedství new age, okultismu či komerční esoteriky. A pokud produkuje tzv. tvrdou vědu, kterou po něm požadují akademický mechanismus financování, grantové agentury a výkazy publikační činnosti, může se takřka spolehnout, že jeho knihy z regálů knihkupectví nebudou houfně mizet, pokud se na ně vůbec dostanou. Mácha zkrátka v obecnějším povědomí zajímá ještě tak nanejvíce detaily svého erotického vztahu k Lori Šomkové, nikoliv však jako problém vydavatelský či interpretační.

Literární historie za této situace sice musí pracovat na nových konceptech přístupu ke svému materiálu, objevovat jeho dosud nevyužité možnosti či alespoň zpřesňovat obraz dosavadního poznání, nesvede ale patrně prostřednictvím takové práce navázat kontakt navenek, mimo prostor vlastního oboru. Co ale přesto zkusit širší veřejnosti nabídnout pohled „pod kůži“ oné školskými výklady zmrtvělé

Obr. 1.

František Ladislav
Čelakovský – *Toman
a lesní panna*.

Praha: Unie, 1917.

Přední obálka a titulní
list. Autorem obrázku
je Adolf Kašpar.

klasiky, pokusit se alespoň některé texty zbavit krusty schematických hodnocení, dobrých tak pro pohodlnou školskou klasifikaci, která ale na studenty nutně působí jako učení telefonních seznamů?

Zde by se dala využít alespoň jistá část naší odborné kompetence. Nemuseli a neměli bychom dávat jednoznačné recepty na rozumění textům, ale měli bychom se pokusit je dynamizovat, otevřít, rozehrát jejich vlastní potenciál, nabídnout přístupy, které by snad mohly ony čítankové položky alespoň poněkud vyvést z mrtvé encyklopedie. Dovolím si, byť jen zkusmo a ve zkratce, nabídnout tři typy možných přístupů.

První z nich by se dal metaforicky pojmenovat „**louskání ořechů**“. V textu, který máme sklon odbyt zařazením do klasifikačních souřadnic, bychom se tak mohli pokusit objevit jádro významu, které povrchní klasifikaci přesahuje a dodává dílu možný význam, jaký by mohl být blízký i naší nynější životní zkušenosti. Jako příklad si velmi letmo, spíše jen náznakem, uvedme známou Čelakovského báseň „Toman a lesní panna“. Lze ji klasifikovat pomocí pojmů lidovost, folklórní inspirace, ohlas, národní klasika, případně poukazy na oblíbený žánr balady, který si zase vysvětlíme jednoduchou definicí. Puntičkáři přidají rok 1839. To vše jsou ale záležitosti vnější, které o textu tolik neříkají, alespoň nikoliv o jeho vnitřní dynamice, o tom, jak jej mohli vnímat první čtenáři, nezatížení tím, co o textu traduje škola, a především o tom, jak se text pokouší navázat komunikaci se čtenářem, jak se snaží hrát hru o jeho postoj, pocity, očekávání, zalíbení. Se studenty se proto snažíme sledovat dynamiku textu od titulu, jít verš po verši, zkusit postihnout, jak se tu buduje a jak roste napětí, základní efekt každé balady. A přitom nám vyvstává před očima, jak se postupně profiluje a mění hlavní postava. A teprve na závěr si dovolíme otázku: Nese text nějaké sdělení, téma, které by se nevyčerpávalo obsahem, žánrem či folklorizující poetikou? Jinak praveno: V čem je Tomanův příběh tragický? Jako návodná instrukce se dá zakázat použití jakéhokoliv slova, které je v textu obsaženo, zaměřit tak úsilí od reprodukce děje k abstrakci. Tragické se pak nejeví jen to, že Toman zemře, ale že si ani není vědom toho, že umírá, že vnímá zničující dění jako uspokojení, ba dokonce jako rozkoš. Zůstane po něm ale bolest druhých, blízkých. Na takové téma by se jistě dal napsat moderní román. Není ovšem naprosto nutné číst Čelakovského báseň výhradně

Obr. 2.

Alois a Vilém
Mrštíkové –
Maryša. Praha:
Divadelní nakladatel-
ství a knihkupectví
Otakar Růžička,
1940. Přední obálka.

takto. Je to ale dobře možné. A rázem tak zmizí zcizující výkladové rastry jako „obrození“, „19. století“, „celek autorova díla“, „žánr“. Před očima máme fakt, že zdánlivě mrtvá literatura může – pravda, svým specifickým jazykem – také mluvit o něčem, co můžeme žít i my.

Nemusíme se přitom omezit jen na celé texty, můžeme postupovat druhou z cest, kterou bychom mohli pracovně označit jako „**vyzobávání jadýrek**“. Začít od výrazné pasáže, klíčového bodu, kterým bychom mohli otevřít text nebo alespoň naznačit cestu k němu a do něj. Jako oporu si před oči postavme zlomeček dialogu z obecně známé „kávové scény“ Maryši bratří Mrštíků. Předešleme ještě, že Vávra v tu chvíli otrávenou kávu jen ochutnal, ale dosud ji nevypil, zatím tedy není neodvratně odsouzený ke smrti. Podnět k dokonané vraždě text vtěsná do dvou následujících replik:

VÁVRA: *Tak jsem si sliboval, že až budeš mů ženó, všechno pro tebe udělám, co enem si budeš přát – jen abys byla u mě spokojená a šťastná. A zatím – podívá se na mě, podívá se na sebe. Na hromech líháme, na hromech vstáváme. Je toho potřeba? Musí to být? (Přivine ji k sobě a chce ji líbat.) Co si tvý srdce jenom žádá, nic ti neodepřu. Všecko pro tebe udělám. (Políbí ji.)*
VÁVROVÁ: *(Polo dobrovolně, polo s nucením prohne se mu pod rukou a dá se políbit na tvář. Pojednou se zachvěje na celém těle, odpácí mu ruku a s odporem uhne od něho.). Sedni a pi! Cos nedopil?*

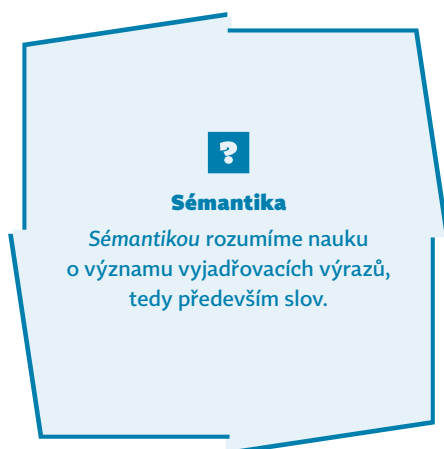
Všimněme si nikoliv toho, co se říká, ale scénických poznámek, zejména oné v replice Maryši. Za čím „polo dobrovolně“ vyjde? A proč nakonec „s odporem uhne“? V těchto dvou bezeslovných

akcích může být obsažena celá tragika postavy, toužící po porozumění, vstřícnosti, vztahu a zároveň vnitřně zničené vším, co si doposud musela od mužů, kteří ji obklopovali, prožít. Vávra jí nabídne, po čem od počátku toužila a spojovala si to s mladým Franckem. Nikoliv pasivní roli podřízené loutky, ale vztah. Zjizvená duše ale už není schopna cosi takového přijmout. Logika vraždy tu zároveň není přímočarou gradací: trápil ji, bil ji, bil ji více, zabila ho. Maryša – dovolme si obrazné vyjádření – nezabývá na políček, ale na vstřícnost a empatii. Zde by se mohl objevit úhel pohledu, ze kterého bychom se následně mohli pokusit porozumět celému textu. Nešlo by jistě o jediný možný výklad, ale přece jen by snad mohl dnešnímu čtenáři stavět před oči skutečnost, že sto a více let stará literatura nemusí nést zastaralé a dnes neplatné myšlenky a obsahy. Řečeno jinak, může se dotýkat konstant lidského bytí, jakými jsou láska, utrpení, touha, setkávání, míjení, smrt a vše další, co se napříč časy navzdory zbesilému shonu technologií a zážitků nemusí měnit.

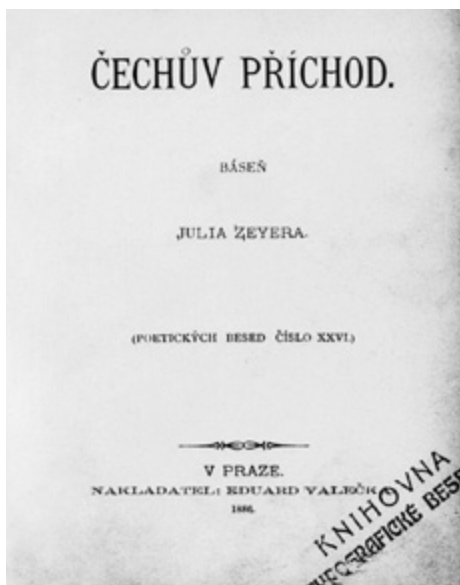
Dokladem budiž i krátký úryvek ze Zeyerova *Radúze a Mahuleny*, konkrétně z dialogu rozumu zbaveného hlavního hrdiny s jeho matkou:

RADÚZ: *Má duše vlastní opouští mě s hrozným smíchem... uniká mi... chce ji lapit... Ted' unikla... Tma kolem mne a rudý zase oheň a znoj a mráz... Vy všichni mučíte mne... Já nechci býti, nechci žíti, a vy mne držíte a trápíte!*
NYOLA: *Mé srdce umučené, raději pukni! Ó, Radúze, ty dítě přeukrutné!*
RADÚZ: *Matko, matko! Co jsem mluvil? Jsem bídný tvor, vím to, šílený!*
NYOLA: *Jsi chorý jen, však ty se uzdravíš! Ó, utiš se, ty moje hvězdo utěšená!*

Není zde bolestná tragédie duševně nemocného, který v záblesku prozření z drastické temnoty své choroby nahlédne šílenost a krutost svého počínání? Nemáme zároveň před očima utrpení matky, zraňované psychotickým bludem vlastního syna, ale přesto milující a chápající se stébla naděje? A nejsou takové motivy zároveň nadčasové, a třeba i představitelné jako základ dnešního uměleckého díla? Analogicky bychom mohli vzít do ruky řadu dalších textů literatury 19. století, i když jistě nikoliv všechny. Každý text nemá schopnost ani ambici stávat se výpovědí o člověku a světě. Zábava a komerce nejsou příznakem teprve dnešní kultury. Ovšem i pohled do obstarožní komedie, tak

Obr. 3.
Julius Zeyer –
Čechův příchod.
Praha: Eduard
Valečka, 1886.
Titulní list.

třeba do některé hry Klicperovy, nám může položit otázku, čemu se lidé smáli tehdy a čemu se smějí dnes. Porovnání třeba s Troškovými filmy nebo televizními sitcomy by nebylo nezajímavé a dovoluji si předpokládat, že Klicpera by co do kvality, techniky řemesla a dovednosti neprohrál.

Pro poslední z cest, které by tu bylo možno letmo naznačit, bychom mohli použít metaforické označení „**pojídání broskví**“. Nešlo by tedy, jak tomu bylo v předchozích případech, o významy, myšlenky, **sémantiku**, nýbrž o čistou estetiku. O prostou rozkoš ze čtenářského zážitku, volně podobnou uspokojení ze sladké chuti broskve, jejíž šťáva nám stéká po rtech a my se právě nestaráme o její tvrdé jádro. Jako ilustrativní doklad odcitujeme kratičký úryvek ze Zeyerovy básně „Čechův příchod“. Autor v ní pojednal tradiční látku, od středověku zatíženou otázkou národního původu, identity a oprávněnosti existence v prostoru dnešních Čech, tedy oním významovým „jádem“. Jeho umělecká vize minulosti ale byla zcela odlišná třeba od Jiráskova takřka současného pojetí téže látky. Cílem a smyslem Zeyerova podání byla krása, kterou do látky, tradované od Kosmy, vnášel:

*Sít stříbrných řek a potoků bystrých
kraj bohatě vlaš. Když zavítá vesna,
když sněhem svých květů se lipové háje
jak nevěsty věncí, pak vůně tak silná
ze stromů i z travin až k nebesům stoupá,
že omráčí lidi, a dechu jim bere.
Včel nesmírné roje jak oblaka bloudí
tam v zeleném šeru, a medu tak hojně
se nalézá tam, že u věčném kvasu
lid slávský tam žije.*

Autor tu bezpochyby nemohl reprodukovat něco, o čem se nedochovaly žádné doklady, tedy lyrickou atmosféru momentu, kdy se naši prapředci poprvé ocitli v těchto krajích. Barvy, vůně, obrazy, metafory, kterými onu chvíli obmyslil, odpovídaly jeho vlastní a zároveň dobové představě krásného, slovem zprostředkovaného obrazu. Dobová estetická konvence, kterou by se podrobně zabýval historik umění, zároveň pro nás není to nejpodstatnější. Spíše jde o nárok, který takový text klade na svého čtenáře, a zároveň i o možnost, kterou mu otevírá. Obojí spočívá v oblasti fantazie, představivosti, vcítění, schopnosti vnímat a prožívat krásu. Praveno z druhého konce, demonstruje se tu, že literatura je jedním ze základních prostředků, jak v člověku ony právě pravené schopnosti a dovednosti rozvíjet. Empatie, fantazie, vnímání krásna a vůbec schopnost evokovat to vše pouze na základě komunikace s potištěnou stránkou jsou přitom specificky lidskými vlastnostmi, ať už je po nich poptávka v té které době, v tom kterém společenství větší, či menší. Bylo by tedy možné navrhnout závěr, podle něhož ten, kdo si lépe poradí s literárním textem, je zároveň intenzivněji a lépe člověkem, nebo alespoň v sobě kultivuje jednu z nikoliv nepodstatných hodnot lidství.

Tu by se otvíraly jiné cesty k literatuře, než jaké povětšinou nabízí tradiční škola a které vnucuje dnešnímu, zejména mladému čtenářstvu povrchní tlak zkratkovité technologičnosti a mediálního konzumu. A snad teprve takto otevřenému člověku by mělo smysl povědět cosi o alternativních vědeckých modelech provozování literární historie. I proto jsem ale k možnostem literárního dějepisu v širší odborné obci, nebo dokonce ještě za jejími hranicemi, navýsost skeptický.

Doporučená literatura k tématu

HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. Praha: ARSCI, 2007.

MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015.

TUREČEK, Dalibor et al. *České literární romantično: Synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host, 2012.

TUREČEK, Dalibor, HAMAN, Aleš et al. *Český a slovenský literární parnasimus: Synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host, 2015.

TUREČEK, Dalibor, ZAJAC, Peter et al. *Český a slovenský literární klasicismus: Synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host, 2017.

TUREČEK, Dalibor. *Sumář. Diskurzivita české literatury 19. století*. Brno: Host, 2018.

Na univerzitě je základem bohemistiky nalézat a objevovat

Dalibor Tureček

Většina laiků má nejspíš za to, že česky všichni umíme dobře, když se jedná o náš mateřský jazyk. Jaké byste tedy uvedl důvody, proč češtinu studovat na vysoké škole?

Nejdřív si dovolím říct, že dojem laiků o tom, co umí a co neumí, není až tak rozhodující. Smyslem studia bohemistiky není naučit český jazyk z uživatelského úhlu pohledu. Proč ji studovat? Důvodů můžeme zmínit několik. Jednak čistě pragmatický, na rozdíl od některých jiných humanitních oborů má totiž bohemista docela solidní uplatnění, může učit na základních a středních školách, ze kterých, zdá se, čeština jako učební předmět v budoucnosti nezmizí, takže potřeba kvalifikovaných učitelů tu stále bude. Bohemista může pracovat v nakladatelské a novinářské praxi a ve všech dalších oborech, kde naši absolventi úspěšně působí. Kromě pragmatického důvodu existuje samozřejmě i důvod vnitřní. I dnes jsou přece lidé, kteří mají rádi literaturu, baví je dobrodružství, kterým čtení je, pro takového člověka je dobře, když se o literatuře dozví i něco navíc, z jiného hlediska. A jsou pochopitelně i lidé, kteří se zajímají o jazyk nejenom jako o běžný komunikační prostředek, jak se domluvit, ale i jako o systém, jako o odraz myšlení. To všechno může obor bohemistika nabídnout.

Vaši specializací je literární historie. S tou se studenti seznamují už od základní školy. Jaká jsou specifika studia dějin literatury na vysoké škole oproti výuce středoškolské?

To vlastně nevím, protože on neexistuje pouze jeden model středoškolské výuky české literatury. Dnes je to velmi široké spektrum možných

přístupů, akcentů, učitelských osobností a institucí, které vypadají různě a mají různé funkce a publikum. Stejně tak neexistuje jen jedna univerzitní bohemistika, mezi vysokými školami jsou značné rozdíly. Kdyby se to dalo nějak shrnout, možná až příliš zjednodušeně, tak smyslem středoškolské výuky je podat nějaké standardizované, obecně přijatelné vědění. Přece jen všichni maturanti se musejí otestovat týmiž texty a testy, musí mít z toho všeho nějaké relativně porovnatelné výsledky. Zato na univerzitě je základem bohemistiky nalézat a objevovat. To znamená přiblížit výuku nikoliv standardům, ale vědě.

Jak úzké je podle vás spojení dějin literatury a obecných společensko-politických dějin?

Přijde na to. Nemusí být vůbec žádné, může být absolutní. To záleží na přístupu. V každém případě ta minimální styčná plocha spočívá v dobovém, kulturním, společenském a organizačním zázemí, dejme tomu jak vypadala například dobová nakladatelství, jak vypadala dobová čtenářská obec, ale třeba i jak vypadala škola, která připravovala budoucí čtenáře. Ale ani to konec konců nemusí vzít literární historik na vědomí a může se zabývat jenom textem. Na druhou stranu je možné vyvozovat literaturu z toho všeho, co ji obklopuje, což dělaly různé přístupy od pozitivistů přes marxisty až po některé projekty v současné době, nesené politickou korektností. Ovšem žádný z těch přístupů není předem lepší, nebo horší, prostě jsou možné, člověk si je může a má volit, má si svoji volbu zdůvodnit a má si za ní potom stát.

Současný světový bestseller po italsku: Literární fenomén Eleny Ferrante

Václav Grubhoffer

*Každý text je líným nástrojem,
který vyžaduje od čtenáře,
aby za něj sám udělal část jeho práce.
Kdyby měl text sdělit vše,
co má jeho příjemce pochopit,
nikdy by neskončil.*

Těmito slovy charakterizoval ve svých dílech *Lector in fabula* (1979) a *Šest procházek literárními lesy* (1994) povahu či podstatu textu známý italský estetik, literární vědec, **sémiolog**, romanopisec a odborník na masovou komunikaci Umberto Eco (1932–2016). Metaforou pro narativní text, s níž však přišel již argentinský spisovatel a jazykovědec Jorge Luis Borges, mu byl les. Les jako zahrada protkaná stezkami, které se rozdvíhají, a tak čtenáře nutí k neustálým volbám, kudy se vydat. Eco v *Šesti procházkách literárními lesy* přímo říká: „I v lese, kde nejsou cestičky dobře prošlapané, si každý může najít svou vlastní pěšinku tak, že volí cestu vpravo či vlevo od určitého stromu, a tak si vybírá u každého stromu, na který narazí.“ Text je tedy podle něj líný nástroj a číst znamená rozhodovat se. Můžeme kráčet po hlavních stezkách a nikam neodbočovat, nebo se naopak ubírat po

Sémiologie

Někdy se jí říká **sémiotika**. Jedná se o nauku o jazykových znacích, tedy jakýchkoliv výrazových prostředcích nesoucích nějaký význam. Může jít o slova, ale také o piktogramy či dopravní značky a podobně.

Obr. 1.

Obálka jednoho
z italských vydání
románu *Geniální
přítelkyně*.

cestách jen málo prošlapaných, což nás může stát větší námahu. Takový způsob čtení, lze snad říci více či méně uvědomovaná čtenářská strategie, nás může přivést do netušených krajin literárního textu i vlastní duše. To však vyžaduje kladení otázek. A na ty naštěstí nejen v životě, nýbrž i v literatuře a literární historii neexistují vždy jednoznačné odpovědi. Jinými slovy, hledání může být důležitější a inspirativnější než nacházení, i cesta může být cíl.

Jedna z prvních otázek, kterou si tradičně v naší literárněhistorické tradici klademe, se týká autorství konkrétního textu, osobnosti autora/autorky a zpravidla i jeho/jejích životních osudů, od nichž se lze jen s obtížemi oprostit. Literární díla jsme zvyklí nahlížet v rámci jejich širšího kulturněhistorického kontextu, historických okolností jejich vzniku i skrze jedinečnost a osobitost vybraného literáta. Tušíme však, že otázka autora a jeho identity je ve skutečnosti ještě o něco složitější. Literární teorie, zejména to její odvětví, jež se zabývá vyprávěcím procesem – naratologie –, rozlišuje totiž mezi tzv. autorem empirickým, skutečným, tedy již zmíněnou bytostí z masa a kostí, a autorem implikovaným, jenž je podle amerického naratologa Wayne C. Boothe jakýmsi autorovým druhým já stvořeným textem / v textu, rétorickou rolí, implikovanou literární verzí či dokonce maskou reálného člověka. Obecně se má za to, že autor empirický a autor implikovaný ani nemusí být identičtí, jejich vzájemný vztah je považován za psychologicky velmi složitý. S oběma autory jsou zkrátka trouble. Nejen s tím nehmotným uvnitř textu, ale i s tím zpravidla hmatatelným.

Lze se o tom přesvědčit třeba v případě současného celosvětového bestselleru italské provenience, kterým je tetralogie označovaná jako *Neapolská sága* či *Geniální přítelkyně*. Zeptáme-li se, kdo je jejím

empirickým autorem, budeme odpovědí asi překvapeni. Ta sice zní Elena Ferrante, patrně nikdo však neví, a pokud ví, tak pečlivě tají, o koho ve skutečnosti jde. O tom, kdo se úspěšně skrývá více než dvě desetiletí pod literárním pseudonymem Elena Ferrante, se zejména (ale nejen) v Itálii bez ustání diskutuje i spekuluje. Za téměř jisté je považováno bytostné spojení této autorky s Neapolí, městem, jež po staletí představuje výrazný literární **topos**. Právě tam se Ferrante měla pravděpodobně roku 1943

Topos

Toto cizí slovo pocházející z řečtiny znamená *místo* nebo též *lokalita*. V literární vědě jím míníme termín označující určité navracející se metaforu či stylizace postav, časů a právě i míst.

narodit, či v rozporuplném městě pod Vesuvem alespoň prožít dětství a dospívání. V nutně stručných biografických medailonech se dále opakovaně objevuje zmínka, že Elena Ferrante zřejmě prožila část života v Řecku a Turíně, má klasické vzdělání, snad studovala v Pise, možná žije v Římě. Tyto velmi neúplné informace byly vyvozeny z literárních textů, které napsala. Její virtuálnost nedává spát nejen běžnému čtenářskému publiku, u kterého lze notnou dávku zvědavosti a touhy znát detaily ze života slavných osob přirozeně očekávat, nýbrž nenechává v klidu ani profesionály ze světa literární vědy. Mediální i seriózní badatelský hon na identitu empirického autora, kterého se účastní italští novináři, literární kritikové a lingvisté již od 90. let 20. století a který s úspěchem *Geniální přítelkyně* mnohonásobně zesílil, tak převyšuje zájem o autora implicitního i samotnou literární tvorbu Eleny Ferrante.

Podle italského literárního kritika a romanopisce působícího na univerzitě v Pise Marca Santagaty se pod pseudonymem Ferrante skrývá historička z neapolské univerzity Marcella Marmo (* 1947), jež se zabývala dějinami neapolského průmyslového proletariátu, kapitalismu a neapolské mafie – Camorry. Marmo však tuto hypotézu, byť s humorem, rezolutně popřela.

Investigativní novinář Claudio Gatti sledoval tok peněz z římského nakladatelství Edizioni e/o, které vydalo veškerou dosavadní tvorbu Eleny Ferrante. V roce 2016 přišel v novinovém článku otištěném v italském ekonomickém deníku *Il Sole 24 Ore* s kontroverzním tvrzením, že jde o Anitu Raju (* 1953), významnou římskou intelektuálku původem z Neapole, překladatelku z němčiny, úzce spojenou s výše zmíněným nakladatelstvím, v neposlední řadě manželku úspěšného, literární kritikou vysoce oceňovaného italského spisovatele Domenica Starnoneho (* 1943). Zpráva pronikla i do zahraničních médií. V Itálii vyvolala bouřlivou diskusi. Gattioho smělé investigativní metody byly podrobeny příkré kritice. O pár dnů později navíc spatřil světlo světa účet na sociální síti Twitter registrovaný na jméno Anita Raja, na němž

Obr. 2.

Pohled na neapolský přístav s Vesuvem v pozadí.

se objevilo osobní překladatelčino přiznání, že je Elenou Ferrante. Účet byl po několika málo hodinách své existence zrušen. Jeho pravost popřela jak samotná Anita Raja, tak spolumajitelka nakladatelství Edizioni e/o Sandra Ozzola. Existuje i teorie, která připisuje autorství manželskému páru Raja–Starnone.

Konečně nejaktuálnějším příspěvkem do diskuse se stal nedávno uskutečněný mezinárodní týmový jazykovědný projekt, který vedli přední italští badatelé a vyučující padovské univerzity Michele Cortelazzo a Arjuna Tuzzi. Na základě kombinace různých lingvistických metod, mimo jiné počítačnické (počítačové) lingvistiky, si kladli za cíl vytvořit autorský profil Eleny Ferrante a konfrontovat jej exaktními způsoby prostřednictvím výpočetních metod s vybraným vzorkem textů současných italských autorů. Jedním z analytických nástrojů se stal korpus obsahující 150 literárních děl od 40 různých autorů publikovaných v posledních 30 letech. Mezi vybranými literáty se objevila i českému čtenáři známá jména jako Niccolò Ammaniti (* 1966), Alessandro Baricco (* 1958) či Stefano Benni (* 1947). Přestože cílem výzkumu nebylo za každou cenu dokázat, kdo se skrývá pod pseudonymem Ferrante, je pozoruhodné, že rozličné badatelské cesty nakonec vedly k jedinému jménu – jako nanejvýš pravděpodobný autor *Geniální přítelkyně* se ukázal být zmíněný Domenico Starnone. Neobvykle vysokou míru podobnosti s autorským stylem Eleny Ferrante přitom vykazovaly zejména jeho texty publikované po roce 1992, kdy vyšel první román ve skrytu žijící autorky.

Ať už je Elena Ferrante kdokoliv, v současnosti je literární kritikou řazena mezi největší žijící italské spisovatele. Navzdory tajemnu, které halí autorskou identitu, ji americký týdeník *Time* v roce 2016 zařadil mezi 100 nejvlivnějších lidí světa. Fenomén Ferrante se tak vlastně stal tématem týkajícím se literární kategorie autorství jako takového, výmluvným svědectvím o potřebách a patrně historicky determinovaných fixacích čtenářů na osoby původců literárních textů – empirické autory z masa a kostí, kteří zpravidla stojí nad svými díly jako neochvějné monumenty a bývají často i klíčem k jejich interpretaci.

Právě snaha nabourat toto tradiční a pevné spojení mezi empirickým autorem a dílem byla pravděpodobně jednou z motivací Eleny Ferrante, když se rozhodla skrýt svou pravou identitu pod literární pseudonym. Tuto strategii zvolila již na počátku 90. let, když odpovídala římskému nakladatelství Edizioni e/o na otázku, jak hodlá propagovat svůj románový debut *L'amore molesto* (1992; česky *Těžká láska*,

Obr. 3.
Jedna z uliček nea-
polské Španělské
čtvrť (Quartieri
Spagnoli).

2018): „Knihy podle mě nemají zapotřebí autorů v momentě, kdy jsou již napsané. Jestli mají co vyprávět, naleznou dříve či později čtenáře; když ne, tak ne. Mám velice ráda ony tajemné svazky z dávných dob i ze současnosti, které nemají konkrétního autora, ale žijí svým vlastním, plným životem. Jsou jako dárky, které jsme dostali v noci. Jako malá jsem se těšila na dárky čarodějky Befany, šla jsem spát plná očekávání, a když jsem se ráno probudila, dárky tam byly, ale Befanu nikdo nespasil.“

Kromě tak výstižného poetického přirovnání k „hodné“ italské čarodějnici, která nosí malým Italům dárky na svátek Tří králů, rozvinula Ferrante své pojetí autorství a volbu striktní anonymity i v množství dalších rozhovorů, dopisů nakladateli a čtenářům, které shromáždila do své osobní autorské reflexe, jež vyšla s názvem *La frantumaglia* (Suf) v roce 2003 (do češtiny dosud nebyla přeložena). Na otázku, zda někdy nelitovala, že zvolila anonymitu, odpovídala například italskému spisovateli a novináři Paolovi Di Stefanovi pro jeho kulturní rubriku „Čtenářský klub“ („Il Club de La Lettura“) deníku *Corriere della Sera*. Ten přitom zdůraznil, že volba anonymity vedla paradoxně k pravému opaku toho, o čem Eleně Ferrante šlo – recenzenti se více zabývají vyzdvihováním tajemnosti autorčiny identity než jejími texty. Ferrante na to odvětila, že ničeho nelituje. Dobrý způsob čtení podle ní spočívá právě ve snaze odvozovat osobnost autora z příběhů, které píše, z postav, jež uvádí na scénu, z krajin, z jemných odstínů individuálního autorského stylu. Takové vyzdvihování autorství je podle ní v pořádku a je pravým opakem mediálního vyzdvihování, postaveného na nadvládě autorské ikony nad vlastní literární tvorbou, v němž jako by se kniha podobala zpocenému tílku popové hvězdy, které se bez božské aury svého nositele jeví jako bezvýznamný kus oblečení. Na následující Di Stefanovu otázku, zda může odkrýt svou skutečnou identitu, tajemná autorka lakonicky odpověděla: „Elena Ferrante. Během dvaceti let jsem vydala šest knih. To nestačí?“

Odhalí Ferrante někdy v budoucnu, kým je v reálném životě? Její nakladatelka Sandra Ozzola se domnívá, že nikoliv. Ostatně již na počátku vzájemné spolupráce v roce 1991 se zavázala, že bude bezvýhradně respektovat požadavek autorské anonymity. Je přesvědčená, že pokud by Ferrante byla z nějakého důvodu přinucena zveřejnit svou pravou identitu, přestala by psát. A to si jistě její početná

Obr. 4.

Obálka jednoho
z italských vydání
románového debu-
tu *Tíživá láska*.

čtenářská obec (jen v roce 2017 se prodalo po celém světě na 10 milionů výtisků *Geniální přítelkyně*) ani domovské nakladatelství nepřejí. Je třeba podotknout, že kouzlu *Neapolské ságy* propadli i čeští čtenáři. O tom, že je i v České republice bestsellerem, svědčí fakt, že v roce 2018 se u nás jen prvního dílu ságy prodalo více než 25 000 výtisků. V českém knižním světě se přitom dá v případě zahraničních autorů o bestselleru mluvit tehdy, když se knihy prodá více než 10 000 výtisků.

Elena Ferrante debutovala v roce 1992 románem *L'amore molesto*, který byl přeložen do češtiny jako *Tíživá láska* se zpožděním více než pětadvaceti let až v roce 2018. Z časového odstupu je zřejmé, že již svým prvním románem vstoupila mezi velká jména novodobé italské literatury. Román byl navíc oceněn prestižní literární cenou Premio Procida, Isola di Arturo – Elsa Morante a v roce 1995 se dočkal i úspěšné stejnojmenné filmové adaptace v režii talentovaného neapolského režiséra Maria Martoneho. Film bojoval v hlavní soutěži na mezinárodním filmovém festivalu v Cannes. Již v prvořadě Eleny Ferrante se objevuje řada témat a motivů, s nimiž se setkáme i v následujících dílech a jež se ukáží jako klíčová a bytostná. Když hlavní protagonistka příběhu, komiksová kreslířka Delia, přijede z Říma do rodné Neapole na pohřeb své matky, „je vtažena do chaotického víru přeplněné a hlučné jihoitalské metropole, ale také do spirály rodinné historie. Jemná intelektuálka z hlavního města je konfrontována s machistickou a násilnou kulturou zanedbaných neapolských čtvrtí a v této atmosféře se snaží zrekonstruovat podivné okolnosti smrti své matky, jejíž utonulé tělo vyplavilo moře poblíž městečka Minturno“, jak se v románu píše.

S druhým románem nazvaným *I giorni dell'abbandono* (2002; česky *Dny opuštění*, 2011) přišla Elena Ferrante až o deset let později. Jde o příběh Olgy, jež žije v Turíně, pochází ovšem, stejně jako Delia, z Neapole.

Obr. 5.
Výhled na Neapol
ze čtvrti Vomero.

Jihoitalská metropole je v literárním světě Eleny Ferrante nevyhnutelným, stále se opakujícím motivem. Vkrádá se myšlenka, že je snad i něčím více – živým organismem, svébytnou literární postavou. I *Dny opuštění* rozvíjejí téma ženské identity, hranic ženského světa v kulturní realitě živelného italského jihu i racionálního, tzv. civilizovaného severu Apeninského poloostrova, téma vztahů mezi matkami a dcerami, vztahů k sobě samým, v nichž mají své významné místo i traumatické vzpomínky z dětství a mládí.

Právě románem *Dny opuštění* v překladu Jakuba Volného vstoupila Elena Ferrante roku 2011, shodou okolností v době, kdy v Itálii vycházel první díl její hvězdné tetralogie, i do českého prostředí. Ve skutečnosti se však s jejím jménem mohli čeští čtenáři setkat již o tři roky dříve v antologii současné italské prózy *Italská čítanka*, jež vyšla v italsko-českém vydání. Jednou z vybraných ukázek byl i úryvek ze *Dnů opuštění* v překladu Jany Sovové, kterému předchází stručný biografický medailon Eleny Ferrante. Je v něm hodnocena jako silná autorská osobnost vytříbeného stylu a kultivovaného lexika, někdy úmyslně, leč vyváženě kontaminovaného vulgarismy. Dále byly oceněny její ojedinělý literární talent, strhující vypravěčské schopnosti a fyzický, až drásavý způsob psaní, který prakticky neumožňuje, aby čtenář zůstal texty osobně nezasažen. Tolik historicky první česká recepcí jejího díla. Viděno dnes s odstupem více než desítky let, poté, co se Elena Ferrante celosvětově proslavila svou *Neapolskou ságou*, zdají se být následující slova významného českého italianisty Jiřího Špičky z roku 2006 takřka prorockými: „Její próza je až mužsky cynická, zachycuje však s šokující upřímností ženskou psychiku a fyziologii. Každý okamžik v životě jejich hrdinek přímo křičí intenzitou prožitku. [...] Vnímá-li dnes ještě někdo literaturu jako Literaturu, jako intelektuálně-živočišnou, ničím nezastupitelnou potřebu, a nejen jako fajnovější zboží, je to určitě Elena Ferrante.“

V pořadí třetím románem Eleny Ferrante se stala v roce 2006 *La figlia oscura* (*Temná dcera*), jež se dočkala českého vydání v říjnu 2019. Vyšla v překladu přední české znalkyně současné italské literatury, zároveň i dvorní překladatelky Eleny Ferrante, Alice Flemrové. I tento román sleduje zblízka osud ženy, tentokrát intelektuálky Ledy (původem jak jinak než z Neapole), profesorky anglické literatury na univerzitě ve Florencii. Leda, podobně jako předcházející hrdinky Eleny Ferrante, z Neapole utekla. Vdala se,

porodila dvě dcery, rozvedla se. Přijíždí na dovolenou k moři do jižní Itálie. Navazuje přátelství s Ninou a její malou dcerou Elenou. Setkání v ní postupně probouzí vzpomínky na dětství provázené komplikovaným vztahem s matkou i na vlastní dcery, které milovala tolik, až se začala bát, že se v nich rozplyne a ztratí sebe sama. Poklidné přemítání se transformuje v drásající konfrontaci s temnými hlasy z minulosti. Na povrch vyplouvají dlouho potlačované destruktivní pocity. Nutno dodat, že v roce 2007 vydala Ferrante i krátký ilustrovaný příběh (nejen) pro děti *La spiaggia di notte* (Pláž v noci), který vyšel v českém překladu Alice Flemrové roku 2019. Svým ústředním motivem ztracené panenky Celiny, jež byla ponechána na pláži napospas svému osudu, je text tematicky bezprostředně propojen s *Temnou dcerou*.

První tři romány Eleny Ferrante z let 1992–2006 mají mnoho společného. Sledují svět ženské hrdinky, postupný proces jejího rozpolcení, dramatické hledání vlastní totožnosti a integrity, konflikt s minulostí, rodinou, okolím i sebou samým. Není divu, že tato tři autonomní díla vyšla v Itálii roku 2012 společně v jednom svazku nesoucím příznačný název *Cronache del mal d'amore* (Zprávy o onemocnění z lásky). Podle přední znalkyně díla Eleny Ferrante, profesorky současné italské literatury na univerzitě pro cizince v Sieně (Università per Stranieri di Siena) Tiziany de Rogatis, autorky svého druhu literárního průvodce dílem Eleny Ferrante *Elena Ferrante. Parole chiave* (Elena Ferrante. Klíčová slova, 2018), jde o skutečně zakládající texty, v nichž Ferrante vytvořila jistou moderní typologii ženské subjektivity. Dodejme, že ač je tato typologie nutně ukotvena v kulturním kontextu zejména italského jihu, a je tak spjatá s jeho specifickými rysy (například s výsostným společenským i rodinným postavením mužů či s všudypřítomným fyzickým i psychickým násilím), má přirozeně i obecně platné konstanty, které překračují hranice italských reálií. Vysoce ceněný bývá zejména akcent, který Ferrante položila na problematičnost vztahu mezi matkami a dcerami.

První tři romány jsou přirozeně i jakýmsi předstupněm *Neapolské ságy*, kterou lze bezpochyby považovat za dosavadní vrchol v tvorbě Eleny Ferrante. První díl slavné tetralogie nesoucí název *L'amica geniale* (česky *Geniální přítelkyně*, 2016) vyšel v Itálii roku 2011. V následujících třech letech spatřily postupně světlo světa i zbývající tři díly: *Storia del nuovo cognome* roku 2012 (česky *Příběh nového jména*, 2017), *Storia di chi fugge e di chi resta* roku 2013 (česky *Příběh těch, co odcházejí, a těch, kteří zůstanou*, 2017), *Storia della bambina perduta* roku 2014 (česky *Příběh ztracené holčičky*, 2018). Román *Geniální přítelkyně* (což platí pochopitelně ještě ve znásobené míře o celé sáze) představuje mnohovrstevnatý literární

Horizont očekávání

Jedná se o odborný termín, jenž v literární vědě zpravidla označuje soubor literárních i mimoliterárních norem, jež tvoří podloží pro čtenářskou interpretaci. Čtenáři čtou dílo s jistým očekáváním, které se odvíjí od jejich znalosti jiných děl stejného žánru.

text, který je možné číst mnoha různými způsoby. Vraťme se k Ecově metafoře o procházkách v literárních lesích. Půjdem-li románovým lesem Eleny Ferrante po hlavní pěšině, čeká nás brilantně napsaný strhující příběh celoživotního přátelství dvou žen narozených v srpnu 1944 v Neapoli, a to rozhodně není málo. Silnou stránkou *Neapolské ságy* je nepochybně právě skutečnost, že Elena Ferrante vsadila na tradiční „velké vyprávění“. Nejde o literární experiment, nýbrž o mistrně napsaný příběh s precizně vykreslenými postavami i velkým **horizontem očekávání**, vyprávěný navíc čtivým, nekomplikovaným jazykem. Personální vypravěčkou je jedna ze dvou hlavních protagonistek, Elena Grecová, nazývaná Lenù, spíše nenápadná, svědomitá, „hodná“ dívka, jež je od dětství silně ovlivňována svou nejlepší přítelkyní i rivalkou Lilou – charismatickou, nadanou, odvážnou, geniální, ale někdy i „zlou“ Raffaellou Cerullovou. Elena začíná vyprávět o jejich přátelství, v němž často nechyběly ani temné stránky, jako již starší žena v roce 2010. Vrací se přitom do dětství a dospívání prožitého v 50. a 60. letech 20. století na neapolské periferii, patrně v dělnické čtvrti Luzzatti. Alice Flemrová, jež zná jako překladatelka Eleny Ferrante její autorský hlas z intimní blízkosti, upozornila, že čtenářsky atraktivní a mimořádně zajímavé je nejen samotné téma ženského přátelství, jemuž bylo oproti přátelství mužskému věnováno v dějinách literatury nepoměrně méně místa, ale i skutečnost, že postavy Eleny Ferrante vyslovují nahlas to, co si většina z nás nechce připustit ani v duchu.

Sejdeme-li alespoň tu a tam z hlavní lesní pěšiny, což se nám vzhledem k intenzitě příběhu, spádu a množství vyprávěných událostí z vnějšího i vnitřního světa hlavních protagonistek třeba ani nebude chtít udělat, otevře se nám pohled na plasticky a velkoryse zachycenou fresku italské kultury, společnosti a politiky druhé poloviny 20. století. Malé dějiny Lenù a Lily se linou jako červená nit na pozadí velkých dějin. Vzhledem k času dlouhého trvání, v němž je zachyceno dětství, dospívání, zralost i nastupující stáří obou hrdinek, lze knihu bez váhání označit jako **bildungsroman**, tedy román, který se soustřeďuje na psychologický a morální vývoj svých hlavních postav.

Geniální přítelkyni lze na druhé straně chápat i jako pronikavý, do značné míry patrně autobiografický pohled do zhruba šedesátiletého období moderních italských dějin. Pootočíme-li o pár stupňů naši čtenářskou perspektivu, můžeme za hlavní protagonistku příběhu považovat samotnou Itálii, ze své historické podstaty nejednotnou, vnitřně rozpolcenou zemi, jež je krásná právě svou pestrostí a množstvím různých regionálních hlasů, které z ní zaznívají. Silně je v románu tematizována neodmyslitelná

Bildungsroman

Termín pochází z němčiny, česky jej lze vyložit jako *formativní román*, tedy román zachycující vývoj postavy od dětství do dospělosti, utváření jejích názorů, vyrovnávání se s různými komplikacemi na cestě životem.

Olovená léta

Italsky *Anni di piombo* označují období politických nepokojů v Itálii od konce 60. do počátku 80. let 20. století, jež se vyznačovalo velkým množstvím násilných činů organizovaných levicovými i pravicovými extremistickými hnutími.

dvojdílnost nespoutaného jihu a uhlaženého, někdy však emocionálně studeného a neupřímného se-veru. Proměňující se příběh Lily a Eleny jako by se v tomto pohledu stával pozadím pro postupné vykreslení dramaticky se měnící poválečné Itálie – jednotlivé etapy v životě hlavních hrdinek vtělené do jednotlivých dílů ságy odpovídají zpravidla jedné či dvěma dějinným dekadám. Setkáváme se tak s Itálií ekonomického boomu 50. let, emancipačních a studentských hnutí, jež přinesla 60. léta, ale i se zemí sociálních nepokojů a teroristických útoků, jež daly období 70. let přízvisko „**olověná léta**“, nemluvě o organizované kriminalitě v podobě neapolské mafie Camorry, jež má v románu nijak neakcentované, přesto naprosto nepřehlédnutelné místo. I ona má svůj historický vývoj a proměny zachycované v ústním podání obyvatel čtvrti. Je součástí mikrokosmu, v němž obě hrdinky vyrůstají, je samozřejmě má, všudypřítomná a neodmyslitelná jako samotný vzduch.

Jak bylo zmíněno výše, ústřední místo v celé tetralogii zaujímá Neapol, živý městský organismus, krása i peklo, skutečný domov obou hlavních protagonistek. Dejme slovo Lile, která v závěru posledního dílu ságy promlouvá o tomto „nádherném a významném“, zkrátka jejím městě, skoro jako by mluvila o sobě samé: „Tady se mluvilo všemi jazyky, tady se všechno postavilo a taky všechno zbořilo, tady lidi nevěřej žádným řečem, a přitom jsou pěkně užvaněný, tady je Vesuv, a ten lidem den co den připomíná, že i ten největší podnik mocných lidí, že i to nejkrásnější dílo může oheň a zemětřesení a popel a moře za pár vteřin proměnit v nic.“

Klíčovým tématem románové ságy je rozporuplný italský jih s životními stereotypy jeho obyvatel. Jde o stejný jih, o němž jiný, původem neapolský, autor Roberto Saviano (* 1979) v knize *Krása a peklo* (2009, česky 2010) napsal, že je místem, kde si právo dýchat často musíte draze vykoupit svou duší a zmrazčením všech snů. I Ferrante nabízí čtenářům věrný obraz krásy a pekla, z něhož se jedna z hlavních hrdinek snaží urputně osvobodit, aby stále znovu zjišťovala, že tak ztratí i krásu, které se nic na světě nevyrovná. V husté spleti lesních cest nám Ferrante předkládá nepřeborné množství pozoruhodných dílčích témat. Zmiňme alespoň jihoitalskou rodinu s její pohostinností, hluchostí a fackami, pro které se nejde daleko. Neméně pozornosti je v románu věnováno formativní i společenské roli vzdělání i specificky italskému problému spisovného jazyka a dialektů. Prozradme snad už jen, že způsob mluvení a schopnost psát představují možnost úniku i nutnost věčných návratů.

Použité prameny a literatura

ECO, Umberto. *Lector in fabula: role čtenáře aneb Interpretační kooperace v narativních textech*. Praha: Academia, 2010.

ECO, Umberto. *Šest procházek literárními lesy: přednášky na Harvardově univerzitě*. Olomouc: Votobia, 1997.

FLEMROVÁ, Alice. V rozmanitosti je síla. O nové italské literatuře. *Literární noviny* [online]. 13. 2. 2018. Dostupné z: <http://old.literarky.cz/literatura/222-literatura/25730-v-rozmanitosti-je-sila-o-nove-italske-literatue>.

MÜLLER, Richard, ed., ŠIDÁK, Pavel, ed. *Slovník novější literární teorie: glosář pojmů*. Praha: Academia, 2012.

RIMMON-KENAN, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Brno: Host, 2001.

de ROGATIS, Tiziana. *Elena Ferrante. Parole chiave*. Roma: E/O, 2018.

SAVIANO, Roberto. *Krása a peklo: texty 2004–2009*. Praha: Paseka, 2010.

ŠPIČKA, Jiří, ed. *Italská čítanka: Gutenbergova čítanka současné italské prózy: italsko-české vydání*. Praha: Labyrint revue, 2008.

TUZZI, Arjuna, ed., CORTELAZZO, Michele A., ed. *Drawing Elena Ferrante's Profile*. Padova: Padova University Press, 2018.

Kdy jindy si vybrat románské jazyky ke studiu, když ne teď

Jitka Radimská

Románské jazyky dnes bývají volbou až druhého cizího jazyka, první bývá angličtina. I znalost románských jazyků je ale pro Středoevropana důležitá, nebo ne?

Ta otázka je zajímavá tím, že krásně zapadá do naší doby, lze ji totiž shrnout do vyjádření „tíha volby a svoboda rozhodnutí“. Volba cizího jazyka, a jeho postavení v rámci jiných cizích jazyků, je důležitá proto, že cizí jazyk nás velmi obohacuje. Jako francouzštinářka mohu říci, že zrovna francouzština měla historicky vzato vždy výlučné postavení, vždy byla výjimečným jazykem a například díky diplomacii bylo toto postavení ve střední Evropě zcela nepopíratelné. Francouzština se vždy učila na gymnáziích a třeba za první republiky pro nás byla Francie vzorem svobodného světa. Francouzský jazyk pak byl nejlepším prostředkem vzájemného poznávání se, a to nikoliv pouze v prostoru střední Evropy. Své výlučné postavení má francouzština dodnes, i když není tolik vidět, protože obraz Francie je v dnešním mediálním světě poněkud posunutý, nevidíme ji v tom pozitivním a motivačním rozměru, který má, ať už z hlediska kultury, politiky, nebo ekonomiky. Na položenou otázku se pokusím odpovědět trochu řečnický: Kdy jindy si vybrat románské jazyky ke studiu, když ne teď? Přitom to není nijak těžké. I když někdo žádný románský jazyk na střední škole nestudoval, znamená to, že nemůže začít později, a to i na vysoké škole, vždyť přípravných kurzů a jiných pomůcek je dost, středoškolská příprava není podmínkou.

S jakými obtížemi se studenti románských jazyků na vysoké škole nejčastěji potýkají? Jak těmto obtížím předcházet?

Navážu na předchozí odpověď. Člověk se bojí toho, co nezná. Dneska se často chodí cestou, která zbytečně nekomplikuje život. Tento model mladí lidé přebírají z rodiny i od přátel. Když zkusím krátce postihnout jádro té otázky, tak odpovím drobnou frází, že románské jazyky jsou zkrátka výzva. Kdo se bojí, nesmí do lesa, a tak je potřeba se s tím strachem poprat a do toho lesa jít, protože jinak nepoznám, jak mi v tom lese může být dobře. Je to metaforické vyjádření, ale má svoji platnost, protože mladí lidé jsou dnes často mediálně manipulováni různými klišé a všemi těmi upravenými, jednoduchými cestičkami, to podle mě není dobře.

Zjednodušeně lze říci, že co se týče vlastního rozvoje, osobního poznání a studia, otevřenosti světu nebo životu, existují takové tři modely, anglosaský, německý a pak ten románský. Ten anglosaský, potažmo roli angličtiny ve světě, všichni známe. Anglický jazyk se kvůli svému rozmachu do celého světa velmi zploštil, jde o jakési esperanto dnešní doby. Řekla bych, že anglosaský model je velmi pragmatický a hodně tíhne ke zjednodušování a k vnějšímu efektu. Naproti tomu německý model se drží charakteristik německého jazyka, jenž má například přesný, pevně daný slovosled a dbá na svou štábní kulturu, dovede přesně argumentovat. Zná práce německých romanistů, kde je to hezky vidět, argumentace je precizní, je tam patrná obrovská důkladnost, promyšlenost. Románský model,

románský styl je hodně podobný francouzštině, je volný, vypadá rozevlátě, je řečný a bohatý, metaforický, jenomže to je rozměr, který vás o to více obohatí, nese v sobě hodně možností a historických zkušeností. Miluje perifrázi, ale i vypointovanou zkratku.

Abych to shrnula, je důležité se nebát a čelit těm výzvám, z nichž mnohé jsou dokonce vlastní, osobní výzvy. Sama musím chtít a zkoušet, nemá to být tak, že mě někdo nebo něco pouze někam pošle či zařadí na nějaký seznam.

Jak byste popsala specifika studia románských literatur a učitelství románských jazyků?

Jsou to rozdílné oblasti. V první řadě je ale možné pro obojí zmínit jednu velmi podstatnou věc, a sice že vysoká škola není jazyková škola. Na univerzitě je to zkrátka jiné. Další společnou, z toho vyplývající věcí je to, že si studenti musí uvědomit, že ten jazyk sám o sobě není cíl, je to vlastně prostředek. Prostředek čeho? Samozřejmě ne toho, abych si mohla ve Francii objednat kávu nebo cidre a cítit se tam jako doma, byť je to příjemné, tak tomu tak není. Jazyk je prostředkem k tomu nějakou zemi poznat blíž, porozumět lidem, a především je to prostředek, jak dojít ve svém poznání někam dál, v čase i v prostoru. A k vysokoškolské přípravě patří i znalost kultury dané jazykové oblasti, geografie, historie, literatury, umění.

Výuka literatury, to jsou určité literární toulky, toulky časem a krajinou fiktivních světů, jak si to sama ráda nazývám, probíhají sice v našich představách, ale regulérně se mohou stát součástí našich životů. Na univerzitě je pak stejně jako v životě důležité si zodpovědět otázku, proč vlastně čtu a k čemu mi to je. Nedílnou důležitostí je také naučit se číst tak, abych porozuměla tomu, co čtu, abych byla kritický čtenář a měla vhled do širších souvislostí. Literatura a literární věda je pro mě setkávání v čase a prostoru s autory i se čtenáři.

V badatelském prostoru mě osobně nejvíce potěšilo, když jsem měla možnost zblízka poznat čtenářské zápisky Marie Ernestiny z Eggenbergu, šlechtičny a vévodkyně z Krumlova. Její knihovna odpočívala 300 let na zámku v Českém Krumlově, šlo o více než 2000 svazků napsaných v pěti evropských jazycích kromě češtiny, nejvíce tam bylo samozřejmě francouzských knih. Byl úžasný pocit ty knihy otevírat a nacházet tam připsané poznámky. Začala jsem tomu říkat „e-maily ze 17. století“, protože 300 let přede mnou ty knihy nikdo jiný neotevřel, a tím se mi umožnila ta neuvěřitelná komunikace v čase a prostoru. Pro mě jako pro badatelku to bylo samozřejmě něco, o co jsem se chtěla podělit se studenty, s kolegy i širším čtenářským publikem.

Když se vrátím k vysokoškolské přípravě učitelů, abych dopověděla celou otázku, musím zmínit, že mám zkušenosti s učením všech generací, od dětí v mateřské škole až po seniorské kurzy. Podstata přípravy učitelů cizího jazyka podle mě spočívá v umění klást otázky, tím se opět dostáváme ke klíčivosti komunikace a dialogu, tentokrát v daném čase a konkrétním prostoru. Učitel a žák spolu vlastně rozmlouvají, ovšem vždy vzájemně, vždy se učí jeden od druhého a naopak. Umění vyučovat je postaveno na síle slova. Užívat správná slova na správných místech, rozumět jim, to vám nedá žádný jiný obor, jen filologie. Vždyť všechny vědy, přírodní i humanitní, se dorozumívají slovy, jazykem. Současné generace, ovlivněné technologiemi, hodně vyrůstají na obrázcích a piktogramech, ale stále se ukazuje, že ty obrázky samy o sobě ještě nestačí. Jistě, žádná škola, ani vysoká, se nesmí před tím vším včetně technologií uzavírat, naopak to vše musí vyhodnotit a zúročit. Myslím, že nové není popřením toho dřívějšího, ale obohacením. A že výzvou nových technologií je týmová a mezigenerační spolupráce napříč kontinenty.

Minulost v přítomnosti aneb Návrat žánrové literatury jako vzpomínka na 19. století

Ladislav Nagy

Ten trend je nepřehlédnutelný: do hájemství, jež se kdysi nazývalo vysokou literaturou, stále silněji proniká literatura žánrová, tedy literatura, která byla dlouho jaksi na okraji. Nebrala se vážně, byla nahlížena jako „čtivo“, jako svého druhu „eskapismus“, tedy útěk od skutečnosti, zatímco literatura vysoká byla vnímána jako něco, co nám naopak umožňuje skutečnost nahlédnout hlouběji. Modernismus se nerozešel s realismem proto, že by odmítal reprezentaci skutečnosti; naopak, modernisté se domnívali, že realismus nezachycuje skutečnost dostatečně věrně.

Tuto změnu je možné pozorovat delší dobu, ovšem výrazné hybnosti nabrala v posledním desetiletí, patrně částečně pod vlivem globálního úspěchu literatury žánru fantasy, jenž hluboce zasáhl celou jednu generaci. Prvním z žánrů, který takto pronikl do „vysoké literatury“, byl historický román, a to zhruba od konce 60. let, tedy od doby, do níž se datuje nástup tzv. postmodernismu. Anglická prozaička a literární kritička A. S. Byattová vzpomíná: „Během mého spisovatelského života byl historický román vystavován úšklebkům, byl opovrhován jak akademickými kritiky, tak recenzenty. V 50. letech 20. století se taková literatura odbývala slovem ‚eskapismus‘ a představa sugerovala plášť, dýky, dámy v krinolínách, rozervané korzety, plachetnice v krvavých bitvách. Anebo byl odmítán jako ‚pastorála‘.“ Dále poznamenává, že v posledních desetiletích, tedy zhruba od 70. let 20. století, dochází k obrovské renesanci zájmu o historii, což se projevuje nejen nárůstem knih s touto tematikou a jejich velkou oblibou (na rovině žánrové literatury byly historické romány oblíbené vždy), ale především zvýšenou prestiží v oblasti seriózní, to znamená vysoké literatury a akademické kritiky. Zájem o historii už není eskapismus, naopak je výrazem intelektuální vyspělosti a známkou statusu hodného respektu.

Další žánry následovaly záhy. Byla to především fantasy, když celosvětový úspěch ságy o Harrym Potterovi spustil doslova vlnu, jež se nutně odrazila i ve středním literárním proudu: ostatně je výmluvné, že poslední román nedávného držitele Nobelovy ceny za literaturu, Kazua Ishigura, je zasazen do Anglie krátce po době legendárního krále Artuše a svou formou je variací právě na fantasy. Srovnatelnou vlnu zájmu zažívá sci-fi a do středního proudu proniká i komiks. Bez velké nadsázky lze říci, že oblast literatury, kdysi rozdělená na literaturu vysokou a „čtivo“, se opět spojuje do jednoho celku.

Asi není lepšího příkladu tohoto fenoménu než literární událost na britském knižním trhu z podzimu 2019, totiž nová kniha Margaret Atwoodové nazvaná *Testamenty*. Tato kniha byla toužebně očekávána,

Obr. 1.

Margaret Atwoodová na Frankfurt-
ském knižním vele-
trhu v říjnu 2017.

protože nebylo tajemstvím, že to je pokračování jednoho z nejúspěšnějších autorčiných děl, konkrétně *Příběhu služebnice*, dystopického románu z poloviny 80. let, v němž jsou ženy zbaveny občanských svobod a redukovány na reprodukční nástroje. *Příběh služebnice* Atwoodová před více než třiceti lety psala v určité konkrétní atmosféře, kterou není od věci si připomenout. Zpoza železné opony byla Reaganova administrativa vnímána primárně jako pozitivní síla stojící proti Rusku, ve Spojených státech však znepokojoval konzervatismus týkající se právě reprodukčních práv. *Testamenty* byly oznámeny v době, kdy to po jistém liberálním období se ženskými právy nevypadalo zrovna dobře. Možná i to byl důvod, proč se ještě před vydáním *Testamentů* dostalo opětovně pozornosti *Příběhu služebnice*. Na obrazovkách se objevil televizní seriál, jehož úvodní série byla poměrně silná, v první polovině roku 2019 dokonce vyšel *Příběh služebnice* v komiksové verzi a červené šaty, které musely hrdinky v dystopickém románu nosit, se staly symbolem používaným ženami na demonstracích proti jejich utlačování po celém světě.

Britský tisk, jmenovitě Dinah Birchová v *Times Literary Supplement*, si všímá, že tato shoda politických událostí, které jsou značně znepokojivé, byla nakladatelem vychytrale využita k marketingovým účelům: slavnostní zahájení prodeje o půlnoci v knihkupectví Waterstones na Picadilly, slavnostní akce v Národním divadle Londýn přenášena do 1300 kin po celém světě apod. Vlastně, podotýká Birchová, marketingová událost srovnatelná s vydáním Harryho Pottera: „Taková pseudohysterie však Atwoodové a jejímu románu nic dobrého nepřináší. *Testamenty* si žádají přemýšlení a reflexi, nikoliv koktejly.“

Nová kniha Margaret Atwoodové není aktuální jen svým obsahem, ale i žánrem. Zveřejněné údaje o prodeji knih v anglosaském světě ukazují jistý nárůst prodejů dystopických románů: vedle *Příběhu služebnice* (což lze vysvětlit uvedením televizního seriálu) stoupaly i prodeje dalších slavných „dystopických“ románů, ať už to byl Orwellův 1984, *Konec civilizace* Aldouse Huxleyho, 541 stupňů

Obr. 2.
Demonstrace
v kostýmu žen-
ských postav
z Příběhu služeb-
nice. Lincolnův
památník, Wa-
shington,
15. únor 2019.

Fahrenheita Raye Bradburyho, či *Pán much* Williama Goldinga. Ale čtenářsky úspěšné zdaleka nejsou jen klasiky, nýbrž i nové tituly posazené do výrazně dystopické polohy: o *Cestě* Cormaca McCarthyho asi nemá smysl se dlouze rozepisovat, minimálně stejně pozoruhodné dílo je však *Lazaret* (*The Pesthouse*, do češtiny dosud nepřeloženo) Jima Crace, který se odehrává v jakési budoucnosti vzdáleně připomínající Ameriku 17. století, anebo v poslední době kniha *Zed'* (*The Wall*) pozoruhodného „politického romanopisce“ Johna Lanchestera. Jeho román se odehrává po „Změně“ s velkým „Z“ – jde o změnu klimatické povahy, ovšem projevuje se i politicky, mimo jiné tím, že je zcela znemožněno jakékoliv cestování mezi státy.

Je vysoce pravděpodobné, že obliba dystopických románů odráží aktuální nejistotu z dění ve světě po zhroutilí liberálního světového řádu. V tomto ohledu není nezajímavé historické srovnání. Utopie a dystopie byly velmi populární i na přelomu 19. a 20. století. John Carey, emeritní profesor anglické literatury na Oxfordu, vydal v nakladatelství Faber & Faber čítanku utopistických textů (*The Faber Book of Utopias*). Kniha zvící pěti set stran nabízí poměrně komplexní pohled na různé představy o utopiích – tedy o ne-místech, jinými slovy o nereálných místech, která jsou lepší než náš reálný svět. „Lepších“ ovšem zdaleka neznamená univerzálně lepších: je nabíledni, že komunistické, fašistické, anarchistické, zelené, technologické či jiné utopie nebudou „lepší“ pro stejnou čtenářskou obec. Vzhledem k našemu tématu je nicméně zajímavý jeden Careyho postřeh: že zatímco utopie 19. století se nesou v radostném, optimistickém duchu (dovolím si dodat, že čestnou výjimku zde tvoří dystopický, dnes hodně opomíjený román Samuela Butlera *Erewhon* z roku 1872, jenž je satirou viktoriánské společnosti a líčí zemi, v níž se k moci dostaly stroje) a jsou rovnostářské, utopie počátku století 20. jsou znepokojivé a elitářské.

Jako příklad těch prvních nám může posloužit americký socialista Edward Bellamy a jeho představa harmonického světa, téměř pastýřská idyla nazvaná *Ohlédnutí* (*Looking Backwards*, 1888), situovaná

Obr. 3.
Herbert George
Wells na obálce
magazínu *Time*
v roce 1926.

do roku 2000. Její protagonista, mladý Američan jménem Julian West, upadne podobně jako hrdina klasické povídky Washingtona Irvinga „Rip Van Winkle“ do spánku a probudí se za více než 100 let. Boston, kde žil, je zcela proměněný: neexistují žádné třídní rozdíly, veškerý průmysl je znárodněný a všichni mají něco na způsob kreditních karet – v tom se sice Bellamy moc nemýlil, nicméně tyto karty fungují na rovnostářském principu, dávají držiteli právo na rovný podíl z přebytku produkovaného národním hospodářstvím. Samozřejmě funkčnost takového hospodářství Bellamy neřeší, stejně jako se nezabývá otázkou, zda by každý jednotlivec byl ochoten akceptovat jemu přidělenou roli ve společnosti: mladý muž totiž vstupuje do něčeho, co bychom mohli nazvat průmyslová armáda, do důchodu odchází ve věku 45 let, kdy získává volební právo a může čerpat veškerých výhod této „civilizace“.

Naopak utopistická literatura počátku 20. století si je těchto problémů vědoma. Příkladem budiž „zakladatel“ sci-fi žánru v anglické literatuře H. G. Wells. Ten si ve svých futuristických vizích, ať už románových, nebo spadajících do literatury faktu (a zde mám na mysli zejména jeho čtenářsky velice úspěšný text *Anticipation of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress Upon Human Life and Thought* čili *Očekávaný vliv mechanického a vědeckého pokroku na lidský život a myšlení* z roku 1901 – řadu tezí později uplatnil i v knize *The Open Conspiracy* publikované roku 1928), uvědomuje dva zásadní spojitě problémy: tím prvním je přelidnění, druhým pak ekologie, anebo přesněji řečeno ubývání přírodních zdrojů. Řešení, s nímž Wells přichází, je ovšem na hony vzdáleno optimistickým vizím socialistů. Pokud mají být tyto dvě otázky řešeny, říká Wells (mimořádně žák Huxleyho dědečka T. H. Huxleyho), a to poměrně explicitně, je zapotřebí kontroly – přelidnění bude zabráněno kontrolou porodnosti a likvidací slabých: „Muži Nové republiky se nebudou smrti bát, ani se nebudou ostýchat zabíjet, neboť budou mít širší povědomí o odpovědnosti života než my... Stejně jako Abrahám, i oni budou mít víru v zabíjení a nebudou sužováni předsudky a pověrami týkajícími se smrti. Utracení

Eugenika

Tímto termínem nazýváme filozoficko-sociální snahy o vylepšení lidského genofondu, tedy o zúšlechtění biologické podstaty člověka a lidstva. Původ eugeniky se zakládá na rasistických a antisemitických teoriích, proto je z historických důvodů vnímána především negativně.

lidí nevyčísitelně zádumčivých, nemocných nebo nemohoucích nebudou považovat za zločin, nýbrž za vysoce odvážné splnění povinnosti.“ Tady H. G. Wells uplatňuje zvláštní verzi darwinismu: „Metoda, již příroda dosud sledovala v utváření světa, kdy nedokonalosti bylo zabráňováno v množení dalších nedokonalostí a zbabělosti i slabosti bylo též nedovoleno dosahovat naplnění svých tužeb... nuže tu metodu nutno v některých případech i dnes povolát ke službě člověku a ta metoda se jmenuje smrt.“ Řečeno jinými slovy a zjednodušeně: H. G. Wells si uvědomuje, že společnost se vyvíjí příliš živelně, a chce tomuto bujení dát nějaký řád. Zde se mu nabízí **eugenika** a kontrola porodnosti – mimochodem H. G. Wells prožil milostný román s Margaret Sangerovou, zakladatelkou společenství Plánované rodičovství a velkou propagátorkou kontroly porodnosti. Na poli zahraničně politickém, anebo globálním, je řešení rovněž prosté: podřadné rasy, „lidé z hlubin“ (v orig. „people of the abyss“) musí udělat místo těm civilizovaným. Pokud zdroje ubývají, je třeba uspokojit, říká Wells, především elitu. Podřadné lidi je nutno omezit tak, aby ze společných zdrojů neukrajovali více, než je nezbytně nutné, ale zároveň aby zajišťovali servis pro vyšší vrstvy, tedy vlastně něco podobného, co najdeme u Huxleyho a dalších předních intelektuálů doby, kteří se vyznačovali značným elitářstvím. Irský básník W. B. Yeats na sklonku života věstil budoucí válku mezi masami a intelektuály, přičemž říkal, že úkolem intelektuálů je třeba masy podmanit tak, aby sloužily elitě. Podobné nedemokratické tendence se silně ozyvaly napříč kulturní i intelektuální scénou meziválečné Británie.

Ale vraťme se zpět na začátek, totiž k pronikání žánrové literatury do středního proudu. Nejvýraznější je to právě v anglicky psané próze a vedle zmíněných dystopií můžeme z poslední doby zmínit například sci-fi prvek v románu Iana McEwana *Stroje jako já* nebo fantasy element v posledním románu nedávného nobelisty Kazua Ishigura *Pohřbený obr*. Čím to je? Ještě před pár lety bylo možné v předních časopisech typu *Times Literary Supplement* zaznamenat povzdech, že „většina knih je žánrových“, dnes už ale nic takového nenajdeme. Stejně tak dnes již málokdo zastává onu klasickou tezi, že žánrová literatura je „útěkem od reality“, zatímco literatura vážná, přičemž míněn je realistický román, je „cestou do reality“, tedy způsobem, jímž lze objevovat aspekty skutečnosti dosud skryté. Možná je průnik žánrové literatury do mainstreamu naplněním toho, co před lety konstatovali američtí literární vědci Robert Scholes a Robert Kellogg, když v knize *Povaha vyprávění* říkali, že „pohled na literaturu prismatem románu je nešťastný ze dvou významných důvodů.

Za prvé nás odřezává od literatury minulosti a kultury minulosti. Za druhé nás odřezává od literatury budoucnosti a avantgardy dneška. Chceme-li znovu získat minulost a přijmout budoucnost, musíme zcela doslova odkázat román na místo, které mu náleží“. Anebo je výrazem skutečnosti, že klasický realistický román, jak se naplno rozvinul v 19. století v opozici právě k literatuře nižší, totiž žánrové, již nedokáže vystihnout skutečnost v její celistvosti, a tím tak naplnit svůj původní účel. Původně se totiž román proti romancím vymezoval tím, že zachycoval skutečnost celou, nikoliv jen její výseč.

Tento fenomén znovuzrození žánrové literatury, anebo, lépe řečeno, jejího znovunabytého statusu literatury, již je třeba brát vážně, není specifikem moderní doby. V jistém smyslu a z širšího hlediska je tento fenomén znovuoobjevením 19. století a jeho literární rozmanitosti, jež byla v prvních letech 20. století modernisty odvržena ve prospěch literatury coby umění elitářského, exkluzivního. A možná je tento fenomén součástí obecnějšího trendu, jímž je rehabilitace 19. století vůbec a jeho kultury. Britský novinář Matthew Sweet napsal před pár lety zajímavou knihu *Jak jsme si vymysleli viktoriany*. V ní vyvrací řadu mýtů obklopujících společnost a kulturu 19. století, přičemž ukazuje, nakolik je tato doba blízká té naší a nakolik je jí podobná. Integrace žánrové literatury do středního proudu je tak organickým návratem k literatuře žánrově bohaté. Díky tomu současná literatura disponuje neobvyklou šíří literárních prostředků a možností výrazu – můžeme si jen přát, aby to vedlo k rozšíření jejího poznávacího potenciálu.

Doporučená literatura k tématu

ATWOOD, Margaret. *Svědectví*. Praha: Argo, 2020.

CAREY, John. *The Faber Book of Utopias*. London: Faber & Faber, 1999.

WATT, Ian. *The Rise of the Novel*. Berkeley: University of California Press, 2001.

Při studiu literatury jde především o rozvíjení vlastní osobnosti

Ladislav Nagy

Angličtina je dnes pravděpodobně mezinárodním jazykem číslo jedna, ostatně vyučuje se u nás už na základních školách. V čem podle vás spočívá přidaná hodnota studia angličtiny na vysoké škole?

Tu otázku bych trochu poupravil. Přidanou hodnotu má studium nejen angličtiny, ale také anglosaské kultury, tedy to, co souhrnně nazýváme anglistikou. Je to proto, že studium anglistiky není jenom o praktickém jazyku, ale také o jazyku z toho teoretického hlediska a v neposlední řadě též o literatuře. Ať už se to někomu líbí, nebo ne, literatura je stále tím nejlepší úvodem do kultury a do jazyka té dané země.

Nejde o žádnou novinku, říkal to už před sto lety například americký spisovatel T. S. Eliot, že každý vzdělaný člověk by měl velmi dobře umět alespoň jeden cizí jazyk, a to nikoliv z toho důvodu, aby se někde domluvil, což je v podstatě pouhá technická záležitost, ale z toho důvodu, že mu to otevírá jiné cesty myšlení. V každém jazyce se přemýšlí trochu jinak. Studovat angličtinu hlouběji než na dorozumívací úrovni, to má podle mě obrovský smysl a přidanou hodnotou je fakt, že kdo vystuduje anglistiku, ten má skutečně široké možnosti uplatnění. Ostatně na našich studentech vidím, že někteří z nich pokračují třeba do doktorského studia a věnují se literatuře, ale valná část z nich nachází uplatnění v širokém spektru oborů od státní sféry přes marketing po produkci a tak dále. Ve všech těchto oborech angličtinu využívají.

Zmíním ještě jednu výhodu současných mladých lidí: angličtinu se opravdu učí velmi záhy

už na základní škole, časem však mají možnost si přibrat ještě další cizí jazyk. Dnes je tomu tak, že kdo si při studiu na univerzitě vybere anglistiku spolu s jiným cizím jazykem, ale samozřejmě i jiným oborem, ten o uplatnění skutečně nemá nouzi.

Nedílnou složkou studia angličtiny jsou literární semináře. Jak zásadním klíčem pro zdokonalení se v používání jazyka je četba literatury? A co například filmy a seriály v původním znění s titulky?

Ta literatura je klíč naprosto zásadní a pochoptitelně filmy a seriály s titulky také reprezentují důležitý faktor, výrazně tomu porozumění pomáhají, především v ohledu mluveného jazyka je jejich role nezastupitelná. V rámci studia, které nabízíme, filmům a seriálům věnujeme značnou pozornost, protože jde o součást kultury, kterou také vyučujeme. Vzhledem k jejich dopadu se jim dokonce budeme věnovat čím dál více. Platí ale to, že v první řadě je nutné se soustředit na literaturu, což zdůvodním jednak tím, že jde o určitou tradici, a jednak tím, že literatura otevírá cestu k hlubšímu studiu jazyka, což je záležitost pečlivě zdokumentovaná praxí.

Studium literatury má navíc ještě jeden důležitý význam. Začnu odzadu: řada lidí se mylně domnívá, že když někdo studuje literaturu, musí se pak nutně věnovat činností s ní spojeným. Ano, bývá to tak, mnoho našich absolventů se živí jako překladatelé, nakladatelští redaktoři nebo pracují v médiích, ale není to nutně podmínka. Pokud máte absolventa, který dokáže číst v originále

třeba Shakespeara a dokáže mu rozumět, ale pak hledá uplatnění například ve státní sféře či ve sféře komerční, tak ten konkrétní specializovaný jazyk v dané oblasti si osvojí snadno a poměrně rychle, opačně to ale nefunguje. A to je skutečná devíza toho zevrubného studia jazyka, na kterou se velmi často zapomíná. Ono totiž při studiu literárních textů zdaleka nejde jen o to naučit se nějaké obsahy nebo technické věci kolem psaní, jde o rozvíjení jazykových schopností a v jistém smyslu především o rozvíjení vlastní osobnosti. Takže ty důkladné semináře zaměřené na detailní analýzy, jazykový rozbor i zasazování do širšího kulturního kontextu mají v humanitním vzdělání skutečně ústřední roli.

V navazujícím magisterském studiu je možné na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity studovat také obor překladatelství anglického jazyka. Jak přesně se tento obor liší od standardního studia jazyka?

Na naší fakultě je tento obor charakteristický tím, že vzniká spoluprací s romanisty. V rámci vyučování jednotlivých disciplín jsme s kolegy časem došli k tomu, že nabízíme podobně koncipované překladatelské semináře, a tak by bylo dobré nabízet dvouoborové studium překladatelství, tedy kombinaci překladatelství angličtiny spolu se španělštinou, anebo francouzštinou, aby se využily ty určité synergie mezi nimi. Osobitost studia překladatelství pak spočívá jednak v teoretických kurzech, mám

na mysli především teorii překladu, a jednak v kurzech pro překladatele, kteří se budou chtít věnovat třeba technickému překladu, a to je, myslím, velmi cenné. Nabízíme třeba kurzy překladatelství za asistence speciálního softwaru, anglicky „computer assisted translation“.

Výhodou je na naší fakultě ovšem to, že pokud by někdo chtěl být překladatelem pouze z angličtiny, tedy bez přidaného románského jazyka, může si pro navazující magisterské studium vybrat obor anglická a americká literatura, v jehož rámci se překladatelské semináře také pravidelně otevírají, takže tu kvalifikaci je možné získat i takto. A ono se to děje, máme už řadu absolventů tohoto oboru, kteří se překladatelstvím živí. Je to i proto, že v uplynulých letech jsme na daných seminářích překládali knihy, jež pak vyšly a objevily se na knižním trhu, a musím říct, že to byla skvělá práce, mě jako pedagoga v mnohém příjemně překvapila. Ukázalo se totiž, že když studenti překládali text, za který dostali zaplacenou a který pak viděli v té knižní podobě, jejich motivace neobyčejně vzrůstala a pracovali naplno, odevzdávali vynikající práce. Jak jsme přidanou hodnotou začali, můžeme jí i skončit, ten proces, který jsem totiž před chvílí popsal, přímo propojil studenty a jejich studium s praxí v literárním provozu, umožnil jim získat nějaké kontakty, vyzkoušeli si pohyb v literární sféře a byli do ní uvedeni. Osobně to pro nás jako pro učitele beru za další povinnost, které se i do budoucna chceme zhostit natolik, nakolik to jen půjde.

U

Umění

prof. PhDr. Petr A. Bílek, CSc.

Pochází z Vlašimi. Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze vystudoval češtinu a angličtinu. Profesorem byl jmenován roku 2008. Vedle literární teorie, dějin moderní české literatury a naratologie se specializuje také na dějiny a teorii populární kultury. V rámci literární teorie se zabýval například možnostmi interpretace moderních prozaických textů z hlediska teorií vyprávění či neopragmatickými impulzy pro českou literární vědu; jako literární historik se mimo jiné spolupodílel na trojdílném cyklu dějin české literatury první poloviny 20. století s názvem *Dějiny nové moderny*; v oblasti kulturních studií jej zajímá česká populární kultura, některé své semináře ale orientuje také na americkou a britskou rockovou hudbu minulého století a do češtiny přeložil knihu Johna Fiskeho *Jak rozumět populární kultuře*, základní stavební kámen kulturních studií. Vyjma badatelských výstupů je autorem stovek knižních recenzí či literárních glos (vycházejí např. v periodikách *Respekt*, *A2*, *Host*, v *Hospodářských novinách* nebo na portálu *Aktuálně.cz*), jako jeden z autorů *Dějiny nové moderny* v roce 2011 spoluobdržel cenu Magnesia Litera za odbornou publikaci. Působí jako člen porot Ceny Jiřího Ortena nebo ceny Magnesia Litera v kategorii próza. Pravidelně účinkuje v televizních a rozhlasových pořadech. V současnosti pracuje na Ústavu české literatury a komparatistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a na Ústavu věd o umění a kultuře Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, jehož je ředitelem.

doc. PhDr. Michal Šroněk, CSc.

Narodil se v Praze, kde vystudoval dějiny umění a estetiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Po studiích nastoupil do Okresního vlastivědného muzea v Ústí nad Labem jako historik umění a správce uměleckých sbírek, posléze pracoval na Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, kde působí dodnes. Souběžně vyučuje na Ústavu věd o umění a kultuře Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kde je vedoucím oddělení dějin umění. Specializuje se na výtvarné umění, zejména malířství 16.–18. století v Čechách, dále na vztahy mezi uměním a zbožností či uměním a reformací. Úzce spolupracoval s Institutem pro historii a kulturu východní Evropy na Lipské univerzitě (GWZO). Docentem je od roku 2013.

Mgr. Martin Kaplický, Ph.D.

Obor estetika vystudoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Tam také roku 2009 získal doktorát a obhájil svou disertační práci s názvem „Multiplicita a jedinečnost: Impulzy Whiteheadovy filozofie pro estetiku“. Specializuje se na problematiku estetické zkušenosti, environmentální estetiku a okruh otázek věnujících se hodnocení uměleckých děl. Svá východiska do velké míry opírá o oblast procesuální, pragmatické a neopragmatické filozofie. V současnosti působí na Katedře estetiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a na Ústavu věd o umění a kultuře Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kde vede oddělení estetiky. Externě přednáší rovněž na Katedře teorie a kritiky Divadelní fakulty Akademie múzických umění v Praze.

Petr A. Bílek

**Jak to v roce 2016 běžel Zátopek:
Proměny mediálních obrazů Emila Zátopka
v průběhu sedmi desetiletí — 141**

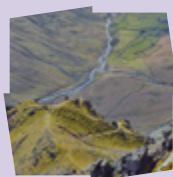
**Populární kultura má dnes větší vliv než kultura elitní,
proto se o ni zajímáme (rozhovor) — 152**

Michal Šroněk

***Comput digital* a Jan Hus jako obhájce víry — 154**

Základem našeho řemesla je dívání se (rozhovor) — 169

Martin Kaplický

**Když příroda maluje:
O vztahu estetického prožívání přírody a umění — 170**

Estetický postoj je důležitý pro individuální vývoj člověka (rozhovor) — 179

Jak to v roce 2016 běžel Zátopek: Proměny mediálních obrazů Emila Zátopka v průběhu sedmi desetiletí

Petr A. Bílek

Sportovní sféra nabízí dění, které lze zkoumat nejen z hlediska historie sportu, tedy ve smyslu výkonů a výsledků neboli branek, bodů a vteřin, jak si tento segment zpravodajství pokřtila už v roce 1956 tehdejší Československá televize. Sport je v moderní společnosti i podstatným činitelem ekonomickým, politickým, ale také v neposlední řadě kulturním – vyrábí „umělé“, symbolické významy, které mohou znamenat zcela různé věci. Výsledek typu „Sparta – Slavia 2:0“ v sobě nese určitý význam, ale tento význam bude zcela různě interpretován podle typu příjemce. Pro někoho je to nicneříkající sdělení, jinému způsobí radost, dalšímu zklamání. A i skupina těch, kteří při jeho vnímání pociťují radost, se bude lišit: Fanoušci Sparty budou mít radost pocitovou, emocionální, nicméně také ta se bude u konkrétních jedinců pohybovat na škále od bujarosti až po kratičký hřejivý pocit, radost zcela jiného typu ale pociťí sázkař, kterému dobře tipnutý výsledek přinese zisk. U něho půjde spíše o interpretaci racionální, jež reflektuje vlastní dobré rozhodnutí.

Sport začal být kultivován v posledních desetiletích 19. století. John Fiske v knize *Jak rozumět populární kultuře* (1989) barvitě popisuje proměnu původních zápolení při středověkých karnevalových slavnostech, při nichž nahodilý počet účastníků, rozdělených nahodile na několik táborů, kopal do svázaných hadrů či do prasečí hlavy, v systém založený na přesných a obecně platných pravidlech, jež umožnila jedince či kolektiv označit jako vítěze, tedy vyčlenit nejlepšího. Výsledkem zkulturnění sportu v moderní společnosti je i hierarchizace sportovních událostí, a to nejen z hlediska výkonnosti (od první ligy k okresnímu přeboru), ale i z hlediska mediální prezentace – fotbal je pro televizní vysílání prostě atraktivnější než šachy či dálkový běh na lyžích. Když v samém konci 19. století, roku 1896 v Aténách, proběhly první novodobé olympijské hry, vznikla i špička pyramidy, tedy událost zcela vrcholná, kterou záhy začaly opéčovat národní olympijské výbory. Ty dodnes určují, jaké významy má prezentace konkrétní olympiády vytvářet. Není překvapivé, že se tyto významy proměňují a že třeba Letní olympijské hry 1980 v Moskvě produkovaly zcela jiné významy než následující hry v Los Angeles o čtyři roky později. O něco překvapivější a zajímavější ale může být, že se v čase mění i významy jedné a téže události. Takovou událostí je i vítězný běh Emila Zátopka v závodě na 5000 metrů na olympiádě v Helsinkách v roce 1952.

Tento běh, ale i další slavná Zátopkova vítězství, utkvěl v paměti Zátopkových současníků. Každý z nich měl pochopitelně svou individuální paměť, ale na rozdíl třeba od úrody borůvek v roce 1952, což někoho zajímalo bytostně a někoho nezajímalo vůbec, byly tři zlaté olympijské medaile, které Zátopek v Helsinkách vybojoval, natolik sdíleným a medializovaným úspěchem, že je namísto představit

si, jak se tyto individuální paměti zesítovávají a vzniká jakási kolektivní, sdílená neboli **společenská paměť**. Pokud mi zemře andulka, je to smutné pro mne a třeba i pro mé okolí, ale pro větší společenství, ať už jednoho města, nebo i celého národa, to nic neznamená, a proto se tato událost součástí společenské paměti nestane. Na rozdíl od Zátopkových vítězství. Během let ale v paměti Zátopkových současníků získávala jeho vítězství čím dál více muzeální charakter – jedinec by si na ně už dokázal vzpomenout jen vágně a nejistě. A prostor uvolněný postupným zapomínáním může tudíž opanovat „**protetická mediální paměť**“, která umí do minulosti „sáhnout“ a události oživit. Třeba reprízou utkání, dokumentem, medailonem sportovce, hraným filmem a podobně. I tak ale nevyhnutelně dojde k tomu, že se událost časem odsune mimo aktivní společenskou paměť. Průměrná délka dožití dnes takto odsouvá události, které jsou starší zhruba šedesáti let. Ti, kdo událost, jež se odehrála před šedesáti lety, už tehdy byli schopni produktivně vnímat, jsou nyní ve společnosti příliš roztroušeni a obvykle i odsunuti na okraj, protože už nejsou aktivní ekonomicky ani mediálně. Časový odstup řady desetiletí navíc smývá předpokládanou přesnost a spolehlivost těchto vzpomínek.

Takto se postupně v uplynulých desetiletích mimo aktivní společenskou paměť odsunula i slavná Zátopkova vítězství z přelomu 40. a 50. let. K dispozici už nebylo ani ztělesnění oněch vítězství – Emil Zátopek zemřel v roce 2000. Náhle však došlo ke zlomu a Zátopek, respektive jeho obraz, byl dehibernován. Z muzeálního bytí byl přenesen zpět do mediálního prostoru. Důvodem byla kampaň Českého olympijského výboru, která propagovala českou účast na letní olympiádě v Riu de Janeiru v roce 2016. Letitou strategií takových kampaní je nabídnout hlavní hvězdu – ideálně aktivního sportovce, který pak získá zlatou medaili v nějakém atraktivním sportu. V dané konstelaci ale nebylo na koho vsadit – možnost, že vítězka dvou předchozích olympiád v hodu oštěpem Barbora Špotáková dovrší zlatý hatrick, byla lákavá, ale vzhledem k okolnostem velmi nepravděpodobná. V takových situacích tedy reklamní strategie hledá hvězdu v minulosti. Tam jich ale spočívají desítky, a proto se legitimizace výběru opírá o kulatá výročí – ideálně od slavného vítězství, případně od narození, v nejhorším případě by snad šlo využít i kulaté výročí úmrtí. V případě kampaně pro Rio de Janeiro byl ale takto na piedestal umístěn Emil Zátopek, i když žádné ani trochu kulaté výročí neměl – narodil se v roce 1922, zvítězil v běhu na 10 000 metrů na olympiádě v Londýně v roce 1948 a v bězích na 5 000 metrů, 10 000 metrů a v maratonu v Helsinkách v roce 1952.

O důvodech volby Zátopka jakožto pilíře celé kampaně můžeme jen spekulovat. Nebudeme ale nejspíš daleko od pravdy, když dojdeme k závěru, že primární byly důvody komerční. Ekonomická stránka sportu je do značné míry založena na napodobování, na úsilí a touze či snaze „být jako někdo“. Proto nosíme dresy slavných fotbalistů, proto si při hokeji bez bruslí a s míčkem ve vnitrobloku hrajeme na Jágra. A ekonomický či komerční faktor různé druhy sportů bez milosti hierarchizuje – atletické vybavení (oděvy a náčiní) si takřka v každé zemi zakoupí více lidí než žulové kameny na curling. A i v samotné atletice si mnohem více lidí zakoupí běžecké boty než oštěp. Proto mrtvý Zátopek zvítězil nad závodící, byť zraněnou Špotákovou.

Druhým zjevným důvodem byl ale, myslím, i zřetel ideologický. Jakkoliv je obtížné, ba i nesmyslné poměřovat sportovní úspěchy napříč jednotlivými sporty či porovnávat různé etapy vývoje toho kterého sportu, je Emil Zátopek jedním z neúspěšnějších sportovců české historie a je také nejspíš nejznámějším českým sportovcem v zahraničí. Jeho slavná vítězství však nejen že časově splývají s politickou érou českého stalinismu, ale svou největší sportovní hvězdu a hrdinu z něj udělal právě raný komunistický režim, spjatý s krvavou érou poprav a „diktatury proletariátu“. To, jak si politický **diskurz** (tedy způsob přemýšlení a mluvení o něčem) českého stalinismu Zátopka přisvojil, nazývá kulturní teorie **apropriaci**

(přisvojením) – připsal mu určité významy a jiné významy v jeho obraze potlačil. Tím, že pozdější Zátopkovy životní osudy byly komplikované a že po pádu komunismu přece jen už stál mimo centrum zájmu, nedošlo po roce 1989 naplno k přesunu (transferu) Zátopka z komunistického do antikomunistického diskurzu. I proto, že na počátku 90. let byl Zátopek ještě součástí aktivní společenské paměti. V roce 2016, jak jsem obecně vysvětloval výše, už součástí společenské paměti nebyl, a proto jej bylo mnohem snazší přesouvat do jiného diskurzu, vytvořit jiný obraz Zátopka, který by vyhovoval potřebám nynější doby.

I přes posun mimo sféru aktivní společenské paměti však v kulturní sféře zůstávají předchozí obrazy – ve vydaných knihách, novinových a časopiseckých článcích, rozhovorech, dokumentárních filmech. A tyto obrazy nesou určité významy. Proto se dají uchopit **sémioticky**, tedy právě z hlediska explicitních i implicitních významů zjevných jak z textů (v širokém slova smyslu, kdy tento pojem zahrnuje třeba i filmy či rozhlasové pořady, tedy vše, co je nějak fixováno, ohraničeno a strukturováno), tak z kontextů, které si kolem nich umíme re-konstruovat. A významy nových obrazů Zátopka s těmi staršími mohou splývat, čímž se utvrzují a posilují, anebo mohou naopak ty starší významy vytlačovat, přepisovat je a namísto nežádoucích významů nabízet ty, které jsou nyní žádoucí, ať už z hlediska obecné přijatelnosti a hodnot, jež jsou vnímány jako aktuální dnes, anebo z hlediska významů, na nichž má zájem ten, kdo tyto nové významy vytváří, produkuje či jejich tvorbu sponzoruje.

Zátopek jako generátor radosti

Kampaň, kterou v rámci marketingové strategie koncipoval pro medializaci české účasti na Letních olympijských hrách v Riu de Janeiru v roce 2016 Český olympijský výbor, si jako emblematický pilíř vybrala Emila Zátopka právě proto, že v té době už stál mimo záběr aktivní společenské paměti. Valná většina dokumentárních knih o něm vyšla v 50. letech, později už byl spíše objektem beletristických zpracování či vzpomínek. Proto se klíčovou položkou vytváření nového obrazu stala i nově sepsaná monografie oblíbeného popularizujícího historika Pavla Kosatíka *Emil Běžec* (2015), vydaná v předstihu a nabízející pohled, který odpovídá jak parametrům soudobého uvažování o nedávné historii, tak i potřebám zadavatele – Českého olympijského výboru. Výkladový styl monografie předpokládá, že čtenář o Zátopkovi nic podrobnějšího neslyšel; jeho postavu je proto třeba zevrubně vymezit souhrnnými encyklopedickými charakteristikami: „Dokázal to, co si předsevzal, protože o všem, co dělal, přemýšlel víc než ostatní a to, co ho napadlo, dokázal uskutečňovat krok za krokem. Předběhl ostatní, protože měl silnější vůli než oni. Díky té vůli dokázal absolvovat i několikanásobně vyšší tréninkové dávky než ostatní. A při těch trénincích sesbíral energii, která se mu pak při závodech hodila vždycky ve chvíli, kdy soupeřům začala síla docházet“ (Kosatík 2015, s. 00:60 – kniha má specifické stránkování, napodobující časomíru jeho rekordního běhu na 10 000 metrů v Bruselu v roce 1954). Výklad popisuje Zátopka výrazně mytickou dikcí, která se vyznačuje paušalizacemi, jež nelze nijak podložit a dokázat: Jak bychom asi zvládli změřit, kdo přemýšlel o čem více a kdo měl jak silnou vůli a zda Zátopkovo přemýšlení bylo vskutku největší a zda byla jeho vůle nejsilnější?

Stejně povrchně a paušálně je vyjádřena i motivace, která jej vedla k usilovnému tréninku i k enormnímu nasazení při závodech: „Všechno dělal kvůli lidem. Zjistil, že když vyhrává, dělá jim to skoro takovou radost, jako kdyby běhali sami, a tak se snažil vyhrávat co nejčastěji. Závodil a vyhrával, aby měli radost. Vycházelo mu to. Měli“ (tamtéž). Myticko-pohádkový, tedy zcela neanalytický způsob výkladu se zde snoubí s prvoplánově antikomunistickým diskurzem, rezonujícím dobře v roce 2015, byť vzhledem

k Zátopkově kariéře zcela ahistorickým: „Za své vítězství nikdy nic zvláštního nedostal, protože si nikdy o nic zvláštního neřekl. Domohl se jen relativně důležitého postavení v armádě, o které však zase přišel, když se jednou, v roce 1968 rozhodl zlobit. Když o něm člověk čte v dobových novinách, mnoho se o něm nedozví. Ty noviny totiž psal a vydával režim, kdežto Emil běhal pro někoho jiného: pro lidi, pro společnost, pro národ“ (tamtéž). Kniha nepředpokládá čtenáře, který by příliš přemýšlel a kladl si otázky: Například pokud všechny kolektivní entity typu „lidi“, „společnost“ a „národ“ jsou proti režimu, kdo vlastně zbývá, aby ten režim tvořil? I pro výrazně diktátorské provedení, jako v raných 50. letech, pořád musí existovat někdo, kdo režimní politiku tvoří a realizuje – toto nejsou „lidi“ a netvoří „společnost“?

V neposlední řadě je součástí obrazu Zátopka pro potřeby medializace olympijských her v roce 2016 i komerční aspekt – Kosatík do knihy promítá motiv, jak běhá v Zátopkových „stopách“: „Beru běžecké boty a obouvám, koupil jsem si je před touhle cestou. V Praze jsem je sotva stačil prošlápnout. Bylo jasné, že až budu v Kopřivnici hledat Emilův rodný dům, nemůžu tam přišpacírovat v polobotkách“ (tamtéž, s. 00:80). Komerční hledisko je zjevně jedním z důvodů, proč pro tuto kampaň byl „de-hibernován“ právě Zátopek: Potenciál, že si někdo na základě identifikace se sportovním idolem pořídí disk či oštěp anebo že začne skákat trojskok, je značně omezený. Naopak běh je – zdánlivě – finančně i materiálně nenáročným a navíc i přirozeným a oblíbeným způsobem trávení volného času, umocněným ještě diskurzem medicínským (běhat je zdravé), který se snadno pojí s ego-kultem zdravého a výkonného těla jako vlastního majetku, do něhož se vyplatí investovat. Kampaň tak zjevně usiluje o efekt, aby ti, kdo už běhají, běhali ještě více, a ti, kdo dosud vždy po novoročních předsevzetích zase přestali, aby konečně vytrvali. A jedni i druzí aby si pořídili co nejlepší sportovní vybavení; právě v tomto nastavení ostatně i legendární Zátopkovy tréninky ve vojenských botách či se zapražanou pneumatikou dobře naplňují pravidla komerční psychologie: On trpěl, ale já na tom budu mnohem lépe, když si pořídím nový model anatomických běžeckých bot, obdařených tvárností, jež se dle vysvětlení prodejce už vlastně rovná umělé inteligenci. On trpěl, já si to užiju bez utrpení.

Kosatíkův nový obraz Zátopka tedy plní zjevný účel smýt původní významy vygenerované v době Zátopkovy aktivní éry, jež kulminovala v době českého stalinismu. Namísto Zátopka ztělesňujícího energii a možnosti nového režimu, deklarujícího vybudování komunismu v horizontu desetiletí, je vytvořen obraz lidového, ba i národního hrdiny, jemuž politický režim kariéru komplikuje a jenž stojí

Narativ

Zjednodušeně řečeno je *narativ* vyprávěním v obecném chápání. Tento pojem zahrnuje nejen to, o čem se vypráví, ale také způsob, jakým se vypráví. Formálními či tematickými znaky vyprávění se zabývá obor naratologie.

Synekdocha

Jazyková/rétorická figura, jež spočívá v nahrazení názvu celku jeho částí (*třída ztichla* namísto *všichni žáci ztichli*) či naopak (*mít střechu nad hlavou* namísto *mít domov*).

Obr. 1.

Přemysl Jílek – *Emil Zátopek*. Brno: Rovnost, 1949. Přední a zadní obálka.

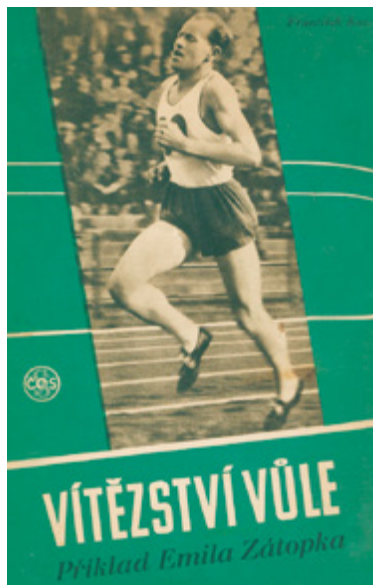
co nejvíce stranou (ne-li přímo v opozici) vůči tomuto režimu. I Kosatík ale – analogicky k tradičním obrazům z 50. let – klade Zátopka do rámu, v němž je hlavní hodnotou kolektivní radost. Zátopek v jeho pojetí běhá kvůli jiným, aby jim v nelehké a bezpochyby kruté době dělal radost. Neběhá kvůli sobě, aby ukázal schopnosti sebe sama jako jedince (jakožto sportovní génius; tak jako populární kultura už od dob *Frankensteina* Mary Shellyové zobrazuje geniálního vědce jako vyšinutého jedince, který překračuje hranice poznání a rozumu pro svou slávu či z důvodů nepochopitelného podivínství), čímž by si mohl vytvořit výhodnější společenské postavení, ale běhá kvůli lidem, jež nechce zklamat. Proto se stěžejní součástí zátopkovského **narativu** (tedy těch prvků, na které v různých vyprávěních vždy dojde) stane – v duchu žánru romance, který má přepsat někdejší žánr výchovného příběhu – i odměna, které se mu za jeho nesobeckost dostane: Láska Dany, která je **synekdochou** lidu, jemuž dělá radost, a která z tribuny či okolí dorazí až do jeho náruče. Když Zátopek objímá Danu, jako by objímal vyslankyni lidu, která ztělesňuje vděčnost a obdiv tohoto lidu. Ztotožněním fanoušků atletiky s „lidem“ či „národem“ se pak i z kroužení po atletickém oválu, které někoho zajímat a bavit může, ale jiný jej bude ignorovat, stává všelidová záležitost. Což je přesně význam, který se Českému olympijskému výboru, jemuž v roce 2011 zkrachoval dlouholetý zdroj zisku, společnost Sazka, hodí, aby mohl prezentovat vrcholový sport jako aktivitu, která má pozitivní dopad na celou společnost, a proto by měla být státem co nejštědřeji dotována.

Kosatíkova kniha *Emil Běžec* přepisuje Zátopkovy předchozí knižní obrazy, vzniklé především v 50. a 60. letech. Byť v té době o Zátopkovi vyšla třeba i poéma Miroslava Bureše *Píseň o marathonském vítězi* (1952), monopolním tvůrcem Zátopkových knižních obrazů se stal renomovaný romanopisec František Kožík. První knihu (*Vítězství vůle: Příklad Emila Zátopka*, 1949) napsal ještě v duchu ideálů sokolských; Zátopek je mu především příkladem disciplíny, duševní vůle a respektu ke kolektivu. Na etablování komunistického režimu a zároveň na kulminaci Zátopkovy slávy, kterou přinesou tři zlaté medaile z olympijských her v Helsinkách v roce 1952, Kožík zareagoval adaptováním tohoto výchozího obrazu. Následující *Vítěz marathonský: Příklad Emila Zátopka* (1952) už Zátopkova vítězství

Obr. 2.
Miloslav Bureš –
Píseň o marathonském vítězi. Praha:
Melantrich, 1952.
Přední obálka.

Obr. 4.
Fotoilustrace
z knihy *Vítěz marathonský: Příklad*
Emila Zátopka od
Františka Kožíka.
Praha: Mladá
fronta, 1952.

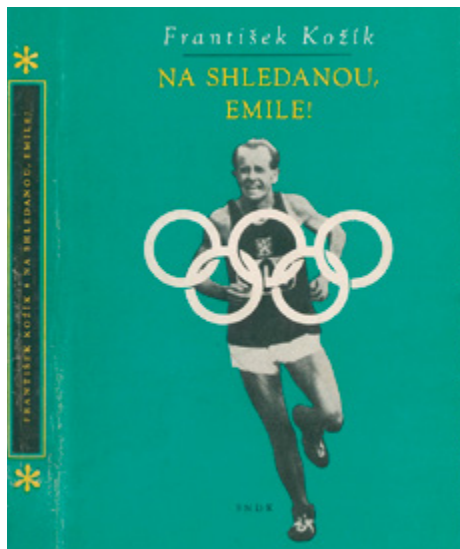

Obr. 3.
František Kožík –
Vítězství vůle: Příklad
Emila Zátopka
Praha: Českoslo-
venská obec sokol-
ská, 1949. Přední
obálka.

Obr. 5.
Emil Zátopek
a František Kožík –
*Emil Zátopek vypra-
vuje*. Praha: SNDK,
1955. Přední obálka.

prezentuje jako plnění plánu („Jsem šťasten, že jsem splnil závazek, daný našemu pracujícímu lidu,“ říká zde Emil Zátopek po doběhu dramatického závodu na 5000 metrů), jako triumf nového politického režimu a důkaz síly Československé lidové armády. Zátopek je zde především „důstojník československé armády, představitel československé tělovýchovy, štábní kapitán“ – podobné atributy mu připisuje pochopitelně už i rozhlasová reportáž ze závodu a dobový tisk. Podnik zahraničního obchodu Artia tuto knihu rychle vydá i v německém, anglickém, francouzském či maďarském překladu. Následuje – opět v řadě jazykových mutací vydaná – kniha *Emil Zátopek ve fotografii* (1955), dále adaptace do podoby, kdy totéž jako by vyprávěl sám Zátopek v jazykově zjednodušené podobě, protože kniha je určena dětem (*Emil Zátopek vypravuje*, 1955), a verze *Na shledanou, Emile* (1957),

Obr. 6.

František Kožík – *Na shledanou, Emile*. Praha: SNDK, 1957. Přední obálka.

v níž je Zátopkova kariéra zachycena až do konce, tedy včetně účasti na jeho posledních olympijských hrách v Melbourne v roce 1956.

Teprve v 60. letech dostane knižní prostor (byť jistě s pomocí **ghostwriterů**) vytvářet si zpětně vlastní obraz sám Zátopek – *Dana a Emil Zátopkovi vypravují* (1962) či *Běží Zátopek* (1967). V roce 1967 se také stane hrdinou povídky Oty Pavla „Jak to tenkrát běžel Zátopek“ ze souboru *Plná bedna šampaňského*. Poté, co se Zátopek zapojí do snah o reformu komunismu, označovaných jako Pražské jaro, se ale stane pro normalizační období 70. a 80. let objektem tabuizovaným či okrajovým. Prostoru se mu dostane jen v publikacích shrnujících úspěchy československého socialistického sportu. Změna režimu po roce 1989 přinese kromě jiného i odklon od knižního média. Zatímco v 50. letech má knižní médium značně dominantní pozici, protože na rozdíl od rozhlasových pořadů a dokumentů, ať už pro Filmový týdeník, či samostatných

Ghostwriter

Tímto slovem označujeme profesionálního spisovatele, který anonymně plní zakázku k napsání nějakého textu, jenž je autorsky podepsán někým jiným. Využívání ghostwriterů je obvyklou praxí například při vzniku autobiografií politiků, celebrit atd.

Obr. 7.

Dana Zátopková a Emil Zátopek – *Dana a Emil Zátopkovi vypravují*. Praha: Naše vojsko, 1960. Přední obálka.

(*Emil Zátopek*, režie Pavel Blumenfeld, 1954), se k ní lze vrátit a nepůsobí jen jednorázovým sdělením, od 90. let už dominují jiná média. Proto spíše než několik knižních návratů k Zátopkovi jeho obraz utvářejí dokumenty – *Emil Zátopek* v cyklu *GENUS* (režie Matej Mináč, 1995) či *Zátopek* (režie David Ondříček, 2016). Proto lze Kosatíkovu monografii vnímat jako důležitý generátor Zátopkova obrazu, protože na dlouho opuštěném knižním poli dominuje a v současnosti nabízí vlastně jedinou snadno dostupnou knižní reflexi. Nerozvíjí už tak rozsáhlou řadu nesmyslů a výmyslů, které mezitím vznikly především v dílech autorů, kteří se k zátopkovskému materiálu dostali pouze zprostředkovaně (např. Christopher McDougall v bestselleru *Born to run: Zrození k běhu*, 2009, česky 2011, píše o tom, že Zátopek nejraději „běhával lesem ve vojenských kanadách a s milovanou manželkou na zádech“ či že po roce 1968 strávil „zbytek života umýváním záchodků“), ale až příliš ochotně a prvoplánově akcentuje ty významy, které vyhovují producentovi knižního projektu i naší olympijské kampaně.

Zátopek historický, a přitom dnešní

Hlavní reklamní kampaň na olympijské hry v Riu de Janeiru se rozběhla v televizi na jaře 2016 formou reklamních spotů. Jeden z nich, nazvaný „Víte, kdo byl Emil Zátopek? Sportovci se ptali lidí“ (dostupný na YouTube), na ulici inscenoval anketu, která měla zjistit, zda lidé znají Emila Zátopka. Z hlediska efektu celé kampaně bylo pochopitelně nutné, aby výsledek vyzněl, že ho neznají – a proto je třeba ho propagovat. Ve spotu jako „reportéři“ vystupovali dva sportovci: bývalý krasobruslař Tomáš Verner a tehdy ještě aktivní tenistka Andrea Hlaváčková. Výběr těchto dvou sportovců dodržoval všechna pravidla úhledné symetrie: muž a žena; jeden bývalý sportovec, druhá současná; jeden za zimní sporty a druhá za sporty letní. Volba měla zjevně sdělovat, že sportovci nejsou jen dokonalé stroje ve svých disciplínách,

ale že jsou také krásní, charismatičtí, komunikativní a schopní „hrát“ před kamerou. Zároveň ale scénář dodržoval všechny kulturně-historické stereotypy, především v konstruování genderových rolí. Tomáš Verner je muž, tudíž vystupuje aktivně a ví, co a proč mají dělat. Andrea Hlaváčková jakožto žena naopak v připravené roli navazuje na kontinuální tradici, která v českém kontextu vede od Sekorovy Berušky přes Máničku z příběhů se Spejblem a Hurvínkem až po Mílu, neteř chamtivého řezníka Krkovičky z večerníčkovského seriálu *Jája a Pája*, ztělesňuje stereotyp „hezká, ale blbá“ (některá zmíněná provedení rozšiřují tuto dvojčlennou opozici i o etický rozměr – někdy je taková ženská bytost navíc i zlá, jiná je naopak hodná). Hlaváčková na začátku spotu reaguje na Vernerovu otázku, zda ví, proč se zde dnes sešli, odpovědí „Já myslím, že mi to řekneš ty“ a i v dalších pasážích má roli příkyvovačky, která přehrává, co prý někdo řekl, zatímco Verner je akčním hrdinou, který drží dění pevně v rukách.

Významově vydatnější je však manipulativní posun celé ankety: Reportéři deklarují, že jdou zjistit, „kdo z naší veřejnosti ještě ví, kdo to byl Emil Zátopek“. Zvolených respondentů se pak nicméně ptají, zda vědí, kdo nakreslil kresbičku, kterou jim ukážou. Jde o Zátopkův „autoportrét“, nakreslený ovšem ve schematicko-karikaturním modu, který nabízí siluetu běžce, aniž by provedení odkazovalo k nějakým vzhledovým či jiným rysům, z nichž by bylo možné vyvodit odkaz právě k Zátopkovi. Další respondentů se pak ptají, zda vědí, kdo používal heslo „Když nemůžeš, tak přidej“. Je tudíž zcela nevyhnutelné, že odpovědi prokážou neschopnost veřejnosti Zátopka odhalit, obzvláště když do malého vzorku respondentů zahrnou i pubertální děti a cizince. Kdyby otázka zněla například „Víte, kdo to byl Emil Zátopek?“, výsledek by takto tristní zjevně nebyl.

Jádrem kampaně se pak stal spot „Žijeme Riem: Emil Zátopek“ (taktéž dostupný na YouTube). Ten zajímavým způsobem tematizuje minulost jako sféru, z níž se nám zachovaly jen určité stopy a útržkovité doklady, které ale v mediální době není těžké zpětně doplnit o místa, která se nezachovala; jako když z autentického úlomku starobylé vázy vytvoříme opět neporušený „původní“ celek. Tato – zdánlivě akademická a spekulativní – otázka hranice mezi tím, kde končí „autentická“ historie, a tím, kde nastupuje historie re-konstruovaná, tedy uměle tvořená, je přitom nebyvale důležitá a plodná. Italský sémiotik a spisovatel Umberto Eco ji v knize *Kant a ptakopysk* (1997, česky 2011) ilustruje na příkladu švédské válečné lodi Vasa. Ta se potopila hned při své první plavbě v roce 1628. Po staletích byla v roce 1961 vytažena ze dna a v dochované podobě pečlivě zakonzervována – máme tedy nesporný příklad originální, autentické lodi. Eco ale rozvíjí zcela představitelnou hypotézu, že by tato loď nadále zdárně plnila svůj účel jakožto používané plavidlo po dlouhá desetiletí a postupně by na ní byla vyměňována palubní prkna, ráhnovi, stěžně atd. až do bodu, kdy už by žádná část lodi nebyla tou původní. Pakliže by se tato postupně opravovaná a obměňovaná loď dožila dneška, byla by to pořád loď Vasa ze 17. století?

Lidský život nemá takto doslovnou materiální podobu; některé prvky či komponenty mít může, ale nemusí; na rozdíl od lodi, která pro svoji funkčnost řadu prvků mít musí a jiné zase mít nemůže. Z faktu, že se tyto prvky nedochovaly, neplyne, že neexistovaly a nehrály roli. I ze Zátopkova života se nám valná část jeho „komponent“ dochovala jen zprostředkovaně – prostřednictvím zapsaných poznámek, ať už jeho, či jiných aktérů, prostřednictvím vzpomínek (opět jeho i jiných – přímých, ale i nepřímých účastníků, vzpomínajících někdy s malým, ale někdy s velkým časovým odstupem několika desetiletí), prostřednictvím dobového tisku, rozhlasových záznamů, knih, filmových dokumentů. Vesměs jde o zdroje, s nimiž lze pracovat a lze se o ně opřít, ale zároveň o zdroje, které nevytvářejí souhrnný celek, v němž by bylo možné poměřovat spolehlivost a autentickou věrnost jednotlivých dochovaných stop a fragmentů. O něčem spolehlivě víme, že přesně tak to bylo – ale abychom dokázali nabídnout celek (tedy odvyprávět příběh, který dává smysl), musíme tyto komponenty doplňovat o věci a jevy, jejichž existenci pouze předpokládáme.

Právě tuto kombinaci „archeologického“ objevování dochovaných stop a materiálů na straně jedné a doplňování nedochovaných věcí a jevů na straně druhé tematizuje spot „Žijeme Riem: Emil Zátopek“ zcela explicitně. Archivní záběry se zde kombinují se záběry natočenými v roce 2015. Autentický Zátopek je doplněn svým „dvojníkem“, tedy hercem, který přiznává, že je jen znakem, který má Zátopka nahradit a k němu odkazovat. Takto je zdvojená i Zátopkova manželka Dana. Výsledek jako by říkal: Hrajeme s čistými kartami a dáváme najevo, co je původní a co je zpětně vytvořeným obrazem historie. Ale při bližším pohledu se i ona zdánlivě čistá dělicí čára mezi historickým „originálem“ a „padělkem“ ztrácí.

„Originál“ nám nabízí záběr závodu, v němž Zátopek běží s číslem 203, a obraz doprovází tematicky sladěný zvukový reportážní komentář. Vzniká tak dojem, že jde o televizní přenos. S číslem 203 Zátopek běžel na Letních olympijských hrách v Londýně v roce 1948, kde zvítězil v běhu na 10 000 metrů a skončil druhý v běhu na 5 000 metrů. Tyto hry byly televizí vysílány, protože ve Velké Británii začalo vysílání televize na elektronickém principu již v roce 1936, a jelikož bylo v období druhé světové války na šest let přerušeno, měl přenos olympiády i výrazně symbolický význam zotavení se z válečných útrap. Televizní vysílání v ČSSR ovšem začalo až v roce 1953. I „originál“ nabídnutý v rámci spotu o Zátopkovi je tedy vlastně „padělkem“. K obrazu (natočenému spíše pro potřeby filmových týdeníků či jiných dokumentů nějakým zahraničním štábem, neboť televizní vysílání nebylo v té době zaznamenáváno na žádné trvalé nosiče a nevysílalo se barevně) je doplněna zvuková stopa z rozhlasové reportáže. A její historičnost z hlediska dnešního vyznění je ještě umocněna shodou okolností – zvuková reportáž zní ve slovenštině, která odkazuje k dnes již exoticky působící společné minulosti.

Celý spot je založen na kolážování, kdy „originální“ stopa je vytažena ze svého původního kontextu a vložena do kontextu nového – ve spotu má produkovat zcela nové požadované významy. Reportáž ve slovenštině ve výsledné koláži střídá hned několik světových jazyků, které mají dát najevo Zátopkův světový ohlas. Zřetelně zaslechneme francouzské sousloví „la Locomotive tchèque“ jako jednu z obecných nálepek či přezdívek jakožto emblémů a dokladů něčí slávy: Ten člověk je tak slavný, že je nejen znám pod svým jménem, ale že i spojením dvou velmi obecných slov (česká + lokomotiva) vznikne odkaz k jedinečné bytosti (analogicky jako spojení „otec vlasti“ odkazuje ke Karlu IV. či „president osvoboditel“ k T. G. Masarykovi).

Spot kolážovitě střídá „originální“ záběry velkých a slavných událostí se všedními (a tudíž nedochovanými) re-konstrukcemi Zátopkova tréninkového běhání. Uměle dotvořené partie využívají především dílčí rysy, které přežily z někdejších knižních, novinových či dokumentárních reprezentací Zátopka a které jsou dostatečně „podivné“ a jedinečné – běh ve vojenských bagančatech, běh s taženou pneumatikou, běh s Danou na zádech. Tyto rysy fungují i v několikavteřinové vizuální zkratce. Těm, kteří o Zátopkovi něco vědí, připomenou tyto v paměti uchované emblémy; těm, kdo se s ním teprve nyní setkávají, utkvějí v hlavě pro svou podivnost a bizarnost. Pravidelné střídání „původního“ a „umělého“ vytváří kontrast tréninkové dřiny (ta je nově, „uměle“ vytvořená) a přirozeného (protože „původního“) úspěchu v běžeckém oválu před davu diváků. A kolážována je i zvuková stopa: K různým dobovým promluvám je vnořen i slogan „Když nemůžeš, přidej“, který se stal základním sloganem celého zátopkovského narativu v roce 2016. Nevadí, že tento slogan nebyl součástí původního „textu“, vytvořeného knihami či reportážemi v 50. letech (tak jako v textu Haškových *Osudů dobrého vojáka Švejka* nenajdeme větu „To chce klid“, která Švejka doprovází na řadě vyobrazení v českých hospodách). Aby jeho přisouzení Zátopkovi bylo zcela patrné, hlas jej uvozuje polopatickou vsuvkou „Emile, jak říkáš: Když nemůžeš, přidej“ bez ohledu na nesmyslnost celé komunikační situace, v níž někomu připomínáme něco, co údajně neustále říká on. Tu větu by měl říkat Zátopek, ať už sobě, nebo nám, a ne my

(promlouvající fanoušek či komentátor) jemu. Jde o krásný příklad neobratného vpisování do historie – sice to tam není, ale my to tam zkusíme zpětně vložit, protože se nám to hodí. V drobně posunutém provedení se pak tato věta stane titulem dalšího díla z koordinované nabídky pro rok 2016, komiksu *Zátopek: ...když nemůžeš, tak přidej!* scénáristy Jana Nováka a kreslíře Jaromíra 99.

Tak jako se něco do zdánlivě autentického obrazu historie zpětně vkládá, je také ale třeba z něj jiné věci odstranit. Na konci spotu zní hlas z původní rozhlasové reportáže: „Olympijským vítazom stáva sa československý reprezentant Emil Zátopek.“ Věta skutečně v původní reportáži zazněla, ovšem před vyslovením Zátopkova jména reportér vyslovil ještě – a to je dobově velmi příznačné – nosný atribut, ideologicky podstatnější než samotné jméno: „Olympijským vítazom stáva sa československý reprezentant, štábný kapitán Československej ľudovej armády Emil Zátopek.“ Původní věta pronesená v rozhlasové reportáži jako by říkala: Do cíle jako první vbíhá příslušník naší nové lidové armády, shodou okolností jakýsi Zátopek. Vystřížením dané pasáže se tato původní ideologická apropriace Zátopkova vítězství odstraní, ale také tím vznikne věta s novým významem – reportáž oslavuje vítězství výjimečného jedince, zatímco původně oslavovala vítězství příslušníka armády, strany, tábora budovatelů socialismu, mladé generace atd.

Daný spot tedy pracuje s celou řadou dobových materiálů, ale vytváří z nich obraz, jehož významy vyznívají dosti odlišně od významů, které vytvářely dobové materiály, a to za pomoci tehdy dostupných médií, tedy především rozhlasu a tisku (vítězný závod na 10 000 metrů běžel Zátopek v Londýně 30. července, jediným jeho obrazovým zpracováním, které mohl divák v ČSR vidět, byla ale až ani ne dvouminutová reportáž filmového týdeníku odvysílaná v září 1948). Namísto někdejšího důrazu na kolektivitu (ať už v aspektu všech, které Zátopek reprezentuje, a tak jeho vítězství je také jejich vítězstvím, nebo z hlediska radosti, kterou jim působí svými výsledky) zdůrazňuje nový obraz Zátopka ve spotu především jeho samotného: Podivína, ale i supermana (třívteřinový záběr, kdy předbíhá vlak, je ostatně explicitním odkazem na fyzickou mimořádnost původního komiksového Supermana, rychlejšího než rychlík), v každém případě pak výjimečného jedince. I prvek milostného příběhu jako finální pointy zvýrazňuje osobní „vlastnictví“, které svým oddaným tréninkem Zátopek získává jakožto odměnu. Vzorně naplněn je kapitalistický vzorec řádné odměny za odvedenou práci. Namísto Zátopka běhajícího pro socialismus je těmito jemnými posuny postaven Zátopek běhající pro sebe, pro svou slávu i zasloužený zisk. Společensko-politický rozměr, který byl k jeho vítězstvím v původním kontextu vehementně přiřazován, byl pro současnost odstraněn, aby dal prostor jen čirému obrazu sportu jako zdravé a smysluplné aktivity, v níž jsou intenzita tréninku a nasazení odměňovány adekvátní mírou slávy a úspěchu.

Použité prameny a literatura

- BURKE, Peter. Historie jako sociální paměť. In: týž. *Variety kulturních dějin*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006, s. 50–66.
- FISKE, John. *Jak rozumět populární kultuře*. Praha: Akropolis, 2017.
- KOSATÍK, Pavel. *Emil Běžec*. Praha: Prostor – architektura, interiér, design, 2015.
- KOŽÍK, František. *Emil Zátopek vypravuje*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1955.
- KOŽÍK, František. *Vítěz marathonský: Příklad Emila Zátopka*. Praha: Mladá fronta, 1952.
- NOVÁK, Jan, Jaromír 99. *Zátopek: ...když nemůžeš, tak přidej!* Praha: Paseka, 2016.
- PAVEL, Ota. Jak to tenkrát běžel Zátopek. In: týž. *Plná bedna šampaňského*. Praha: Naše vojsko, 1967, s. 27–47.

Populární kultura má dnes větší vliv než kultura elitní, proto se o ni zajímáme

Petr A. Bílek

Kulturní studia jsou bytostně interdisciplinární obor. Jak rozsáhlé je jeho studium a jak kulturu vlastně pojímá?

Kulturní studia, někdy se jim říká také kulturní, vznikla zhruba v 90. letech minulého století z toho důvodu, že tradiční přístupy ke kultuře byly, řekněme, „unavené“. Po celá staletí, kdy se konstituovaly tradiční humanitní vědy jako dějiny umění, literatury nebo hudby, se budoval jakýsi repertoár geniálních osobností a tvůrců, kteří nabízejí úžasné a lidstvu prospěšné myšlenky, vytvářejí inovativní postupy a prostředky, jak ty myšlenky vyjádřit. Kulturní studia nechtějí zas jen novými slovy opakovat, jak jsou ty myšlenky geniální a vývojově podnětné, ale zajímá je, za jakých okolností vznikaly, jak a skrz co se šířily a jaký měly dopad na společnost.

Lingvista a literární vědec Roman Jakobson ve 30. letech 20. století napsal, že Češi milují tak, jak si o tom přečetli v poezii Fráni Šrámka a Vítězslava Nezvala. Nejsem si jistý, zda tomu tak tehdy opravdu bylo, ale jsem si jistý, že dnes se někdo jen stěží zamiluje podle toho, jak se o tom dočetl v soudobé poezii. A naopak věřím, že před dvaceti lety, kdy byl populární seriál Akta X, se leckdo cítil vůči své kolegyni podobně jako agent Mulder vůči Scullyové, před patnácti lety jako doktor House s jeho zvláštní láskou ke své šéfové a tak dál. Kulturní studia berou v potaz především ta díla, která mají zřetelný společenský dopad a vliv. Proto se zaměřují spíše na kulturu populární než na tu výlučně elitní.

Vedle toho je jádrem kulturních studií i materiální stránka. Nejde nám o ty „velké ideje“ děl, ale zajímá nás, jak volba správného média umí

tato díla šířit. Proto například *Hamlet* v našem pojetí není jen drama od Shakespeara, ale je to něco, co umí neustále znovu a jinak ožít na prknech divadel či na filmovém plátně. Prostě proto, že většina lidí dnes zná *Hamleta* spíše z nějakého filmu, než že by si potichu doma četli Shakespearův text.

Tento obor zahrnuje tzv. kulturu vysokou, ale též populární nebo masovou. Proč je důležité se těmito odvětvími zabývat propojeně, na stejné úrovni?

Navážu na předchozí odpověď. Z pohledu kulturních studií mezi vysokou a populární kulturou nevnímáme nějaký zásadní rozdíl. Ty tradiční disciplíny, které umění zkoumají, svým předpokladem, že existují velcí géniové a že my akademici jsme schopni je rozpoznat a lidstvu tu genialitu předložit a vysvětlit, nějak přednastavily terén. Zajímají se jen o ty špičkové, výlučné výkony. Vezměte si, že v Česku ročně vychází 18 000 knížek. Když se ale podíváte i do opravdu tlustých, několikasetstránkových přehledů dějin literatury, zjistíte, že z toho kvanta knížek, co vycházely a vycházejí, se do nějakého „literárního nebe“ dostane tak čtyři pět děl z každého roku. Ten zbytek jde jakoby pod stůl s argumentem, že „to už není tak úžasné“. Tím vznikl dojem, že akademici rozpoznají, co je tím nejlepším, a že pouze toto jimi vybrané je zajímavé, protože je to „hluboké a mnohovýznamové“. Nás na kulturních studiích naopak těší ta schopnost klást vedle sebe věci hluboké a „mělké“. Nabízí to pak úplně jiný pohled na to, co kterou dobu zajímá a trápí.

Populární kultura se zrodila v 19. století a kulturní studia reflektují stav, kdy už na konci toho 19. století populární kultura zcela zabrala prostor kulturní konzumace. Už tehdy mnohem více lidí četlo povídky se Sherlockem Holmesem než romány Thomase Hardyho. Tím pádem nám přijde přirozené a logické věnovat se se vší vážností i Sherlocku Holmesovi, a ne hrát si jen s těmi velkými jmény, co se rychle dostala do čítanek.

Zmíním ještě jednu typickou oblast kulturních studií. Nás zajímá také recepce laických, běžných čtenářů, respektive diváků nebo posluchačů, protože i tam se svět kultury velmi proměnil. Ještě před třiceti lety vynášela veřejné soudy o dílech skutečně jen odborná kritika, zatímco dnes se jádro debat odehrává na sociálních sítích, kam má přístup každý. Influenceři, jako třeba booktuberi, mají dnes větší vliv než recenzenti, kteří daný obor vystudovali a hodnotí něco na základě stovek knížek, které o tématu přečetli. I tady se nám hranice mezi kulturou vysokou a populární ztratila.

Jak byste popsal profil absolventa oboru kulturní studia? Co všechno umí a kde všude se může uplatnit?

Obory typu dějin umění, hudební vědy či literatury vychovávají už pěknou řádku desetiletí odborníka-specialistu. Když vystudujete

například anglistiku, stane se z vás odborník třeba na Johna Miltona. Jenže kolik takových specialistů najde uplatnění v dnešním světě? Zvlášť když specialisté na Miltona se rodí nejen v českém, ale i v mezinárodním kontextu. A když se takový odborník neuplatní, má problém ty naučené dovednosti „překlopit“ někam jinač. Kulturní studia jsou z tohoto tradičního pohledu koncipována povrchně – náš student ví o všem, ale jen trochu. Proto je pro nás důležité, aby si včas našel tu svoji parketu, už kvůli tématům bakalářských a diplomových prací. Chceme ale, aby se do zvoleného tématu nezanořil a neudělal si kolem sebe bublinu, ale spíše aby byl schopný adaptovat to, co už umí, na zcela jinou oblast a situaci. Aby byl použitelný pro širokou škálu činností. Proto část absolventů skončí v akademické sféře nebo institucích, jako jsou muzea, galerie, zámky nebo knihovny, ale jiní nacházejí pracovní pozice v úplně jiných sférách, jako jsou marketing nebo letecké společnosti. Náš obor jim poskytl dostatečně adaptabilní vzdělání, vybavil je schopností rozumět významům a dobře je artikulovat. Je to něco jako stavebnice lego – nabízíme nějaký soubor znalostí a dovedností a učíme, jak z toho „postavit“ ten výtvar, který je vidět na krabici. Ale když se skládat lego naučíte, pochopíte, že by se z těch dílků dalo postavit i něco naprosto jiného, a přitom taktéž funkčního a komplexního.

Comput digital

a Jan Hus jako obhájce víry

Michal Šroněk

Jan Hus, který byl v roce 1415 koncilem v Kostnici odsouzen jako kacíř a posléze upálen, nejenže dal jméno českým husitům, ale stal se v období mezi koncem husitských válek a nástupem katolické protireformace po roce 1620 ikonickou postavou české utrakvistické církve i radikálnější Jednoty bratrské. V oblasti vizuálních médií se Husovo zpodobení stalo jedním ze základních identifikačních znaků obou českých reformních směrů. Vzhledem k historickým okolnostem náboženského vývoje v Čechách je překvapivé, jak jsou husovské **ikonografické** prameny početné a rozmanité. Jejich bohatství udiví zejména díky tomu, že Husova zobrazení byla po nástupu katolické reformace v Čechách po roce 1620 velmi razantně odstraňována způsobem, který měl za cíl úplné *damnatio memoriae* (zahlázení památky) českého reformního odporu proti římské církvi.

Přehlédneme-li obrazový fond 15. a 16. století nesoucí zpodobení Jana Husa, konkrétně zobrazení scén z jeho života, dojdeme snadno k závěru, že převládá zpodobení upálení Jana Husa. Četnost tohoto tématu je dána skutečností, že naprostá většina obrazů Husovy smrti je zachována v utrakvistických **graduálech**, kde jsou navázány na liturgické zpěvy určené k svátku Husova martyria, tedy mučednictví. Díky nedávnému nálezu nástěnné malby s monumentálním zobrazením Husova martyria v kostele sv. Václava v Písku pocházející z druhé poloviny 16. století však dnes víme, že toto téma nemuselo být vázáno jen na liturgický kontext. Druhou narativní scénou z Husova

Ikonografie

Jde o jedno z odvětví dějin umění. Zabývá se popisem a interpretací výtvarného uměleckého díla.

Graduál

Jde o liturgickou knihu obsahující latinské texty určené pro zpěv gregoriánských chorálů při bohoslužbách. Některé graduály jsou bohatě vybaveny ornamentální a figurální výzdobou, tzv. iluminacemi.

Obr. 1.
Jan Hus
na kazatelně,
Jenský kodex,
1490–1510.

života, jejíž zpodobení nacházíme v materiálu 16. století, je jeho zpodobení jako kazatele. Obraz Husa kazatele má pak samozřejmě souvislost s pojetím jeho osobnosti jako nositele, zvěstovatele a také obránce pravdy.

Obrazy Husa kazatele známe celkem tři. Jsou to (v chronologickém pořadí): iluminace zpodobňující Jana Husa na kazatelně (**obr. 1.**) v Jenském kodexu, dále iluminace *Jan Hus před kostnickým*

Obr. 2.

Jan Hus před kostnickým koncilem, Litoměřický graduál, 1517.

koncilem (**obr. 2.**) v Litoměřickém graduálu a nakonec ilustrace Hus jako kazatel v knížce Ulricha von Huttena *Processus consistorialis martyrii Johannis Hus* (**obr. 3.**) z let 1524–1525. Na všech třech zobrazeních je pozoruhodně zpodobena Husova gestikulace. Na iluminaci z *Jenského kodexu*, kde Hus promlouvá z vysoké dřevěné kazatelny ke skupině sedících posluchačů, je jeho pravá ruka zachycena se vztyčeným ukazováčkem v gestu, které mladší prameny v podání anglického fyzika a filozofa Johna Bulwera (1606–1656) nazývají *Indigitat*, tedy *ukazovat*, nebo přiléhavěji *vésti prstem*.

Obr. 3.

Jan Hus káže zastupům v Betlémské kapli.

Husovo gesto na následujících dvou vyobrazeních je odlišné: ukazováčkem jedné ruky se opírá o prst (ukazováček nebo palec) ruky druhé. První, kdo si tohoto detailu na iluminaci *Litoměřického graduálu* povšiml, byl Josef Krása, který poukázal na souvislost zobrazení Husa při řečnickém vystoupení před koncilem s ikonografickým typem dvanáctiletého Ježíše v chrámu. Protože toto Husovo gesto rukou, označované běžně (a nepřesně) jako *počítání*, lépe pak jako *vypočítávání argumentů*, ve středověké terminologii jako *comput digital*, má pro náš výklad jak důležitou roli, tak i poměrně složitou historii spojenou s posuny jeho významu a používání, budeme se mu následně věnovat poněkud podrobněji.

Z uvedených příkladů – a z mnoha dalších – je zřejmé, že tato forma gestikulace je úzce vázána na fenomén řečnictví, případně kazatelství. Tento způsob komunikace, praktikovaný a teoreticky

Scholastika

Jde o termín odkazující ke středověké filozofii rozvíjené na tehdejších univerzitách. *Scholastika* byla svázána se vzděláváním kněží a snažila se racionálně podepřít církevní dogmata. Scholastické disputace tak byly v daném období v podstatě vědecké rozpravy.

Obr. 4.

Andrea di Bonaiuto,
detail fresky
*Církev bojující
a Církev vítězná*,
Firenze, 1365–1368.

studovaný již ve starověku, zejména v řecké a římské kultuře, nabyt mimořádného významu v křesťanství. Především díky tomu, vystoupením samotného Ježíše Krista slovo povýšilo na nástroj šíření nové zvěsti určené nejširšímu okruhu posluchačů. Zlatou dobou středověkého řečnictví je období počínající první polovinou 13. století. Na jeho rozvoji se podepsaly hlavně vznik univerzit, s nimi spojený rozkvět **scholastické** disputace i studium antických pramenů o teorii řečnictví, zejména pak Cicérona. Nemenší podíl měl i rozmach kazatelství v prostředí mendikantských řádů dominikánů a řádů řehole sv. Františka, jež bylo určeno pro široké masy posluchačů. S rozkvětem této praxe se samozřejmě řešila i otázka, jak dosáhnout účinnosti a ohlasu mluveného slova u posluchačů. Doporučení pro kazatele se nesla v duchu antické řečnické teorie – kazatel měl dbát o dosažení shody mezi hlasem, výrazem obličeje a gestem a všechny tři komponenty měly být použity přiměřeně k obsahu kázání.

Rozmach řečnictví brzy zasáhl i jiné disciplíny, jako jsou literatura, divadlo, a také se nejrůznějšími způsoby projevil ve výtvarné kultuře. Asi nejpevnějším spojovacím můstkem mezi světem řečníků a kazatelů a světem obrazů se stalo gesto. Řečnické figury – tj. gesta – pak samozřejmě přímo ovlivnily utváření obrazového typu kazatele a zprostředkovaně i související ikonografické motivy, jako jsou zobrazení nejrůznějších výměn názorů či disputací.

Vedle gesta vztyčené ruky se zdviženým ukazováčkem nebo ruky napřážené mírně vpřed a namíření prstu směrem k posluchačům se nejvýraznějším řečnickým gestem středověku stalo vypočítávání argumentů na prstech, tzv. *comput digital*. Jeho historie, jak ji zachycují obrazové prameny, začíná ve druhé polovině 12. století. Objevuje se nejprve v učenecském prostředí, má totiž kořeny ve středověké scholastice, konkrétně v metodě postupného vypočítávání odpovědí a argumentů na kladené otázky. Toto počítání argumentů v disputacích, univerzitních přednáškách a zejména při kázáních transponovalo v obrazových médiích v různě obměňované gesto vypočítávání argumentů pomocí obou rukou a především prstů.

V rozsáhlém obrazovém materiálu italského i středoevropského umění 14. a 15. století pak můžeme sledovat několik témat, v nichž se toto gesto používá. Jedno z jeho nejstarších použití

Obr. 5.

Cenni di Francesco
di Ser Cenni, *Dis-
putace sv. Kateřiny*,
80. léta 14. století.

v monumentálním umění najdeme ve Španělské kapli kostela Santa Maria Novella ve Florencii, kde se uplatnilo v nástěnné malbě Andrey di Bonaiutiho, dříve známého spíše jako Andrea da Firenze, *Církev bojující a Církev vítězná* (**obr. 4.**) z let 1365–1368. V pravém dolním okraji malby jsou zpodobeni tři dominikáni v rozpravě s nevěřícími a kacíři a prostřední z nich, proti němuž jeho protivníci napřahují paže, vážně vypočítává své argumenty na prstech svých rukou. Gesto vypočítávání argumentů je zde vyvedeno z učenického prostředí, kde jsme jej zaznamenali poprvé, a stalo se důležitým atributem všech obrazů disputací, v nichž jsou probírány otázky víry. Již ve 14. století vstoupí do ikonografie sv. Kateřiny Alexandrijské, konkrétně do zobrazení její disputace s pohanskými učenici či řečníky vedené před císařem Maxentiem. V 80. letech 14. století ho takto nacházíme na obraze florentského malíře Cenniho di Francesca *Disputace sv. Kateřiny* (**obr. 5.**), kde toto gesto světice dokonce duplikuje jeden z disputujících. Přibližně ve stejnou dobu ho nacházíme v biblické scéně dvanáctiletého Ježíše v chrámu, kde jej používá Kristus při hovoru se židovskými učenici (**obr. 6.**).

Obr. 6.
Jörg Breu starší,
Dvanáctiletý Ježíš
v chrámu, 1502.

Gesto comput digital zachytila také teoretická literatura o umění, jmenovitě Leonardo da Vinci ve svém traktátu o malířství: „Zvolíš toho, který má hovořit mezi mnoha lidmi, [...] a jde-li o vyhlášení určitých tvrzení, udělej to tak, aby ten, kdo promlouvá, chytil dvěma prsty pravé ruky jeden prst levé ruky a zároveň sevřel oba menší prsty, s obličejem pozorně natočeným k lidu [...]“. Do podoby, v jaké jej popsal Leonardo, se gesto vyvinulo ve 14. a později zejména v 15. století. Vyhranilo se tak do podoby, v níž je jeho obsah – tj. ono *vypočítávání* argumentů – výrazně akcentováno. Stalo se tomu tak, že mluvčí má levou ruku buď s otevřenou, nebo se sevřenou dlaní a natažen je pouze ukazovák či palec a ukazováček pravé ruky se jej na špičce prstu dotýká, nebo jej kříží. Prsty pravé ruky, palec a ukazováček, mohou, jak čteme u Leonarda, zdvižený prst levé dokonce svírat. Gesto tak dosáhlo charakteru velmi expresivního nástroje pro zachycení okamžiku, v němž řečník vypočítává své argumenty a sobě i svým posluchačům počítáním na prstech zdůrazňuje sílu každého z nich. Jeho

naléhavost je zvlášť patrná, kdy je použito pro zobrazení světců kazatelů, jimž – spolu s umístěním řečníka na vyvýšenou kazatelnu – vtiskuje výraznou převahu nad posluchači.

Teritorium, které je gestu vypočítávání argumentů dosud vyhrazeno, bylo poměrně striktně vymezeno pro dvanáctiletého Ježíše v chrámu a sv. Kateřinu Alexandrijskou disputující s pohanskými učenici, dále pro světce kazatele a pro světce obracející se na pohany a heretiky. Je tedy jednoznačně gestem svatých osob doprovázejícím jejich slova o víře a dodávajícím jejím hlasatelům výraz síly a převahy. V případě disputací svatých s pohanskými protivníky je gesto vypočítávání argumentů symbolem síly víry, kterou hájí a potvrzují vlastní mučednickou smrtí.

Po tomto exkurzu, ve kterém jsme shrnuli historii užívání gesta *comput digital* ve středověkém a raně novověkém umění a kultuře, proměny jeho významů a kontexty, v nichž se postupně objevovalo, se můžeme obrátit k ústřednímu tématu tohoto textu, a totiž k obrazu Jana Husa jako řečníka disputujícího se svými posluchači.

Na iluminaci *Litoměřického graduálu* pocházejícího z 20. let 16. století, možná dokončeného už v roce 1517, je Jan Hus zpodoběn při svém vystoupení před kostnickým koncilem. Výjev je situován do interiéru kostnické katedrály, kde se skutečně Husovo slyšení před koncilem v červnu roku 1415 konalo. Iluminace *Litoměřického graduálu* samozřejmě není a ani nemůže být dokumentárním zobrazením Husova slyšení před koncilem, ale je nepochybně inspirována některými partiemi zprávy očitého svědka Husova procesu a snad i jeho popravy – Petra z Mladoňovic, autora tzv. *Pašije Mistra Jana Husi*, jejíž text byl čten při utrakvistické liturgii v den oslav svátku sv. Jana Husa. Petr z Mladoňovic píše, že Hus byl přiveden mezi preláty, kde „v prostřed ohrady nebo seděnie bieše někaký stuol povýšený udělán, a na něm kterakýs špalek [...]. A když jeho do kostela přivedše, před tiem stolem postavichu [...].“ Odtud se Hus hájil až do okamžiku, kdy měl být zbaven kněžství: „I kázali sú jemus toho stolu sstúpiti [...].“ V prostoru chrámu dominují vysoké kanelované sloupy s masivními hlavicemi, nad nimiž jsou patrné části žebrové klenby. Vlevo v pozadí je zachycena část stupňů před oltářem a část oltářní menzy. Hus je zobrazen na nízkém polygonálním soklu, stojícím před vysokým hranolovitým pulpitem a pod baldachýnem, jehož podpěru tvoří útvary napodobující propílené větvičky, do nějž jsou vsazeny postavy sedícího a dvou stojících, na písňalu hrajících putti. Přes přední část pulpitu splývá přehoz z červeného, zlatem vyšíváného brokátu. Hus stojí za pulpitem, o který se opírá lokty obou rukou, je mírně shrben a horní část těla se naklání směrem k posluchačům, různým církevním hodnostářům. Vlevo v pozadí naslouchají další, podle oděvu laičtí diváci koncilního jednání. Hus je oblečen v dlouhý červený plášť, na hlavě má polokulovitou přiléhavou čapku, bezvousou tvář, kolem hlavy svatozář tvořenou jemnými paprsky a pomocí prstů obou rukou argumentuje v gestu *comput digital*.

Ikografie tohoto obrazu – vystoupení řečníka promlouvajícího z kazatelny – nebyla v tehdejší střeoevropské malbě nijak výjimečná. Nicméně obraz Husa před koncilem se zásadně odlišuje tím, že jde o řečníka promlouvajícího k posluchačům, kteří jeho slova velmi vehementně odmítají. Určité paralely najdeme v malbě 15. století v rakouských zemích, například v obraze Hanse Klockera Sv. Štěpána disputujícího s Židy v kostele sv. Štěpána v jihotyrolském Pinzanu z let 1485–1495, případně v obraze Sv. Dominika disputujícího s kacíři z klášterní obrazárny v Klosterneuburgu. Jestliže tato díla pojí s obrazem Jana Husa před koncilem v *Litoměřickém graduálu* jen obecné souvislosti, daleko těsnější vazbu má ke grafickým zobrazením. Konkrétně jde o dřevořez Urse Grafa (zařazený do spisu německého učenice Matthiase Ringmanna nazvaného *Passio Domini Nostri Jesu Christi* a vydaného v roce 1508) se zobrazením Krista kázajícího Židům a apoštolům (**obr. 7**). Příbuznost pojetí i shoda

Obr. 7.
Urs Graf, Kristus
kázající Židům
a apoštolům,
1508.

v některých detailech naznačují, že malíř obrazu Husa před koncilem v *Litoměřickém graduálu* tento tisk znal a jeho kompozicí se inspiroval. Již Josef Krása poukázal na skutečnost, že autor obou celostránkových iluminací *Litoměřického kodexu*, blížících se svým pojetím deskovému obrazu, byl „výjimečnou osobností, přesahující měřítka cechovního iluminátorského řemesla“, jehož výtvarné vzdělání mělo kořeny v okruhu druhé generace podunajské školy, zejména v blízkosti Mistra Fridrichovy a Maxmiliánovy bible. Byl tedy určitě malířem širokého rozhledu a vyznačoval se velmi tvůrčím přístupem ke svým vzorům, které však otrocky nekopíroval, ale osobitě transformoval. Podobně tomu mohlo být i v případě dřevořezy Urse Grafa. Nelze také pominout úlohu objednavatele obou iluminací, jímž byl Václav z Řepnice, významná osobnost utrakvistického městského stavu, litoměřický měšťan, v letech 1515–1517 tamní purkmistr, který se nechal na druhé celostránkové iluminaci *Litoměřického graduálu* s obrazem upálení Jana Husa vypodobnit se svým erbem. V originální ikonografii

se nepochybně propojily představy vzdělaného objednavatele formulujícího koncept obou iluminací a umělce, který jej transformoval do obrazové podoby mimořádné kvality, což také svědčí o vysokých nárocích a vyspělém vkusu městských utrakvistických objednavatelů.

Program obrazu Husa před kostnickým koncilem byl sestaven tak, aby výpověď obrazu se všemi jeho detaily směřovala k mnohovrstevné výpovědi, v jejímž středu se měla odehrávat glorifikace Jana Husa.

Všimněme si nejprve Husova oděvu. Hus stojí u pulpitu, přes který je přehozena na zem splývající červená textilie bohatě vyšívána zlatým dracounem. Velmi pravděpodobně nejde jen o dekoraci, nýbrž o „špalek, a na něm rúcho mešné položeno k zbavení kněžství Mistra Husi připravené“, který na vyvýšeném místě, odkud Hus ke shromáždění promlouval, zaznamenává Petr z Mladoňovic. Hus sám je oděn do bohatě našaseného červeného pláště splývajícího na zem, s širokým límcem a rukávy, na hlavě má pak přiléhavou čapku téže barvy. Typ oděvu i pokrývky hlavy jednoznačně odpovídá oblečení soudobého vzdělance, filozofa či univerzitního mistra, tak jak jej známe z četných dobových vyobrazení. Hus je tedy zpodoběn v oděvu, který odpovídal jeho profesi a statusu teologa a bývalého rektora pražské univerzity. O tomto učeněckém typu Jana Husa se uvažovalo zejména v souvislosti s německou reformací a s osobou Hanse Holbeina ml. – je však pravděpodobnější, že autorem Husovy podobizny provedené z profilu, na níž je Hus s vousy a oblečen do pláště a s čapkou na hlavě, je německý grafik Erhard Schön a že jeho Husův portrét vznikl již ve 20. letech 16. století. Není však vyloučeno, že Husův učeněcký portrét vzniká souběžně i v Čechách, kde jej v roce 1520 nacházíme na ilustraci spisu Mikuláše Konáče z Hodiškova *Mistra Jana Husi výkladové*, kde je Hus zpodoběn jako univerzitní mistr a současně jako svatý přímlyvce. Jistě však není náhodné, že barva jeho oděvu a snad i mešního roucha je rudá, tedy barva, která v liturgii přísluší mučedníkům, mezi něž byl Hus utrakvisty zařazován.

Nedávné bádání upozornilo na skutečnost, že relace Petra z Mladoňovic obsahuje četné prvky přirovnávající Husův soud, rozsudek a jeho popravu ke Kristovým **pašijím**. Podobně jako je Kristus v evangeliích souzen na základě nepravdivých svědectví, obviňují při výsleších u koncilu i Husa „artikuly křivých svědkův“. Když je Hus zbavován kněžství a oblečen do bílé alby, sám sebe přirovnává ke Kristu: „Pán můj Jezus Kristus, když od Heroda ku Pilátovi odeslán jest, v bílém rúše jest posmíván.“

Pašije

Toto slovo pochází z latiny a znamená *utrpení*. Pašije je evangelické vyprávění o mučení a smrti Ježíše Krista, v různých částech světa se od středověku dodnes během Velikonoc pašije přehrávají jako divadelní představení. V Česku je významná například tradice pašijových her v Hořicích na Šumavě.

Ecce homo

Latinská slova, která dle biblické tradice pronesl Pilát Pontský k davu žádajícímu Kristovo umučení, znamenají *Hle, člověk*. V dějinách umění se tímto výrazem označuje zpodobení zbičovaného Ježíše s trnovou korunou na hlavě.

Obr. 8.

Freska *Upálení Jana Husa*, kostel sv. Václava v Písku, 60. léta 16. století.

Kacířská čepice s obrazy ďáblů je paralelou Kristovy trnové koruny, Hus je před hranicí svlečen podobně jako Kristus na Kalvárii (hoře Golgotě) a řetěz, jímž byl připoután ke kůlu na hranici, je obdobou řetězu, jímž byl spoután Kristus. Toto připodobňování, jež zakládalo uctívání Husa jako mučedníka, přechází i do obrazového ztvárnění Husova soudu a popravy. Devět církevních hodnostářů, seskupených do půlkruhu kolem řečníka, je k Husovu vystoupení zřetelně negativně naladěno a svůj odpor k Husovým slovům jasně vyjadřují jejich fyziognomické rysy zdůrazňující otylost postav, grimasy a odmítavá gesta. Zkarikování Husových protivníků naznačuje i Mladoňovic: „vstav jeden soudce papežův, starý a lysý [...]“. Nejmarkantnějším případem obdobného přístupu je nástěnná malba scény *Upálení Jana Husa* v kostele sv. Václava v Písku pocházející z 60. let 16. století, kde jsou kolem Husovy hranice shromáždění účastníci popravy (**obr. 8.**). Po pravé straně je umístěna skupina duchovních, kteří se jak svými groteskně zkřivenými grimasami, tak i gesty obracejí k Husovi, stejně jako v obrazech *Ecce homo* Židé spílají Kristovi před bránou Pilátova paláce.

Nápadným detailem jsou pak Husovy ruce, které jsou zobrazeny v gestu *comput digital*, tedy vypočítávání argumentů. Z výše uvedeného přehledu historie tohoto gesta je zřejmé, že se v době od 14. do 16. století postupně etablovalo v několika kontextech a s nimi spojených významech. Zejména v ruce sv. Kateřiny a dvanáctiletého Krista v chrámu a dále ve spojení s řečníci světci 15. století je *comput digital* gestem doprovázejícím disputace o víře, přičemž je přes určité rozvolnění jeho významu v 15. století vkládáno do rukou svatých obhájců křesťanské víry a samotnému Kristu. V pozdější době se stane atributem intelektuálních schopností učenců a duchovních. V Čechách se v době předcházející vznik *Litoměřického graduálu* objeví *comput digital* jak v deskové, tak i knižní malbě 15. století. O tom, že i v českém prostředí bylo toto gesto vymezeno „svatým“ osobám,

výmluvně svědčí iluminace kodexu číslo 485 uloženého v Rakouské národní knihovně ve Vídni. Rukopis nese jméno *Iluminovaná dějepřava Nového zákona* a obsahuje 171 ilustrací doprovázených výtahy z textu Nového zákona psanými v češtině a místy i latině. Je tedy nepochybně českého původu a jeho vznik bývá datován do 30., či 40. let 15. století. Podle několika drobných detailů je zřejmé, že rukopis vznikl spíše v prostředí utrakvistickém, a nikoliv katolickém. Zásada, že *comput digital* je výhradně gestem posvátným, je zde velmi důsledně dodržena – v patnácti případech používá gesto *comput digital* samotný Kristus, po jednom pak sv. Jan Křtitel a sv. Pavel. Na druhé straně náboženského spektra se s tímto gestem setkáme na *Votivní desce abatyše Perchty z Boskovic* z roku 1480 (Brno, Moravská galerie), kde je použito u dvou mužů přihlížejících zázračnému zjevení Krista bolestného a **Arma Christi** na oltáři před sv. Řehořem. Vidíme zde tedy, že *comput digital* byl v české a moravské výtvarné středověké tradici dobře znám a používán ve stejných významech, jako tomu bylo i jinde v Evropě.

Na spodním rámu obrazu Husovy promluvy před koncilem je štít se zlatým kalichem a s nápisem neseným anděly: „Caro mea vere est cibus vere et sanguis meus vere est potus. Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem in me manet et ego in eo. Johannes“, který naznačuje téma Husovy promluvy, tedy otázku oltářní svátosti. Smysl tohoto motivu v souvislosti s jeho vystoupením před koncilem má pravděpodobně několik významových rovin. V první řadě jde o deklaraci jednoho ze základních pilířů utrakvismu, a totiž o poukaz na přijímání pod obojí jako podmínky spásy. Ve spojení s Husovým procesem v Kostnici však vyvstávají další významové souvislosti. Víme, že Hus se musel vyjádřit k 45 článkům Wycliffova učení a že názor anglického reformátora o tom, že během mše do chleba a vína podstata Kristova božství nepřechází (čemuž teologie říká transsubstanciace), odmítl. Současně je známo, že Wycliffův výklad problematiky oltářní svátosti měl v Praze silný ohlas a že se mu zde podrobně věnoval Husův učitel a významný univerzitní teolog Stanislav ze Znojma. Hus sám se v tomto sporu nikdy otevřeně nevyjádřil, téma transsubstanciace pokládal za běžnému laikovi natolik nesrozumitelné, že se mu ve svých veřejných promluvách, byť se k němu zřejmě vnitřně klonil, vyhýbal. Teologové kostnického koncilu tedy v tomto článku obviňovali Husa neprávem, respektive jejich obvinění mělo velmi chatrné základy a Hus je také radikálně odmítl: „já toto vyznávám, že sem nikdy nedržel, ani učil, ani kázal, že by po požehnání v posvátné věci na oltáři chléb

Arma Christi

Latinské sousloví *Arma Christi* česky znamená zbraně Kristovy. V křesťanském umění jde o motivy vyobrazení posvátných předmětů spjatých s Kristovým mučením a ukřižováním. Jde například o kříž, trnovou korunu, kopí a hřeby, ale též o důtky, sloup a provaz.

Obr. 9.

Upálení a oslavení
Jana Husa, Litoměřický graduál, 1517.

tělesný neb hmotný tu ostával.“ Hus se takto hlásí k víře v transsubstanciaci a je v tomto článku ve shodě s učením katolické církve.

Je nasnadě otázka, proč je disputace o víře, která je evidentně tématem obrazu, promluva jednoho muže ke koncilním hodnostářům, kteří s Husovými slovy viditelně nesouhlasí, doprovázena mottem, které není výrazem rozporu mezi Husovým učením a katolickou církví.

Domnívám se, že klíč k řešení této zdánlivé nesrovnalosti neleží jen v samotné iluminaci *Hus před koncillem*, ale hlavně v druhém celostránkovém obraze *Litoměřického graduálu*, totiž v zobrazení scény

Upálení a oslavení Jana Husa (obr. 9). Hus je zde zpodoběn na již hořící hranici, stojí připoután ke kůlu, hluboce předkloněný, s kacířskou čepicí u nohou. Vlevo stojí církevní hodnostáři, vpravo představitelé světské moci, vpravo klečí u hranice mecenáš graduálu Václav Řepický. Katovi pacholkové současně na hranici spalují Husovo oblečení, aby se zabránilo, jak řekl Ludvík, falckrabě rýnský, tomu, že: „Čechové by to za svátost ctili.“ Z hranice stoupá mohutný sloup dýmu k nebesům, a propojuje tak pozemskou a nebeskou část scény. Na jeho vrcholu je totiž zobrazen Hus nesený vzhůru anděly, oblečený ve zlatý ornát, s velkou tonzурou, s rozpaženými žehnajícímá rukama. Shora k němu slétají dva andělé, kteří jej pod patronací Boha Otce korunují mohutnou zlatou korunou. Bůh Otec je zde zpodobněn s papežskou tiárou, tedy jako skutečná hlava církve. Již dříve bylo rozpoznáno, že jde o výjev Husova ospravedlnění, kdy je odsouzen koncilem, upálen na hranici a pro Krista „tuto ukrutnú a ohavnú smrt [chce] pokorně a mile trpěti“. Bůh zde vystupuje jako nejvyšší autorita nadřazená koncilu, který Husa odsoudil a odňal mu kněžství. Bůh jej však vzal na nebesa a kněžství mu slavně navrátil.

Jedna z dosud přehlížených verzí Mladoňovicovy zprávy dovoluje ještě hlubší porozumění této scéně. Podle ní: „tak jest ráčil učiniti milý pán bůh, aby ani jeden vlásek, ani který prášek tohoto člověka svatého od slávy jeho umenšen nebyl, než aby všecek do pokladnice boží a do odpočinutí věčného byl shromážděn, a jako onen svatý Eliáš na ohnivém voze do nebe jest přenesen. Ač jsou pak oni proto takové ukrutenství nad ním provedli, usilujíc jeho památku vyhladiti, však z milosti boží více památka jeho se rozmáhá a v srdce věrných věčně vkořeňuje.“ Mladoňovic dále pokračuje: „dokonal život svůj věrný, svatý a slavný muž, kterýžto vyznal a nezapřel, že zákon boží věrný a pravý jest a pravda jeho že zůstává navěky. Nad to i tím účinkem pán bůh vyznamenati ráčil dokonalé toho muže vyčištění, tak skrze oheň jako skrze vodu, jakož stojí psáno v Žaltáři: Brali jsme se skrze oheň a vodu, a uvedl nás v oblažení.“ V duchu biblické paralely je zde Hus přirovnán k proroku Eliášovi, kterého vynesl na nebesa ohnivý vůz, podobně jako Husa hořící hranice. Přirovnání Husa k proroku Eliášovi bylo v době po Husově smrti zřejmě obecně rozšířeno – téhož obratu totiž užil i Jakoubek ze Stříbra v kázání, které v Betlémské kapli pronesl v roce 1416, kde je Hus jmenován jako *alter Elyas – druhý Eliáš*. Hus je přijat na nebe mezi svaté, očištěn nejen svátostí křtu, ale také plamenem hranice, na níž vstoupil věren božího slova a zákona. Motto obrazu Husa před koncilem, jímž se Hus hlásí k učení o transsubstanciaci, jež vyznává i církev katolická, nás vede tedy k závěru, že Hus je zde zobrazen jako nespravedlivě odsouzený za něco, co ve skutečnosti nehlásal, a ve sporu s koncilem se ve váze slova a ochotě pro své názory zemřít opírá o víru v autoritu Boží, která je shromáždění koncilu nadřazená. Jedním z nástrojů, jimiž se Hus vůči pochybné moci koncilu vymezoval, bylo i gesto.

Gesto *comput digital* Husovi jakožto kazateli plným právem náleželo – bylo obecně srozumitelným atributem rozprav o víře, o níž při Husově slyšení před koncilem šlo. Ale nejen proto – příslušelo mu zejména proto, že jej připodobňovalo k svatým bojovníkům za pravou víru, sv. Dominikovi, sv. Kateřině, sv. Štěpánovi i samotnému Kristovi, a stalo se tak odznakem jeho svatosti.

Skutečnost, že je Jan Hus na iluminacích *Litoměřického graduálu* – a na mnoha dalších zobrazeních – zpodobován jako světec, pramení ze zcela mimořádné situace, která v Čechách vznikla po husitských válkách. Díky dohodám mezi českými husity a basilejským koncilem potvrzeným císařem Zikmundem Lucemburským (tzv. basilejská kompaktáta) bylo Čechům povoleno přijímání pod obojí a současně byla obyvatelům země dána možnost volby mezi katolickou a postupně se etabloující utrakvistickou církví. Toto „dvojvěří“ potvrzené smlouvou mezi katolíky a utrakvisty, tzv. „kutnohorským mírem“, v roce 1484 se stalo zemským zákonem, který pro obě strany znamenal svobodu vyznání. Utrakvistická církev se sice prohlašovala za součást univerzální církve, ale v mnohém se ve

věroučných věcech i v náboženské praxi katolické církvi velmi vzdálila (podávání pod obojí, podávání přijímání dětem). Jednou ze zásadních odlišností pak bylo uctívání Jana Husa a Jeronýma Pražského, odsouzených a upálených v Kostnici v letech 1415 a 1416, jako světců.

Úcta k Janu Husovi jako ke světci měla samozřejmě zakotvení v utrakvistické liturgii, kdy se na výroční den Husovy smrti slavil svátek sv. Jana Husa, Jeronýma Pražského a mučedníků českých, pro něž bylo vytvořeno vlastní officium a kdy byly namísto epištoly čteny vybrané pasáže z Mladoňovicovy relace o Husově odsouzení. V Čechách tak došlo k naprosto ojedinělému jevu – jako světec zde byl utrakvisty uctíván muž, který byl církevním koncilem prohlášen za kacíře a upálen na hranici. V současné době ještě přesně neznáme, jak se jeho kult a liturgická oslava vyvíjely, ale je jasné, že neměly standardní podobu jako u jiných světců pozdního středověku, u nichž se vytvářelo legendistické schéma *vita – martyrion – translatio – miracula* (život – umučení – přenesení – zázraky) – šlo o světce zcela nového typu. Husova svatost se naproti tomu opírá o jeho zánícení pro víru a pravdu a o jeho odhodlání položit pro tyto hodnoty vlastní život. Domnívám se, že vzhledem k tomu, že Husovo ustavení světcem se neodehrálo rituálním svatořečením běžným v katolické církvi, hrály ve formování Husovy svatosti mimořádnou úlohu nejen texty, a to zejména liturgické a historické, ale také obrazy, které spoluvytvářely a deklarovaly Husovu svatost. Jedním z nástrojů poukazujících na Husovo zařazení mezi svaté se stalo gesto.

Utrakvistické prostředí se tedy na základě těchto skutečností ukazuje jako velmi kreativní v oblasti obrazového vyjadřování, tj. ve schopnosti vytvořit na základě kombinace různých vrstev historického vyprávění a starších zavedených motivů zcela nový ikonografický typ.

Použité prameny a literatura

- BARTLOVÁ, Milena. „Upálení sv. Jana Husa“ na malovaných křídlech utrakvistického oltáře z Roudníků. *Umění*. 2005, 53(5), s. 427–443.
- LOUTHAN, Howard. *Obracení Čech na víru aneb Rekatolizace po dobrém a po zlém*. Praha: Rybka, 2011.
- ROYT, Jan. Ikonografie Mistra Jana Husa v 15. až 18. století. In: DRDA, Miloš, ed., HOLEČEK, František, ed., VYBÍRAL, Zdeněk, ed. *Husitský Tábor. Supplementum I. Sborník husitského muzea*. Tábor: Husitské muzeum, 2001, s. 405–451.
- SCHMITT, Jean-Claude. *Svět středověkých gest*. Praha: Vyšehrad, 2004.
- STUDNIČKOVÁ, Milada. Jan Hus jako světlo prvního dne. K ikonografii Martinické bible. In: VÍŠEK, Zdeněk, ed., HRABÁNKOVÁ, Blažena, ed. *Česká husitská reformace: Slánské rozhovory 2010: historie, osobnosti, teologie, umění*. Slaný: Vlastivědné muzeum ve spolupráci s odborem kultury MěÚ Slaný, 2011, s. 32–38.

Základem našeho řemesla je dívání se

Michal Šroněk

Na základních a středních školách se výuka dějin umění často propojuje s výukou literatury. Dává takové spojení smysl? Jak byste pak popsal specifika studia dějin umění na vysokoškolské úrovni?

Že se to vyučuje pohromadě, to je určitě v pořádku, jsou to blízké obory. Z pohledu nás vysokoškolských učitelů je znalost literatury u studentů pokaždé velmi vítaná, protože samozřejmě vždy může pomoci. Dokonce požadujeme, aby literaturu, kterou studenti ze středních škol neznají, dodatečně načetli. Například já vyučuji už v prvním ročníku úvod do křesťanské ikonografie, to je záležitost, kterou nelze studovat bez alespoň základní znalosti bible. Alespoň rámcově je nutné znát také antické literární památky jako *Iliada* a *Odyssea*, Liviovy *Dějiny* a podobně. Z toho důvodu je znalost zejména těch starších literárních děl pro studenty dějin umění nutností.

K té druhé části otázky, je samozřejmě jasné, že kdo jde studovat dějiny umění, tak ten by měl být poněkud jiného založení než někdo, kdo jde studovat třeba tělesnou výchovu. Přece jen požadujeme, aby náš uchazeč nebo posluchač měl určité dispozice k tomu používat vlastní zrak. Je to podobné jako s hudbou nebo literárním vyjadřováním. Základem našeho řemesla je dívání se, proto je důležitý předpoklad orientovat se v obraze, vidět v něm to, co tam opravdu je, otázka následného porozumění obrazu pak asi vyžaduje i jistý talent. To je základní specifikum oproti studiu jiných, třeba technických oborů.

Součástí studia dějin umění je i odborná praxe. Co na ní studenty čeká?

Ta praxe probíhá v délce dvou pracovních týdnů, její náplň si studenti vybírají sami podle svého

uvážení a svých zájmů. Jediné kritérium je, že musí jít o práci blízkou oboru. To znamená galerie, muzea, hrady a zámky, to vše je v pořádku. Víme, že je to velmi výhodné, protože pro většinu studentů jde o vůbec první kontakt s praxí, toto první natuknutí také velice často vede k dalším zkušenostem, jež studenti využívají ke zpracování svých bakalářských a diplomových prací. Vůbec není ojedinělé, když v instituci, kde student praktikoval, po dokončení studia nastoupí jako trvalý zaměstnanec.

Co soudíte o známém vtipu, že dějinám umění se věnují především ti, které umění baví, ale nebaví je ho tvořit?

Já bych to tvrzení trochu pozměnil. Dějiny umění jsou obor, který často chodí studovat absolventi uměleckých škol. Mají k tomu obvykle dva důvody. Za prvé se velmi dobře a dost podrobně seznámili s praktickou stránkou umění, a rozumět technice je při studiu dějin umění obrovská výhoda. Já sám spoustu technik tvorby neovládám, a někdy je proto ani nedokážu úplně dobře vysvětlit. Takto zvýhodněné studenty tedy moc rádi vítáme. Tím druhým důvodem je, že na umělecké škole získáte zálibu ve výtvarném umění či v jiných uměleckých činnostech, ale zároveň si uvědomíte, že váš talent nemusí být tak pronikavý, abyste se v tom velmi konkurenčním prostředí prosadili a uživil.

Když příroda maluje: O vztahu estetického prožívání přírody a umění

Martin Kaplický

V tomto textu se budu zabývat jedním z témat (současné) estetiky – otázkou po vztahu mezi estetickým oceňováním umění a přírody. Toto téma se pokusím představit skrze rozvinutí významů, které v sobě může nést přirovnání esteticky zajímavého přírodního výjevu k uměleckému dílu.

Asi každý z nás někdy zažil úchvatnou zkušenost, kdy ho upoutal nějaký přírodní výjev, strhl k sobě celou jeho pozornost a přenesl jej do „zvláštního světa“ na rozhraní mezi realitou a fikcí. Může se jednat o melancholický zážitek zapadajícího slunce, dramatický zážitek hrozivě působících mraků, hypnoticky fascinující pozorování mořských vln, jejichž pohyb se stále opakuje, a přece je vždy trochu jiný, či zakoušení tajemnosti matně osvětleného lesa. Výčet situací a jim příslušných emocí by byl nekonečný. Podobný typ zážitku mohou vyvolat i mnohem skromnější objekty, jako je útržek zpěvu kosa černého, spirála na šnečí ulitě či mihotání světla na javorovém listu. Společné mají to, že nás dočasně vytrhnou z předcházející aktivity a naši přítomnost vyplní novou, typicky velmi silně emocionálně nabitou situací. Jako kdybychom se přenesli do jiného světa, který je vzdálen naší předcházející činnosti. Právě proto se tento zážitek nachází, jak jsem uvedl na začátku, na rozhraní reality a fikce. Je sice reálný, ale dokáže nám náš svět prezentovat z dosud nepovšimnuté strany. Podobnou moc mají i umělecká díla, ať už se jedná o obrazy, sochy, či hudební kompozice. Ty nás přenášejí do „světů“, ve kterých ve skutečnosti nežijeme, ale díky tomu nám dávají i náš aktuální svět nahlédnout nově. V obou případech pak z pohledu estetiky mluvíme o zvláštním typu prožitku, který nazýváme estetickým.

Proto nepřekvapí, že silně esteticky působivé přírodní výjevy často přirovnáváme k uměleckým dílům. Není neobvyklé říct, že „příroda vykouzila další úžasný obraz“, nebo svého bližního vyzvat, aby šel na zahradu a poslechl si tu „symfonii“ ptačích zpěvů. I když jsou tyto poukazy většinou myšleny obrazně, upozorňují na důležitou souvislost mezi estetickým oceňováním umění a estetickým oceňováním přírody. Právě přírodní estetické zkušenosti byly mnohdy předlohou či motivací pro vytvoření uměleckého díla, současně může naše zkušenost s uměleckými díly zpětně ovlivnit to, co esteticky oceňujeme v přírodě.

Přirovnání přírody k umělci a esteticky zajímavého přírodního objektu k uměleckému dílu, se kterými se můžeme setkat v našich běžných hovorech, tedy přitahuje pozornost k úzkému vztahu mezi tím, co v estetice označujeme jako uměleckou a mimo-uměleckou estetickou oblast. Vyvolává však také řadu otázek. Může naše zkušenost s uměním opravdu ovlivňovat to, jak esteticky hodnotíme

přírodu? A jak by toto ovlivnění probíhalo? Pripusťme, že estetické působení přírody a umění mají hodně společného. Našli bychom ale i něco, čím se liší? Nebo je na přírodu v estetickém prožitku opravdu třeba nahlížet jako na umělecké dílo, protože jinak nám neotevře cestu k těm podivuhodným imaginativním světům, o kterých jsem se zmiňoval dříve, a zůstane pouhým souborem fyzických materiálních objektů? A máme tedy každý přírodní výjev, nahlížíme-li ho estetiky, pojímat jako obraz, každý přírodní objekt jako sochu a každý soubor přírodních zvuků jako hudbu? A co s našimi vjemy vůní, chutí, našich vlastních pohybů apod., které žádný zjevný protějšek v umělecké oblasti nemají? Znamená to, že tyto vjemy jsou estetiky irelevantní, nemají na naše estetické hodnocení přírody žádný vliv, a měli bychom od nich tedy v estetickém prožitku odhlížet? Nevinné přirovnání přírodních objektů k uměleckým dílům, od kterého jsme vyšli a které nezdědila používáme, tedy při hlubším pohledu odkrývá řadu zajímavých otázek. Mnohé z nich v současnosti znovuotevřít a nově zodpovídat environmentální estetika. V následujících řádcích se pokusím některá z těchto témat stručně nastínit.

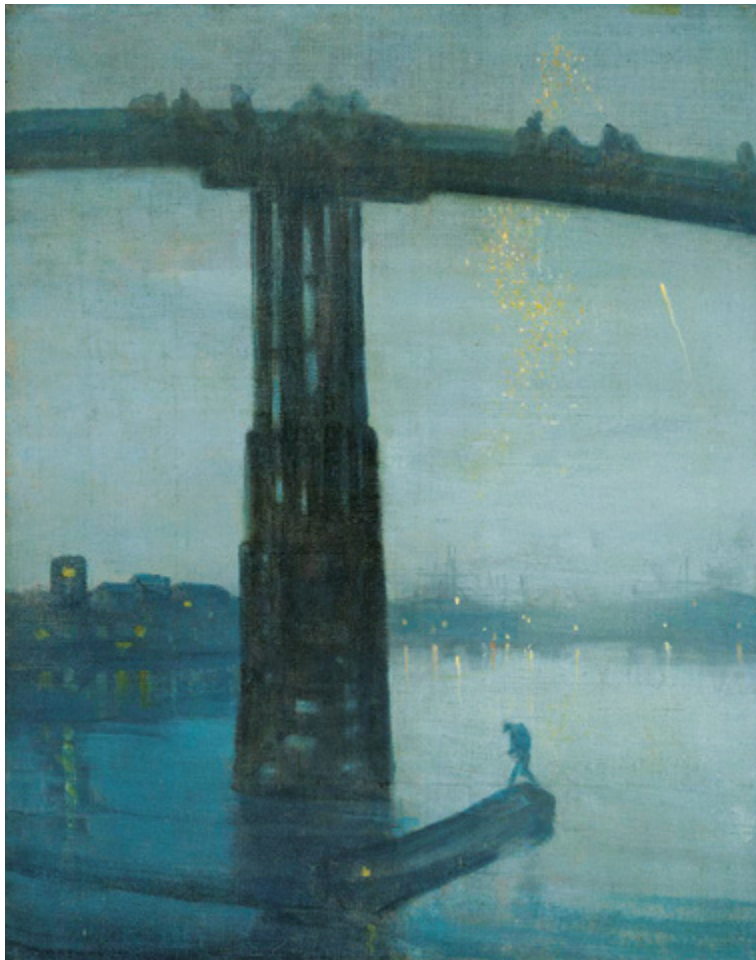
Umění jako vzor pro přírodu

Název této podkapitoly může na první pohled vyvolávat rozpaky. Snadněji si představíme pravý opak. Estetický zážitek přírody jako zdroj pro uměleckou tvorbu umělce. Malíře zaujme určitý krajinný výjev a výtvarně ho ztvární do podoby obrazu krajiny, hudebního skladatele zaujme určitý detail ptačího zpěvu a rozvine ho do podoby hudební skladby. Jak ale může být umění vzorem pro estetické nahlížení přírody? Ačkoliv si tuto možnost na první pohled představíme obtížněji, i tato varianta je možná a i toto tvrzení má svou přesvědčivost. Musíme si jen uvědomit, že naše předchozí zkušenost s uměleckými díly může ovlivňovat to, čemu při estetickém oceňování přírody věnujeme pozornost a čemu naopak ne. Nikdy totiž nezaměřujeme pozornost na vše, co vstupuje do našeho

Impresionismus

Umělecký směr, jenž vzniknul v druhé polovině 19. století. Termín *imprese* označuje dojem, náladu. Umělcům tvořícím v jeho duchu šlo o zobrazení aktuálního momentu dané chvíle, při které obraz vznikal. Nešlo tedy o malby vznikající v ateliérech, ale ve volné přírodě. Pozdější impresionisté zachycovali i atmosféru města či kulturních událostí. Výtvarní impresionisté věnovali velkou pozornost tomu, jak povaha světla v daném prostředí ovlivňuje naše vnímání barev. Různé podoby světla a jeho „chvění“ na objektech se pak stávají důležitým tématem jejich obrazů. S tím souvisí i znázorňování fascinujících zamlžených výjevů, na které upozorňuje Oscar Wilde. Mezi nejvýznamnější představitele impresionismu řadíme Clauda Moneta, Edgara Degase nebo Augusta Renoira, tento směr ale ovlivnil umělce po celém světě.

Obr. 1.

James Abbott
McNeill Whistler,
*Nocturne in Blue
and Gold: Old Bat-
tersea Bridge*,
1872–1875.

pole vnímání. Odborně pak říkáme, že naše vědomá pozornost je selektivní, z našeho pole vnímání nás upozorňuje jen na určitý výběr objektů. A právě zkušenost s uměním nám může pomoci zaměřit pozornost na věci, kterým bychom ji obvykle nevěnovali.

Pronikavě tuto myšlenku formuloval spisovatel Oscar Wilde: „Odkud jinud ne-li od **impresionistů** máme ty podivuhodné mlhy, jež se plíží našimi ulicemi, zakalujíce lampy a činíce z domů obludné stíny? [...] Hleděti na věc jest velmi rozdílné od toho viděti věc. Nevidíme ničeho, dokud nevidíme krásy toho. Nyní lidé vidí mlhy nikoliv, a protože mlhy jsou, nýbrž protože básníci a malíři naučili je tajemnému půvabu takových efektů. Mlhy byly po staletí v Londýně. Domnívám se alespoň, že byly. Nikdo jich však neviděl, a nevěděli jsme tudíž ničeho o nich“ (Wilde 1994, s. 158–159). Wilde v této pasáži ukazuje, že zkušenost s uměním nám napomáhá k tomu, abychom věnovali soustředěnou estetickou pozornost věcem, které v každodenním životě často přehlízíme. Ukazuje nám, že mlhu nemusíme vnímat jen jako komplikaci pro náš každodenní život, ale že můžeme oceňovat její tajemnou krásu. Právě tento motiv Wilde rozvíjí rozlišením mezi „hleděním na věc“ a „viděním“. „Hleděním“ zde Wilde

myslí prosté zaznamenání dané věci mezi věcmi ostatními. „Vidění“ je naopak kreativním aktem, v rámci kterého dané věci věnujeme soustředěnou pozornost a nahlížíme ji kvůli ní samotné a kvůli významům, které pro nás nese. A právě umění nás mnohdy vede k tomu, abychom jevy našeho světa ve Wildově smyslu nově „viděli“.

Oscar Wilde nás tedy upozorňuje na to, že umění nám dává nový pohled na realitu, ve které žijeme, a mnohdy nás učí nahlížet přírodu novým způsobem. Právě v tomto smyslu nám umění může sloužit jako vzor pro estetické oceňování přírody. Tento vhled je důležitý a ukazuje nám, že nejenže zkušenost s přírodou ovlivňuje uměleckou tvorbu, ale že naopak i zkušenost s uměním ovlivňuje naše estetické pojmání přírody, protože nám ji představuje v nových souvislostech. Jakkoliv je tento názor z velké míry oprávněný, skrývá v sobě i nebezpečí zkreslení skutečnosti, vezmeme-li ho jako dogma. Předchozí úvahu totiž můžeme vyhrotit do takové podoby, že budeme tvrdit, že přírodu můžeme esteticky oceňovat jen v tom případě, když ji vnímáme stejným způsobem jako umělecké dílo. Právě k tomuto závěru dospěl slavný italský filozof a lingvista Benedetto Croce ve své významné knize *Aestetika vědou výrazu a všeobecnou lingvistikou* (původní vydání 1902). Croce zde přímo tvrdí: „Kdo nazývá krásnou krajinu, v níž se mu dobře dýchá, nebo v níž ho teplé paprsky slunce polévají a líbají, nemíní oním slovem aesthetického jevu. [...] Bylo pozorováno, že strčíme-li hlavu mezi nohy při pozorování krajiny, takže tím rušíme svůj obvyklý vztah k ní, krajina se nám objeví v ideálním obraze; že tedy příroda jest krásná jedině pro toho, jenž se na ni dívá *očíma umělce*“ (Croce 1907, s. 56–57). Původně důležitý vhled, že umělecká díla mohou usměrňovat naše estetické pojmání přírody, je zde transformován do tvrzení, že jediný způsob, jak esteticky nahlížet přírodu, je skrze způsoby vidění, které jsme si osvojili v umění – očíma umělce. Tento náhled je opět částečně oprávněný. Zdůrazňuje, že bohatý významový potenciál přírodních objektů dokážeme rozvinout jen tehdy, když necháme pracovat svou imaginaci. Současně je však toto tvrzení silně zavádějící v tom, že předpokládá, že jediným vodítkem pro tento imaginativně bohatý způsob pohledu je zkušenost s uměleckými díly. Jako kdybychom nemohli rozvinout imaginativně bohatý estetický prožitek i na základě naší vlastní životní zkušenosti.

Přírodu tedy podle Croceho můžeme esteticky oceňovat jen tehdy, pojmáme-li ji jako umělecké dílo. Ještě více doslovný byl v tomto ohledu český estetik konce 19. století Josef Durdík. Ačkoliv je jeho formalistická estetika v řadě ohledů protikladná Croceho idealistické filozofii a estetice, na podmínkách pro estetické oceňování krajiny by se shodli. I Durdík tvrdí, že abychom krajinu mohli esteticky oceňovat, musíme od ní odmyslet všechny souvislosti, se kterými ji běžně spojujeme, a vnímat ji, jako by byla obrazem. Máme omezit náš pohyb v ní a soustředit se na jeden vybraný výjev, který obsahuje nejvíce malebných prvků. Kolem tohoto výjevu si pak máme domyslet rám, který by daný výjev obklopoval. I zde můžeme vidět předpoklad, že přírodu můžeme esteticky vnímat, jen pokud ji vnímáme způsobem, který jsme se naučili při vnímání různých výtvarných žánrů. Tuto podřízenost estetického prožívání přírody našim zkušenostem s uměním bychom však mohli nalézt u celé řady autorů 19. a 20. století a tento názor do určité míry přežívá dodnes.

Nevinné přirovnání přírody k umělci a esteticky zajímavého přírodního objektu k umění se v názorech těchto autorů mění v podmínku jakéhokoliv estetického oceňování přírody. Pokud bychom tvrzení těchto autorů vyhrotili na nejvyšší možnou míru, mělo by následující podobu: „Pokud chcete vnímat přírodu esteticky, musíte ji vnímat jako umělecké dílo.“ To by ale znamenalo, že estetické oceňování přírody nemá žádný vlastní specifický prvek, že v něm nemůžeme najít nic jiného, než co už známe z umění. Estetické oceňování přírody by pak bylo oblastí, která je sama o sobě nezajímavá, protože jen opakuje způsoby vnímání vydané uměním. Od přírody bychom pak nečekali více než to, že bude

Obr. 2.
Claudovo zrcadlo.

projekčním plátnem, na kterém se promítají soudobé umělecké konvence. Na neplodnost tohoto názoru upozornil i slavný český estetik Jan Mukařovský. My bychom mohli dodat, že tento závěr je také v rozporu s intenzivním estetickým působením přírody, kterým jsme naši úvahu začínali. Jádro výše zmíněných názorů však mnohdy plíživě sestupuje do praxe, jak přírodu esteticky vnímáme. Tomu bude věnována následující podkapitola.

Claudovo zrcadlo

Tuto podkapitolu bych zahájil ohlédnutím do historie a rád bych představil pomůcku, která byla především v 18. a 19. století oblíbená mezi malíři a milovníky přírodní krásy. Nejčastěji byla nazývána jako Claudovo zrcadlo, setkáme se však i s názvy Grayovo zrcadlo (tento název odkazuje k anglickému básníku Thomasi Grayovi, který tento prostředek zpopularizoval ve svých textech) či krajinné zrcadlo. Jedná se o konvexní tmavě zatónované zrcadlo, které bylo používáno jako pomůcka při cestách do přírody. Toto zrcadlo jednak koncentrovalo pozornost vnímatele na jeden vybraný přírodní motiv, díky svému tvaru a zatónování však také ovlivňovalo barevnost (zjemňovalo barevné přechody) a kompozici (snižovalo vzdálenost mezi viděnými předměty). Výraz Claudovo zrcadlo odkazuje k známému malíři 17. století Claudovi Lorrainovi, který proslul jako autor velice malebných

krajinomaleb. Odkaz zrcadla k tomuto autorovi sugeruje představu, že umí přírodu stylizovat do podobných obrazů jako sám Lorrain. Claudovo zrcadlo tedy převádí přírodní prostředí na sérii stylizovaných obrazů. Právě tento moment na něm byl různými autory oceňován.

Zkušenost s obrazy se tak stává určitým vzorem pro to, jak máme esteticky oceňovat přírodu, a Claudovo zrcadlo je schopné (s přispěním imaginace toho, kdo ho používá) přírodu na obraz přímo převést. Autor slavného průvodce po tzv. **Jezerní oblasti** v Anglii, publikovaného v roce 1778, Thomas West například doporučuje do Jezerní oblasti vcházet od jihu, a to z následujícího důvodu: „V tomto směru pořadí jezer více těší oči a uspokojuje imaginaci. Scenérie postupují od těch, které potěší, k těm, které překvapí, od CLAUDOVÝCH elegantních barev k ušlechtilým POUSSINOVSKÝM scénám a od těch pak k ohromujícím romantickým představám SALVATORA ROSY“ (West 1778, s. 13–14). Příroda je tak vlastně metaforicky nahlížena jako jedna velká galerie, ve které je třeba najít a esteticky oceňovat jednotlivé obrazy, výjevy. A Claudovo zrcadlo nám k tomu může vydatně pomoci.

Používání Claudova zrcadla i idea přírody jako nekonečné galerie jsou samy o sobě jistě zajímavými doplňky k estetickému oceňování přírody. Jejich nebezpečí však tkví v tom, že mohou sugerovat představu, že příroda je esteticky hodnotná pouze tehdy, nahlížíme-li ji jako sérii obrazů. To by totiž znamenalo, že přírodu musíme oceňovat z jednoho určitého místa, které nám slibuje nejzajímavější obraz, že je nutné si reálně (třeba pomocí Claudova zrcadla), či imaginativně domyslet rám, který přírodě samotné chybí, že si máme odmyslet jakékoliv tělesné vjemy a že jediné, na co se máme při estetickém oceňování přírody zaměřovat, jsou její barvy a tvary. Neznamenalo by to ale obrovské ochuzení možností, které nám příroda pro estetické prožívání poskytuje? Nestala by se pak příroda opravdu pouze pasivním projekčním plátnem našich zkušeností s uměním? Právě tuto výhradu k uvedenému přístupu již na začátku 20. století formuloval český estetik Otakar Hostinský. Když se vyjadřuje k používání Claudova zrcadla či jiným způsobům umělého rámování přírody, tvrdí, že „to všechno prospěje snad smyslu pro malířství krajiny, tedy pro umění, ale byl by to osudný omyl, kdybychom se domnívali, že jsme tím zvýšili

Jezerní oblast

Anglicky *Lake District* nebo *Lakeland*. Jde o region v severozápadní Anglii, který se stal roku 1951 národním parkem a v roce 2017 byl zařazen mezi přírodní památky UNESCO. Jeho dominantou jsou jezera ledovcového původu, jichž tu lze napočítat přes šedesát. Krajina Jezerní oblasti se značně promítla do tvorby romantické generace literárních osobností, jako byli William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge nebo Robert Southey, které souhrnně označujeme jako tzv. jezerní básníky. William Wordsworth dokonce v roce 1810 publikoval průvodce po Jezerní oblasti, který oblast silně zpopularizoval a přilákal do ní mnoho nových návštěvníků. Za prvního turistického průvodce je ale považována kniha Thomase Westa z roku 1778, která je zmíněna v hlavním textu.

Obr. 3.

Jezerní oblast –
pohled severozá-
padním směrem
z vrcholku hory
Great Gable.

svůj estetický požitek z krajiny jakožto z přírody. Neboť vším tím vlastně úmyslně, ba skoro násilně potlačuje se všechno pomýšlení na přírodu samu, usiluje se o to, abychom místo skutečné krajiny viděli jen její obraz, místo živé přírody jen výtvar umělecký“ (Hostinský 1907, s. 538).

Hostinský poukazuje na to, že zvyk používání Claudova zrcadla či redukce přírodního prostředí na sérii obrazů nám vlastně zabraňují vidět přírodu v její vlastní podobě. Claudovo zrcadlo, které bylo v 18. a 19. století rozšířené a snadno dostupné, je v dnešní době spíše raritou. Znamená to, že Hostinským naznačená redukce nám v současné době nehrozí? Autoři rozvíjející myšlenky tzv. environmentální estetiky, která se začíná silněji prosazovat v 70. letech 20. století, upozorňují, že zmíněná redukce je silně zakořeněná i v naší současné praxi estetického oceňování přírodního prostředí. Odraz v Claudově zrcadle je pouze nahrazen hledáčkem fotoaparátu nebo displejem mobilního telefonu, a zážitek přírodní krásy je tak často redukován na hledání „fotogenických míst“. Určitým způsobem tuto redukci mohou podporovat i tzv. přírodní vyhlídky. Samy o sobě nám prezentují zajímavý výhled do krajiny, a tím nám usnadňují její estetické oceňování, proti tomu by asi žádný environmentální estetik nic nenamítal. Tyto vyhlídky však mohou vyvolávat dojem, že v daném přírodním prostředí stojí za pozornost jen podívaná z vyhlídky. Jako by si zbytek daného přírodního prostředí estetickou pozornost nezasloužil. A právě tento dojem se snaží environmentální estetika rozptýlit. Její základní argumenty se pokusím nastínit v závěrečné podkapitole tohoto textu.

Reakce environmentální estetiky

Autoři rozvíjející environmentální estetiku připouštějí, že estetické oceňování přírody nás stejně jako umění do určité míry vytrhuje z běžného praktického života. Současně se však snaží ukázat, že se od oceňování umění v důležitých rysech odlišuje. Pokud si ale těchto odlišujících rysů estetického oceňování přírody přestaneme všimnout a budeme v přírodě hledat pouze typy výjevů, které již známe z umění, budeme tím sami sebe ochuzovat o estetické možnosti, které příroda nabízí. Postupně

pak budeme ztrácet i citlivost k tomu, co je na jejích estetických hodnotách specifické. Environmentální estetikové v tomto ohledu zpětně odkazují k používání Claudova zrcadla. Upozorňují na to, že abychom mohli přírodu oceňovat skrze Claudovo zrcadlo, musíme se k objektům, které chceme nahlížet, nejprve otočit zády, to ostatně doporučuje i velký zastánce používání tohoto prostředku, již zmiňovaný Thomas West. Neoceňujeme tedy vlastně přírodu v její realitě, ale pouze její modifikovaný zrcadlový obraz. Za jedno z hlavních teoretických hesel environmentální estetiky bychom naopak mohli považovat výzvu k tomu, abychom esteticky oceňovali přírodu jako přírodu, a ne jako cokoliv jiného. K přírodním objektům bychom se tedy neměli při jejich estetickém oceňování stavět zády, ale měli bychom je vnímat přímo, a otevřít se tak různým vjemům, které nabízejí.

Různí environmentální estetikové se budou lišit v konkrétní metodě a v postupu, jak estetickou pozornost navrátit přírodě samotné. Detailní přehled těchto koncepcí zde nemohu podat, protože by tím rozsah mého textu neúměrně narostl. Pokusím se zde však upozornit alespoň na tři základní specifika estetického oceňování přírody, na kterých by se většina z nich shodla.

Prvním zdůrazňovaným momentem je, že pro estetické hodnocení určitého přírodního objektu je důležitý jeho environmentální kontext. Přírodní objekt daleko více než tradiční obraz či socha v galerii odkazuje k prostředí, ve kterém se nachází. Obraz můžeme nahlížet v různých galeriích, aniž by se výrazně proměnil jeho estetický význam. Podobná skála ale bude působit odlišně, je-li situována uprostřed lesa či v poušti, její podoba navíc bude ovlivňována prostředím, ve kterém se nachází. Člověk, který chce přírodu esteticky oceňovat opravdu jako přírodu, by podle environmentálních estetiků neměl zůstat k tomuto propojení objektu a jeho kontextu slepý. Součástí tohoto kontextu se stává ale i člověk, který daný objekt esteticky prožívá. Příroda tedy člověku nabízí estetický prožitek, v rámci kterého je vlastně uvnitř toho, co esteticky oceňuje. Je mu tak nabízeno celé spektrum zážitků svého vlastního vztahu s přírodou, která ho obklopuje a někdy dokonce pohlcuje. Jako by se divák stával spoluhercem toho, co sám oceňuje. Právě tento rys, který environmentální estetikové často označují jako obsaženost v přírodním prostředí (*involvement*), je ale silně potlačen, nahlížíme-li přírodu „pouze“ jako sérii obrazů nebo pokud se soustředíme jenom na určitý fotogenický výjev z předem vybrané vyhlídky.

Druhá odlišnost, kterou environmentální estetikové zdůrazňují, do velké míry souvisí s prvním uvedeným momentem. Týká se toho, že příroda nemá na rozdíl od obrazu rám či pevné ohraničení toho, co je esteticky významné. To, co je v přírodě esteticky relevantní, není kondenzováno do jednoho uzavřeného celku, ale rozevírá se do neukončeného množství souvislostí. Díky této otevřenosti, kterou příroda nabízí, je pak pro estetické posouzení daného přírodního prostředí relevantní i pohyb, který v ní vykonáváme. A tento pohyb, včetně pocítování našeho vlastního těla, nemusí náš estetický prožitek rušit. Naopak ho může rozšiřovat a prohlubovat. Při výstupu na skalní vyhlídku vedoucím úzkou cestičkou mezi skalami tak může do našeho estetického zážitku vstoupit kromě detailních pohledů na strukturu a povrch skály i pocit chladu či fyzického úsilí, který postupně přechází do opětovného oteplení a otevření výhledu na jeho konci. Vše se nám pak propojuje do určitého typu příběhu, který nám dané přírodní prostředí skrze naše vjemy vypráví.

Odkaz k relevanci pocítování chladu či tepla či jiných tělesných pocitů nás již přivádí k poslední odlišnosti estetického oceňování přírody od umění, kterou zdůrazňují environmentální estetikové – k tzv. multisenzoričnosti estetického oceňování přírody. Zatímco různé druhy umění jsou zaměřené především na zrak nebo sluch, v přírodě do estetického zážitku mohou vstoupit i další smysly včetně již zmiňovaných vjemů vlastního těla. Jako by nás přírodní krása vybízela k uchopení skrze všechny smysly, které má člověk k dispozici.

Tyto tři momenty bychom mohli považovat za určité argumentační jádro, na kterém by se většina zastánců environmentální estetiky shodla. Tyto momenty však vyvolávají řadu dalších otázek ohledně vztahu mezi estetickým oceňováním umění a přírody, například: Pokud zde byly rozvedené především rozdíly, našli bychom i nějaké shody mezi uměním a přírodou? Nemohli bychom najít některé z typických rysů estetického oceňování přírody i v oceňování některých druhů umění? Nemáme-li při estetickém oceňování přírody vycházet z umění, o co se tedy při jejím oceňování máme opřít? V umělecké oblasti existuje rozvinutá oblast umělecké kritiky, můžeme si představit něco jako estetickou kritiku přírody či krajiny? Odpovědi na tyto otázky můžeme najít v různých koncepcích environmentální estetiky. Tyto motivy zde už ale rozvíjet nemůžu. Chtěl jsem pouze ukázat, jak fascinující a nesamozřejmé otázky může vyvolat nevinné přirovnání přírodního objektu k uměleckému dílu, pokud ho vezmeme opravdu vážně.

Použité prameny a literatura

- CROCE, Benedetto. *Aesthetika vědou výrazu a všeobecnou lingvistikou II*. Praha: Ottovo nakladatelství, 1907.
- HOSTINSKÝ, Otakar. Umění a příroda v estetické výchově. In: *tyž. O umění*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 534–546.
- WEST, Thomas. *A Guide to the Lakes: Dedicated to the Lovers of Landscape Studies and to All Who Have visited or Intend to Visit the Lakes in Cumberland, Westmorland and Lancashire*. London – Kendal: Richardson and Urquhart and W. Pennington, 1778.
- WILDE, Oscar. Úpadek lhaní. In: *tyž. Intence*. Olomouc: Votobia, 1994, s. 121–172.

Doporučená literatura k tématu

- CARLSON, Allan. Oceňování a přírodní environment. In: ZAHRÁDKA, Pavel, ed. *Estetika na přelomu milénia: vybrané problémy současné estetiky*. Brno: Barrister & Principal, 2010, s. 385–396.
- DADEJÍK, Ondřej, ed., JAROŠ, Filip, ed., KAPLICKÝ, Martin, ed. *Krása a zvíře: studie o vztahu estetických hodnot zvířat*. Praha: Dokořán, 2014.
- MAILLET, Arnaud. *The Claude glass: use and meaning of the black mirror in western art*. New York: Zone Books, 2009.
- STIBRAL, Karel, DADEJÍK, Ondřej, PEPRNÍK, Michal. *Kauza les: environment jako estetický problém (krása, krajina, příroda III)*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2010.
- STIBRAL, Karel, ed., FAKTOROVÁ, Veronika, ed. *Krajina – maska přírody? Studie k estetice krajiny a environmentu*. České Budějovice: Nakladatelství Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2015.
- STIBRAL, Karel. *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku*. Praha: Dokořán, 2005.
- ZAHRÁDKA, Pavel, ed. *Estetika na přelomu milénia. Vybrané problémy současné estetiky*. Brno: Barrister et Principal, 2010.

Estetický postoj je důležitý pro individuální vývoj člověka

Martin Kaplický

Jak byste popsal rozdíl mezi studijními obory estetika a dějiny umění, když oba mají k sobě velmi blízko?

Ano, oba tyto obory k sobě mají blízko, nicméně ta otázka by se dala ještě trochu rozvést, estetika má totiž blízko nejen k dějinám umění ve smyslu dějin a teorie výtvarného umění, ale také k dějinám a teorii literatury, divadla nebo filmu. Co je z estetického hlediska na umění zajímavé, je to, že vyvolává zvláštní typ postoje, který do určité míry neutralizuje praktické naladění vůči skutečnosti. V daný moment umělecký objekt nechceme prakticky využít, nemáme s ním nějaké konkrétní záměry,

ale necháváme se do určité míry pohltit celkovou situací vnímání. Takto se formuje to, čemu říkáme estetický postoj. V tomto ohledu se estetika zabývá uměním jako celkem, nejen jedním z jeho druhů. Zajímá ji, jakým způsobem se koncept umění tak, jak mu dnes rozumíme, vyvíjel, jaké funkce může umělecké dílo plnit a jakou roli estetický postoj má v rámci individuálního vývoje člověka. Tím se od dějin jednotlivých uměleckých druhů liší. Dotýká se také velmi úzce filozofie, z toho důvodu je estetika často nazývána, především v angloamerickém prostoru, filozofií umění. Estetika se ovšem nezabývá pouze uměním, ale také

Obr. 4.
Lemčík hedvábný
před svým loubím.

estetickým oceňováním přírody nebo jiných ne-uměleckých produktů, vůči kterým také může-
me zaujmout nějaký typ estetického postoje. Už
od první poloviny 18. století, kdy estetika vznik-
la jako samostatná univerzitní disciplína, má tato
věda dvě hlavní oblasti, jednak uměleckou este-
tiku, jednak mimoumělecké estetično. Tímto zá-
jmem o mimouměleckou oblast se také odlišuje
od dějin umění.

**Estetika se tedy nezabývá jen uměleckými
disciplínami, jako jsou výtvarné umění, lite-
ratura, divadlo, film a další. Překvapuje stu-
denty, že se věnuje též vnímání a oceňování
přírody?**

Z mé pozice je obtížné na tuto otázku odpově-
dět. O případném překvapení studentů můžu re-
ferovat jenom nepřímo, jak ho já jakožto pe-
dagog vnímám. Učím například kurz věnovaný
estetice zahrady, toto téma ale studenty moc
nepřekvapuje, protože je určen pro vyšší roč-
níky. Nicméně když odhlédnu od toho, zda stu-
denti jsou, nebo nejsou překvapeni, a přihlédnu
k tomu, zdali je toto téma zajímá, tak mohu říct,
že zajímá. Svědčí o tom množství studentských
prací, které se estetikou zahrady nebo krajiny
zabývají. Spíše bych ale předpokládal, že studen-
ti těmito tématy překvapeni nejsou, už v doporu-
čené literatuře pro uchazeče o studium estetiky
máme totiž uvedené knihy zkoumající mimo-
umělecké estetično. Například slavnou knihu
Karla Stibrala *Proč je příroda krásná?*

**Ve své přednášce se jednoduše řečeno
věnujete právě vztahu mezi estetikou
a přírodou. Existuje v rámci tohoto vztahu
i nějaké napojení na přírodní vědy? Třeba
environmentalistiku?**

To napojení samozřejmě existuje. Sami přírodo-
vědci se mnohdy věnují estetickým tématům.
Když Charles Darwin formuloval svoji evoluční
teorii, významnou roli v ní hrál tzv. pohlavní vý-
běr, v jehož rámci Darwin zmiňoval to, že i zví-
řata mají určitý smysl pro krásu nebo vkus. Ten
nejčastěji uplatňují v momentech, kdy volí svého
partnera. Známý je příklad ptáků lemčíků, kte-
ří v době námluv staví z větviček a trávy loubí,
kterými imponují samičkám. Tato loubí násled-
ně zdobí různými barevnými, obzvláště modrý-
mi předměty a námluvy doprovázejí zvláštním
typem tance. Jejich chování se v mnohém po-
dobá výkonům architekta i tanečníka. V tomto
smyslu tedy estetická témata procházejí i přírod-
ními vědami. Z vlastní zkušenosti to mohu po-
tvrdit třeba tím, že jsme s kolegy organizovali sé-
rii konferencí nazvanou „Krása, krajina, příroda“.
Konference byly věnovány různým tématům, jako
jsou problematika estetického hodnocení lesa,
krajiny, problematika estetické zkušenosti zvířat,
estetické hodnoty vody v přírodě a podobně. Na
všech těchto konferencích vystupovali jak příro-
dovědci, tak humanitní vědci. Ve valné většině ni-
komu nedělalo problém přistoupit na základní
argumenty těch druhých, a vznikla tak velice
plodná diskuse.

Seznam obrazových příloh

Jak byla „stvořena“ věda

Vladimír Papoušek

- Obr. 1.** Platon (cca 427–347 př. n. l.). Busta ze sbírek muzea v Louvru. Zdroj: Copy of Silanion (?) (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plato_Silanio_Louvre_Ma3654.jpg), „Plato Silanio Louvre Ma3654“, marked as public domain, more details on Wikimedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/wiki/Template:PD-self>.
- Obr. 2.** Portrét Reného Descartese (1596–1650) od Franse Halse z poloviny 17. století ze sbírek muzea v Louvru. Zdroj: After Frans Hals artist QS:P170,Q4233718,P1877,Q167654 (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frans_Hals_-_Portret_van_René_Descartes.jpg), „Frans Hals - Portret van René Descartes“, marked as public domain, more details on Wikimedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/wiki/Template:PD-old>.
- Obr. 3.** Jules Verne (1828–1905). Fotografie od Étiennea Carjata z roku 1884. Zdroj: Étienne Carjat creator QS:P170,Q2442116 Published by Goupil.[3] Restored by Adam Cuerden (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jules_Verne_by_Étienne_Carjat.jpg), „Jules Verne by Étienne Carjat“, marked as public domain, more details on Wikimedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/wiki/Template:PD-old>.
- Obr. 4.** Karl Popper (1902–1994) na fotografii z roku 1990 od fotografky Lucindy Douglas-Menziesové. Autor: DOUGLAS-MENZIES, Lucinda. No known copyright restrictions. Zdroj: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karl_Popper2.jpg.
- Obr. 5.** Thomas Samuel Kuhn (1922–1996) na kresbě od malíře vystupujícího pod pseudonymem Davi.trip. Zdroj: Davi.trip (<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thomas-kuhn-portrait.png>), <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>.

Jakou řečí mluvil slon na císařském dvoře Maxmiliána II.?

Václav Bůžek

- Obr. 1.** Oslava statečnosti Maxmiliána II. na rytině *Typus seu imago* (1571). Převzato z: VOCELKA, Karl, HELLER, Lynne. *Die Lebenswelt der Habsburger. Kultur- und Mentalitätsgeschichte einer Familie*. Graz – Wien – Köln: Styria, 1997, s. 127.

- Obr. 2.** Slon, lev a nosorožec ve výzdobě čestné brány na Koňském trhu ve Vídni (1563). Převzato z: WÜNSCH, Josef. *Der Einzug Kaiser Maximilians II. in Wien 1563*. Wien: Prandel & Meyer, 1914, s. 9–34.
- Obr. 3.** Vyobrazení slona při slavnostním vjezdu Maxmiliána II. do Špýru (1570). Převzato z: FAUST, Ingrid. *Zoologische Einblattdrucke und Flugschriften vor 1800 IV. Wale, Sirenen, Elefanten*. Stuttgart: Anton Hiersemann Verlag, 2002, s. 290–291.
- Obr. 4.** Slon Sülejman na fasádě renesančního hostince v Brixenu. Foto: BŮŽEK, Václav.
- Obr. 5.** Slon ve výzdobě renesanční vily Kratochvíle (po 1580). Foto: BŮŽEK, Václav.

K čemu jsou pomocné vědy historické aneb jak odhalit tajemství jednoho náhrobního kamene v Tridentu

Marie Ryantová

- Obr. 1.** Trident – kostel Santa Maria Maggiore na pohlednici z první poloviny 20. století. Zdroj: Archiv Marie Ryantové.
- Obr. 2.** Náhrobní kámen Bartoloměje Desideria. Foto: RYANTOVÁ, Marie.
- Obr. 3.** Dopis Bartoloměje Desideria arcibiskupovi Antonínu Brusovi z Mohelnice (dopis ze 4. října 1574). Zdroj: Národní archiv v Praze, Archiv pražského arcibiskupství I – Recepta, sign. C 70, kart. č. 706.
- Obr. 4.** Biskup Giovanni Ludovico Madruzzo (1532–1600) v mladém věku. Tento obraz namaloval malíř Giovanni Battista Moroni mezi lety 1551 a 1552. Zdroj: Art Institute Chicago, Charles H. and Mary F. S. Worcester Collection, inv. č. 1929.912. CC0 Public Domain Designation.

VELMOŽI, NÁČELNÍCI, KNÍŽATA... Existovaly v jihočeském pravěku elity a umíme je archeologicky zachytit?

Ondřej Chvojka

- Obr. 1.** Skočice (okr. Strakonice). 3D model terénu hradiště ze závěru starší doby bronzové vytvořený pomocí leteckého laserového skenování, pohled od SZ. Autor: JOHN, Jan. Převzato z: CHVOJKA, Ondřej et al. *Pravěké osídlení hradiště u Skočic (okr. Strakonice). Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 26, 2013, obr. 6.
- Obr. 2.** Němětice (okr. Strakonice). Kresebná rekonstrukce podoby halštatského dvorce. Kresba: ERNÉE, Michal. Převzato z: MICHÁLEK, Jan, LUTOVSKÝ, Michal. *Hradec u Němetic: sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru*. Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 2000, obr. 31.
- Obr. 3.** Třísov (okr. Český Krumlov), plán laténské oppida. A: hlavní zdvojená klešovitá brána; B: zdvojená klešovitá brána; C: odkrytá část hradby s kamennými deskami imitujícími kyklopské zdivo (viditelné z příkopu). Převzato z: KUNA, Martin et al. *Archeologický atlas Čech. Vybrané památky od pravěku do 20. století*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Academia, 2015, s. 403.

- Obr. 4.** Hradiště u Písku. Bronzová zobákovitá konvice a mísa etruského původu. Foto: PALÁN, Oto. Převzato z: MILITKÝ, Jiří, ed., KYSELA, Jan, ed., TISUCKÝ, Marika, ed. *Keltové: Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha: Národní muzeum, 2018, obr. 48.
- Obr. 5.** Rovná (okr. Strakonice). Celkový pohled na odkrytou mohylu s centrální hrobovou komorou a s obvodem vymezeným kameny. Foto: JOHN, Jan. Převzato z: CHYTRÁČEK, Miloslav et al. *Interdisciplinární výzkum knížecí mohyly doby halštatské v Rovné u Strakoníc. Reprezentace sociální identity a symbolika uměleckého projevu elit starší doby železné. Památky archeologické* 110, 2019, obr. 10.
- Obr. 6.** Rovná (okr. Strakonice). Rekonstrukce podoby staršího pohřbu z 8. století př. Kr. Kresba: IVANIČ, Tomáš. Převzato z: CHYTRÁČEK, Miloslav et al. *Interdisciplinární výzkum knížecí mohyly doby halštatské v Rovné u Strakoníc. Reprezentace sociální identity a symbolika uměleckého projevu elit starší doby železné. Památky archeologické* 110, 2019, obr. 46:1.
- Obr. 7.** Rovná (okr. Strakonice). Rekonstrukce podoby mladšího pohřbu z 6. či 5. století př. Kr. Kresba: IVANIČ, Tomáš. Převzato z: CHYTRÁČEK, Miloslav et al. *Interdisciplinární výzkum knížecí mohyly doby halštatské v Rovné u Strakoníc. Reprezentace sociální identity a symbolika uměleckého projevu elit starší doby železné. Památky archeologické* 110, 2019, obr. 46:2.
- Obr. 8.** Rovná (okr. Strakonice). Vybrané importované artefakty, náležející k mladšímu pohřbu (okolo 500 př. Kr.). 1–3: železná jehlička se skleněnou hlavicí; 4: jantarový korál; 5–6: bronzové tyčinky z kování obuvi; 7: bronzový kroužek; 8–9: bronzové spony vykládané mořským korálem; 10: toaletní souprava vykládaná mořským korálem. Foto: JOHN, Jan. Převzato z: CHYTRÁČEK, Miloslav et al. *Interdisciplinární výzkum knížecí mohyly doby halštatské v Rovné u Strakoníc. Reprezentace sociální identity a symbolika uměleckého projevu elit starší doby železné. Památky archeologické* 110, 2019, obr. 19.
- Obr. 9.** Rovná (okr. Strakonice). Rekonstrukce podoby dvoukolového vozíku, náležejícího k mladšímu pohřbu. Kresba: IVANIČ, Tomáš. Převzato z: CHYTRÁČEK, Miloslav et al. *Interdisciplinární výzkum knížecí mohyly doby halštatské v Rovné u Strakoníc. Reprezentace sociální identity a symbolika uměleckého projevu elit starší doby železné. Památky archeologické* 110, 2019, obr. 45.
- Obr. 10.** Nová Ves u Křemže (okr. Český Krumlov). Sekeromlat křtěnovského typu ze starší doby bronzové. Foto: JOHN, Jan.
- Obr. 11.** Mříč – Dívčí Kámen (okr. Český Krumlov). Spirálovitý nápažník s koncovými růžicemi ze starší doby bronzové. Foto: JOHN, Jan.
- Obr. 12.** Smilovice (okr. České Budějovice). Meč se zdobenou rukojetí ze střední doby bronzové. Kresba: KOLEGAR, Tomáš.
- Obr. 13.** Sepekov (okr. Písek). Zdobený sekeromlat s kotoučovým týlem ze střední doby bronzové. Převzato z: JIŘÍK, Jaroslav, TISUCKÁ, Marika. *Příspěvek k poznání kultu a ideologie na jihu Čech na konci střední doby bronzové. Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 19, 2006, obr. 4:1.
- Obr. 14.** Olešná (okr. Písek). Dvě bronzové nádoby z depotu z mladší doby bronzové. Převzato z: CHVOJKA, Ondřej, JOHN, Jan. *Sekeromlat typu Nortycken z depotu v Olešné (okr. Písek)*. In: BENEDIKOVÁ, Lucia, ed., HORŇÁK, Milan, ed. *Sídla, artefakty a čas... Zborník štúdií o dobe bronzovej a dobe halštatskej k 75. narodeninám Ladislava Veliačika*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2018, obr. 2.
- Obr. 15.** Olešná (okr. Písek). Sekeromlat typu Nortycken. Převzato z: CHVOJKA, Ondřej, JOHN, Jan. *Sekeromlat typu Nortycken z depotu v Olešné (okr. Písek)*. In: BENEDIKOVÁ, Lucia, ed., HORŇÁK, Milan, ed. *Sídla, artefakty a čas... Zborník štúdií o dobe bronzovej a dobe halštatskej k 75. narodeninám Ladislava Veliačika*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2018, obr. 3.

- Obr. 16.** Vrcovice (okr. Písek). Dvě bronzové štítové spony z pozdní doby bronzové. Převzato z: PÍČ, Josef Ladislav. *Čechy předhistorické. Sv. 2. Pokolení kamenných mohyl*. Praha: [J. L. Píč], 1900, Tab. XXVI.
- Obr. 17.** Opařany (okr. Tábor). Zlatý diadém a zlatá náušnice z knížecího hrobu doby halštatské. Převzato z: FRÖHLICH, Jiří. *Zlato na Prácheňsku: kapitoly z historie těžby a zpracování zlata*. Písek: Prácheňské nakladatelství, 2006, s. 7.
- Obr. 18.** Strakonice. Zlomek skleněné nádoby, tzv. aryballu, z dvorce doby halštatské (vlevo) a celý aryballos ze Španělska (vpravo). Převzato z: MICHÁLEK, Jan. *Sídliště (usedlost? – dvorec?) z pozdní doby halštatské (Ha D2-3/LT A) se středomořským importem skla u Strakonice*. Výzkumy a povrchové nálezy z let 1990/1992 až 2004. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 26, 2013, obr. 6.
- Obr. 19.** Třísov (okr. Český Krumlov). Zlomky keramické lampy středomořského původu z oppida. Převzato z: CHVOJKA, Ondřej et al. *Pravěk Blanského lesa*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2018, obr. 53.
- Obr. 20.** Třísov (okr. Český Krumlov). Výběr kovových artefaktů z oppida. Foto: JOHN, Jan. Převzato z: CHVOJKA, Ondřej et al. *Pravěk Blanského lesa*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2018, obr. 55.
- Obr. 21.** Třísov (okr. Český Krumlov). Ukázka zlatých a stříbrných mincí z oppida. Foto: MILITKÝ, Jiří. Převzato z: CHVOJKA, Ondřej et al. *Pravěk Blanského lesa*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2018, obr. 54.
- Obr. 22.** Křemže (okr. Český Krumlov). Bronzová ataše, pravděpodobně z vědra nebo pánve, z přelomu 2. a 3. století. Import ze severní Itálie. Převzato z: CHVOJKA, Ondřej et al. *Pravěk Blanského lesa*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2018, obr. 64.
- Obr. 23.** Chlumec (okr. České Budějovice). Depot zlatých spirál ze starší doby bronzové. Foto: CHVOJKA, Ondřej.
- Obr. 24.** Hradiště u Písku. Zlaté šperky z knížecí mohyly starší doby železné. Foto: Naturhistorisches Museum Wien. Převzato z: MILITKÝ, Jiří, ed., KYSELA, Jan, ed., TISUCKÝ, Marika, ed. *Keltové: Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha: Národní muzeum, 2018, obr. 50.
- Obr. 25.** Zahrádka (okr. Český Krumlov). Semeno vinné révy z hrobu doby halštatské. Foto: ŠÁLKOVÁ, Tereza.

Současný jazykovědný výzkum: Nové obzory, nové výzvy

Ondřej Pešek

- Obr. 1.** Vizualizace CAH korpusu Vœux présidentiels. Zpracoval: PEŠEK, Ondřej.
- Obr. 2.** Vizualizace AFC korpusu Vœux présidentiels. Zpracoval: PEŠEK, Ondřej.
- Obr. 3.** Vizualizace Koreferenční vztahy – program Analec. Zpracoval: PEŠEK, Ondřej.

Jak se dělá projekt aneb Od tradice k budoucnosti

Alena Jaklová

- Obr. 1.** Fotografie monografií vzniklých jako výstupy projektu. Foto: JAKLOVÁ, Alena.
- Obr. 2.** Vizualizace webové aplikace vzniklé jako výstup projektu. Zpracovala: JAKLOVÁ, Alena.
- Obr. 3.** Závěrečná konference projektu, duben 2019, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity. Zdroj: Archiv Aleny Jaklové.

Co s „mrtvými autory“ a „vyčpělou klasikou“ dnes?

Dalibor Tureček

Obr. 1. František Ladislav Čelakovský – *Toman a lesní panna*. Praha: Unie, 1917. Přední obálka a titulní list. Autorem obrázku je Adolf Kašpar.

Obr. 2. Alois a Vilém Mrštíkovi – *Maryša*. Praha: Divadelní nakladatelství a knihkupectví Otakar Růžička, 1940. Přední obálka.

Obr. 3. Julius Zeyer – *Čechův příchod*. Praha: Eduard Valečka, 1886. Titulní list.

Současný světový bestseller po italsku:

Literární fenomén Eleny Ferrante

Václav Grubhoffer

Obr. 1. Obálka jednoho z italských vydání románu *Geniální přítelkyně*. Roma: edizioni e/o, 2011.

Obr. 2. Pohled na neapolský přístav s Vesuvem v pozadí. Foto: GRUBHOFFER, Václav.

Obr. 3. Jedna z uliček neapolské Španělské čtvrti (Quartieri Spagnoli). Foto: GRUBHOFFER, Václav.

Obr. 4. Obálka jednoho z italských vydání románového debutu *Těživá láska*. Roma: edizioni e/o, 1992.

Obr. 5. Výhled na Neapol ze čtvrti Vomero. Foto: GRUBHOFFER, Václav.

Minulost v přítomnosti aneb Návrat žánrové literatury jako vzpomínka na 19. století

Ladislav Nagy

Obr. 1. Margaret Atwoodová na Frankfurtském knižním veletrhu v říjnu 2017. Autor: ActuaLitté. Zdroj: ActuaLitté ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Margaret_Atwood_-_Foire_du_Livre_de_Francfort_\(37025811914\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Margaret_Atwood_-_Foire_du_Livre_de_Francfort_(37025811914).jpg)), „Margaret Atwood - Foire du Livre de Francfort (37025811914)“, <https://ccomm.org.org/by-sa/2.0/legalcode>.

Obr. 2. Demontrace v kostýmu ženských postav z *Příběhu služebnice*. Lincolnův památník, Washington, 15. únor 2019. Autor: FLOOD, Joe. Zdroj: <https://www.flickr.com/photos/joeflood/47108279111>.

Obr. 3. Herbert George Wells na obálce magazínu *Time* v roce 1926. Převzato z: *Time*, 1926, 8(12), s. 1.

Jak to v roce 2016 běžel Zátopek:

Proměny mediálních obrazů Emila Zátopka v průběhu sedmi desetiletí

Petr A. Bílek

Obr. 1. Přemysl Jílek – *Emil Zátopek*. Brno: Rovnost, 1949. Přední a zadní obálka.

Obr. 2. Miloslav Bureš – *Píseň o marathonském vítězi*. Praha: Melantrich, 1952. Přední obálka.

Obr. 3. František Kožík – *Vítězství vůle: Příklad Emila Zátopka*. Praha: Československá obec sokolská, 1949. Přední obálka.

- Obr. 4.** Fotoilustrace z knihy *Vítěz marathonský: Příklad Emila Zátopka* od Františka Kožíka. Praha: Mladá fronta, 1952, s. 48a.
- Obr. 5.** Emil Zátopek a František Kožík – *Emil Zátopek vypravuje*. Praha: SNDK, 1955. Přední obálka.
- Obr. 6.** František Kožík – *Na shledanou, Emile*. Praha: SNDK, 1957. Přední obálka.
- Obr. 7.** Dana Zátopková a Emil Zátopek – *Dana a Emil Zátopkoví vypravují*. Praha: Naše vojsko, 1960. Přední obálka.

Comput digital a Jan Hus jako obhájce víry

Michal Šroněk

- Obr. 1.** *Jan Hus na kazatelně. Jenský kodex*, 1490–1510. Zdroj: Sbírka Národního muzea, Knihovna Národního muzea, IV B 24, fol. 37v.
- Obr. 2.** *Jan Hus před kostnickým koncilem. Litoměřický graduál*, 1517. Zdroj: Archiv města Litoměřice, sign. IVC1.
- Obr. 3.** Jan Hus káže zástupům v Betlémské kapli. Dřevořez z tisku *Processus consistorialis martyrii Johannis Hus*, Štrasburk 1524–1525. Zdroj: Státní oblastní archiv v Třeboni, Státní okresní archiv Tábor, knihovna, sign. A-1809, pag. 4. Převzato z: ŠMAHEL, František. *Husitská revoluce*, sv. 2. Praha: Karolinum, 1996, obr. 65.
- Obr. 4.** Andrea di Bonaiuto, detail fresky *Církev bojující a Církev vítězná*, Firenze, 1365–1368. Zdroj: Andrea di Bonaiuto creator QS:P170,Q495419 Sailko (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Andrea_di_bonaiuto,_via_veritas,_chiesa_militante_05.JPG), „Andrea di bonaiuto, via veritas, chiesa militante 05“, <https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/legalcode>.
- Obr. 5.** Cenni di Francesco di Ser Cenni, *Disputace sv. Kateřiny*, 80. léta 14. století. Zdroj: New York, Metropolitan Museum of Art, inv. č. 1982. 35. 1. CC0 1.0 Universal (CC0 1.0) Public Domain Dedication.
- Obr. 6.** Jörg Breu starší, *Dvanáctiletý Ježíš v chrámu*, 1502. Zdroj: Jörg Breu the Elder artist QS:P170,Q567337 (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Melker_Altar_-_12jährieger_Jesus.JPG), „Melker Altar - 12jähriger Jesus“, marked as public domain, more details on Wikimedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/wiki/Template:PD-old>.
- Obr. 7.** Urs Graf, *Kristus kázající Židům a apoštolům*. Převzato z: RINGMANN, Matthias. *Passio Domini Nostri Jesu Christi...* Štrasburk, 1508. British Museum London, E,7.265. © The Trustees of the British Museum. This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.
- Obr. 8.** Freska *Upálení Jana Husa*. Kostel sv. Václava v Písku, 60. léta 16. století. Foto: MÁDL, Martin, Ústav dějin umění AV ČR.
- Obr. 9.** *Upálení a oslavení Jana Husa. Litoměřický graduál*, 1517. Zdroj: Archiv města Litoměřice, sign. IVC1.

Když příroda maluje:

O vztahu estetického prožívání přírody a umění

Martin Kaplický

- Obr. 1.** James Abbott McNeill Whistler, *Nocturne in Blue and Gold: Old Battersea Bridge*, 1872–1875. Zdroj: Whistler, James McNeill (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:James_Abbot_McNeill_Whistler_006.jpg), „James Abbot McNeill Whistler 006“, marked as public domain, more details on Wikimedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/wiki/Template:PD-Art-YorckProject>.

- Obr. 2.** Claudovo zrcadlo. Zdroj: Wellcome Images (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Claude_Lorrain_mirror_in_shark_skin_case,_believ_at_one_ti_Wellcome_L0057559.jpg), <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>.
- Obr. 3.** Jezerní oblast – pohled severozápadním směrem z vrcholku hory Great Gable. Zdroj: Doug Sim (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Westmorland_cairn_Great_Gable.jpg), <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>.
- Obr. 4.** Lemčík hedvábný před svým loubím. Zdroj: Joseph C Boone (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Satin_Bowerbird_at_his_bower_JCB.jpg), <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>.

JAK SE DĚLÁ VĚDA

**na
Filozofické
fakultě JU**

Kolektiv autorů

Vydalo Nakladatelství Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích,
Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice

Editoři Petr A. Bílek, Martin Dvořák, Pavel Král

Odpovědný redaktor Martin Dvořák

Redakční spolupráce Kateřina Selner

Obálka, grafická úprava, sazba Milan Křišťůfek

Technický redaktor Milan Křišťůfek

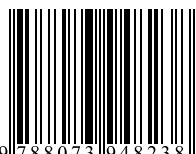
Tisk Tiskárna Helbich, a. s., Valchařská 36, 614 00 Brno

Vydání první, České Budějovice 2020

ISBN: 978-80-7394-823-8

Tato e-kniha je PDF verzí publikace vydané v tištěné podobě v roce 2020.

V roce 2019 uspořádala Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích cyklus dvanácti přednášek pro veřejnost, jejichž smyslem bylo představit vědní obory, které fakulta pěstuje. Z náplně těchto přednášek posléze vznikla kniha, kterou právě držíte v rukou. Ta nejenže poutavou formou zprostředkovává odborné poznatky a zvyklosti oborů, jež řadíme mezi humanitní vědy, ale také představuje jejich základní pilíře a odpovídá na otázky, k čemu tyto vědy slouží a co obnáší jejich studium.

9 788073 194823 8